

Абулқосим МАМАРАСУЛОВ

БАРЛОС ҚИШЛОҒИНИНГ ОЙДИН КЕЧАЛАРИ

1. Телба муҳаббат.....	2
2. “Бахитли совет аялининг арзаси”.....	12
3. Яхши ва ёмон одамлар.....	17
4. Ойша холанинг «куёв»и	24
5. Мен сени севаман, Бувиражаб!	28
6. «Замонамиз қаҳрамонлари”	42
7. Анойи ёки ечилмаган еттинчи тугун	47
8. Тафтиш	51
9. Учинчи йўл	64
10.	75

ТЕЛБА МУҲАББАТ

Мен сенга кўшилиб йиғлай олмасман,
Фақат бош эгаман қайғунгга сўзсиз.
Мен сенга талпиниб асло толмасман,
Мен сени севаман, йиғлаётган қиз.

Йўлдош ЭШБЕК

Ўша куни Ҳалима шифохонадаги узун курсиларда дугоналари билан қалдирғочлардай тизилишиб ўтиришганди. Мурод бир тўда йигитлар билан аллақаяқдан келаверди. Ҳаммасининг думоғи чоғ.

Осмон узилиб ерга тушмади. Ер чаппа айланмади. Бўрон кўтарилмади. Оламни ларзага солиб, момоқалдинок қарсилламади. Чакмоқ чакмади. Жала куймади. Фақат Ҳалима – миктигина, чайир, кўзлари шўхчан, қорачадан келган, истараси иссиқ қиз ўтирган жойида – доим китобларда ёзилганидек – котиб қолганди. Гўё елкасида бир ботмон тош. Ҳайрат тўла қоп-қора қорачиқлари кенгайиб кетгандай.

- Ана, сенинг йигитинг! – деди қизлардан бири.

Қизлар кулиб юборишди, чунки Мурод Ҳалиманинг ҳеч қанақа “йигити” эмас, уч ярим ойдан бери шифохонада барабар ётишса-да, ҳали бирон марта юзма-юз дуч келишмаганди.

Умуман, Мурод жуда ғалати.

Ғалатилиги учунми, Ҳалима унга қизиқиб, қизлар даврасида бир-икки марта ундан гап очган, шунинг учун қизлар Муродни Ҳалиманинг “йигити”га айлантиришганди. Бу шунчаки ҳазил. Ҳазил дея авваллари Ҳалима ҳам ўзини ишонтирарди, лекин...

Бора-бора давраларда Ҳалима Муроддан гап очмай кўйди.

Бора-бора Ҳалима иштирок этадиган давраларда қизлар атайлаб, Муроддан гап очадиган бўлишди.

Бора-бора Муроддан гап очилса, Ҳалима қизарадиган, юраги типирчиладиган ва бу суҳбатга ўзини гўё унча эътибор бермаётгандай кўрсатишга уринадиган бўлиб қолди.

Ҳалима истардики, бир кун Мурод уни тушунса, ўт-олов кўзларини қадаб, ёнига келса ва... нимадир деса... Аммо Мурод ҳалигача Ҳалиманинг яқинига йўламаганди. Ҳалима эса шундай дамни кутарди. Умид қилар ва кутарди.

Даволанувчилар орасида “кандидат” лақабини олган Мурод ҳақиқатан ҳам ғалати эди. Кўпинча ёлғиз юрар, умуман, шифохона ҳовлисида кам кўринарди. Миш-мишларга қараганда палатасида ўтириб олиб, нукул диссертация ёзгани-ёзганмиш. Яқинда фан кандидати бўлармиш. Дугоналар тегишиб, Ҳалимани “кандидатнинг хотини” деб чақиришарди. Бу ҳазил Ҳалимага ёқарди. Шундай йигит умрига йўлдош бўлиш - бахт. Келишган, хушбичим, билимли, ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Ҳалима гоҳо йигитлар даврасида Мурод жуда қизиқ гаплар айиб, ҳаммани кулдираётганини кўриб қоларди. Ҳа-да! Айнан ҳаммадан четда юрадиган, хаёлпараст йигитни кўпчиликнинг ўртасида кўрсанг қизиқ бўларкан. Яна, ҳаммани кулдиурса.

Ўша дамда “сенинг йигитинг” деган қиз Ҳалиманинг яхшигина муштини еди. Бари бир Ҳалимага “сенинг йигитинг” ибораси ёққан, юраги ширин орзиқиб, ҳатто Мурод узоқдан кўрингандаёқ анча-мунча талвасага тушган, зўр бериб ўзини бепарво кўрсатишга

уринаётганди. Аммо қалбан Муроднинг йигитлар даврасидаги ҳар бир қадамни, ҳар бир қарашини кузатаётганди. Кам ҳолларда бўлганидек, Мурод жуда хушҳол, кўзлари чакноқ. Дўстларига ниманидир қувнаб гапиряпти. Ҳалима ҳам қувониб кетди.

Қизлар ҳам шод эдилар. Боядан бери сафсата сотиб, қулишиб ўтиргандилар. Шу қувнок руҳ боис Дилором:

- Мурод, бу ёққа келинг! – деб қолди.

Бирдан Ҳалиманинг нафаси ичига тушди. Устига биров бир пақир муздай ағдаргандай. Юрак уриши сустлашаётгандай. Муродни чақирган Дилоромга жавдираб бир қарадио, кўзларини ерга тикди.

Мурод яқинлашди.

“Ўзини тутгани маъқул. Тағин, Ҳалима чиндан яхши кўриб қолипти, деб ўйлашмасин”.

- Сиз нега бунчалар бепарвосиз? – деди дабдурустдан Дилором, дугоналарга кўз қисаркан.

- Нима, биронтаси мени севиб қолдими? – сўради Мурод, хушҳол қизларга бир-бир назар ташларкан, ҳаммасининг валақлашгиси келаётганини пайқагандай.

Кўз танишлигини ҳисобга олмаганда Мурод бу қизларнинг биронтаси билан ҳалигача ҳамсухбат бўлмаган, ҳозирги ҳазил-чин аралаш гап қўшишлар эса табиий равишда уларни бирдан руҳан яқинлаштираётган, йигит қизларнинг мақсадини гаплари тугамасдан англаб етганди.

- Албатта-да! – Дилором юзига ачиниш тусини берди. – Бечора Ҳалима дугонамиз сизнинг дардингизда куйиб кул бўлди. Адо бўлди! Бир қарамайсиз ҳам, аҳволини сўрамайсиз ҳам! – Дилором Ҳалимани бағрига босди, сочлари, юзини силаб овулган бўлди.

Бутун вужуди билан асл ҳолатини билдириб қўймасликка уринаётган Ҳалима ҳам ёлғондакам қовоқларини солганча, қўлларини икки ёнга осилтириб, ерга қаради.

- Си-из? Мени яхши кўриб қолдингизми?! Наҳотки?..

- Ҳа,.. энди,.. сизни... – деди Ҳалима тугила-тугила, худди ҳозир йиғлаб юборадигандай (аслида ҳам йиғлашига сал қолиб), - кўпдан бери... кўз остига... олиб юргандим.

Қийқирик кулгу кўтарилди.

- О, Ҳалима! – Мурод ногаҳон унинг қаршисида тиз чўқди. – Қиз ҳатто кафтлари йигитнинг кафтларига тушиб қолганини сезмади ҳисоб. Сезса-да, тортиб олишга юраги бетламади. – Наҳотки сиз рост сўзлаяпсиз?! Наҳотки мана шу беғубор кўзлар алдамайди? Наҳотки бу ошуфта кўзлар бир умр менга мафтункорона термулади? - Мурод шунақанги илҳом билан кўзлари ёниб гапирардики, қизлар ўзлари бошлаган кулгули машмашанинг давомини зўр қизиқиш билан кузатишарди. Мурод қизиқчилик қилаётгани аён эдию, бари бир севги изҳори ҳазилми, чинми, ҳеч кимни ҳеч қачон лоқайд қолдирмаган.

- Мен сизга ишонаман, Ҳалима! Бир сиз эмас, ахир мен ҳам олти ойдан бери ғойибона сизнинг дардингизда куяман! Ёнаман!! Мен ҳам сизни жон-дилимдан севаман, Ҳалима!!! Дардимни қандай етказишни билмай, аросатда эдим. Бахтли тасодифни қарангки, дугоналарингиз бизга холис хизмат қилдилар. О, бу қандай самовий бахт! Сира ишонгим келмаяпти... Ҳалима сизмисиз ўзи? - Мурод Дилоромга ўгирилди: - Мен айнан мени яхши кўриб қолган қизга севги изҳор қиляпманми?

Яна кулги кўтарилди.

- Ҳа, ҳа, адашмадингиз.

“Э, ажойиб йигит экан-ку бу Мурод деганлари!”

- Ана, - деди Мурод ҳамон ўша алфозда, - менинг юрагим ҳам сизга бўлган оташ муҳаббатга лиммо-лим. Сизга талпиняпман, севгилим! Энди сизсиз менга ҳаёт йўқ! Сиз борсиз – мен борман бу дунёда. Энди ҳеч қачон ажралмаймиз. Бирга яшаймиз. Эртага эрталаб зағсандан ўтамиз, Йўқ, қизлар, сизлар кулмангизлар. Ҳалима, жонгинам, сиз ҳам кулманг, мен юрагимда бор гапларни айтяпман. Мен юрагимни бўшатиб олмасам, тарс ёрилиб кетади. Биз бирга бахтли яшаймиз. Болаларимиз кўп бўлади. Сиз “Қахрамон она” бўласиз. Олти марта эгизак туғиб берсангиз кифоя. О. Сиз билсангиз эди...

- Ийе, севги изҳори шунақа бўларканми? – ажабланди қизлардан бири.
- Сиз менинг устимдан куляпсиз! Мен нечун ўз дардимни сизлардан яширишим керак?
Бу ташна юрак тўлиб кетган. Ошинг ҳалол бўлса кўчада ич, деганлар. Ҳалима, сиз уялманг, майли, дугоналарингиз мени ҳазиллашяпти, деб ўйлайверсин. Ҳазил яхши. Кулишсин, майли. Ҳазил ҳазил билану, аммо мен сизни чиндан яхши кўриб қоляпман...

Шунча гапни қаердан оляпсиз? Доим индамай юрардингиз-ку! – сўради Дилором завкланиб.

- Мен асли камгап одамман, тўғри, - дея давом этди Мурод, аммо билингки?

Юраккинам алвон яйлов, титраб ётар, севгилим.

Ундан тинмай дукур-дукур, отлар ўтар, севгилим.

О, бу хўрланган юрак туёқларнинг топташларига бардош беролмайди. Йўқ, мен ортиқ чидолмайман. Мен кетаман! Бу ўлкалардан бош олиб кетаман. Алвидо, севгилим! – дея Мурод Ҳалиманинг қўлини лабига тортди, лекин қизнинг қўллари устида турган ўзининг қўлини ўпдию, жўнаб қолди.

- Индамай юргани билан кўп бало бор экан бу кандидатингизда! – деди Дилором. – Ҳаммани жим қилди, кетди.

Х

х

х

Ўша воқеа бўлиб, Тошкентдан қайтгандан сўнг Ҳалима бир инсонга дардини ёролмай юрган кунларнинг бирида дефолиация навбати уларга келдию, механизатор касал бўлиб қолди. Ғўза ривожни бусиз ҳам кечки бўлиб, вақт ўтиб борар, дефолиацияни кечиктириш мутлақо мумкин эмасди. Шунинг учун Ҳалима ҳамма ташвишларини йиғиштириб қўйиб, трактор рулига ўзи ўтирди. Респиратор тақишу, яна бир қанча эҳтиёт чораларини кўриш хаёлига ҳам келмади. Алам зўр эдию иккинчи дефолиацияда барғни тезроқ тўксин деб бутифос микдорини кўпайтиришган эди,.. терим бошланмай ўзи касалхонага тушди. Ўпкасига захар йиғилиб қолганмиш! Ётипти ўшандан бери сил касаллар шифохонасида.. Биринчи кунлари “энди умрим дард билан ўтаркан”, деб неча бор йиғлаган бўлса ҳам табиатан хушчакчак қиз тезда ўзини овутиб олганди. Шифохонадаги йигитларни қизларга “бўлиштирган”, ўзига Муродни “танлаган” ҳам Ҳалима эди. Давраларда Ҳалиманинг қаттиқ-қаттиқ овози, шўх кулгуси алоҳида ажралиб турарди.

Ана шу қиз Муродни чинакамига севиб қолди, шекилли.

Бир гапириб ўн куладиган, унча-мунча йигитларни мот қилиб кетадиган қиз Муроднинг қаршисида хижолатдан қизариб, тили айланмади.

Мурод ошхонада бир стол атрофида икки жувон билан ўтирарди. Мурод ҳазил тарифасида уларга ҳам севги изҳор қилганини ён томонда ўтиргани учун Ҳалима неча марталаб эшитган.

Мурод ҳозир ўзига ҳам ўшанақа гапларни ҳазил-мазах аралаш айтиб кетди.

Бари бир яхши гап яхши-да.

Энди Ҳалима Муродни кўрса ҳаяжонланаверади. Айниқса унинг қарашлари,.. кулишлари...

Мурод эса кўчада кам кўринади. Ошхонада ўша икки жувон билан чакчаклашиб ўтирар, кейин йўлакдан тўғри шифохона биносига йўл оларди.

Кечалари кинога ҳам чиқмайди.

Нуқул ёзармиш. Кандидат бўлиш осон эмас, шекилли.

Мурод йигирма тўртга тўлиб йигирма бешга ўтган, аспирантурада ўқир, ўзбек классик адабиётидан диссертация ёзар, шу сабабли ўзини адабиётчи дўстлари даврасида “классик” деб атар, улар эса Муродни дарвиш дейишар, буни Муроднинг ўзи ҳам биларди. У ҳақиқий кайфият кишиси бўлиб, дам олаётган пайтлари, агар вақти чоғ бўлса, тўғри келган қизга албатта ҳазил тариқасида севги изҳор қилаверар, қизиғи шундаки, ҳар бир сўзи чин юракдан айтилаётганга ўхшар, кўзлари қаршисидаги қизга энг соф муҳаббат

билан тикиларди. Мурод ҳеч қачон қиз болага биринчи бўлиб сўз қотмаган, аммо қиз бола...

Орадан тўрт кун ўтди. Ҳалима Дилором билан кечки овқатдан чиқиб келишаётганди, кимдир қўлидан ушлаб тўхтатди. Ҳалима ўғирилди. Ўғирилдию, вужудига ҳарорат югурди. Хушхол ишшайиб, Мурод турарди.

- Ҳа, бевафо! – деди у. – Кўринмайсиз! Учрашувга чиқмайсиз? Нима, умримиз висол дамларини интиқиб кутиш билан ўтиб кетадими? Ё бошқа биттасини топиб олдингизми?

Ҳалима лол. Юраги ийди. Кулимсиради. Айниқса, Муроднинг ўтли нигоҳи уни “ўлдираётганди”.

- Ҳалима бевафоми, сизми? – Дилором орага суқилди. – Севги изҳор қилгандан бери думингизни ушлатмайсизку!

- Мен Ҳалимани бу ўлкалардан олиб кетмоқ истайман. Не бахтки, биз бир-биримизни шифохонадан топдик. Энди кетамиз. Менинг юртимга кетамиз.

- Юртингиз қаёқда? – сўради Дилором.

- Бахмалда. Бахмал тоғларини, Ойқор чўққисини эшитганмисиз? Ўша тоғлар этагида бизнинг Барлос қишлоғимиз бор.

- Мен тоғда яшолмайман! – деди Ҳалима азбаройи ҳаяжонланганидан, гўё Мурод уни ҳозир олиб кетиб қоладигандай.

- Яшайсиз! – деди Мурод комил ишонч билан. – Биз сизга барча шарт-шароитларни яратиб берамиз. Ҳовлимизда йигирмата қўй, ўттизта эчки, йигирмата қорамол бор. Ҳар куни эрталаб соат тўртдан еттигача сиз уларни тоғ бағрида боқиб келасиз.

- Э, боқмайман!

- Нечун? Ахир бу сиз учун катта бахт-ку! Тонг отмасдан сиз Ойқор чўққисининг этагида ширин орзулар оғушида чўпонлик қиласиз. Тўғри, бизда бўрилар кўп. Еса еб кетар, нима бўпти? Ахир бу романтика-ку! Тасаввур қилинг: Агар қайтиб келмасангиз, бутун қишлоқ оёққа туради. Сизни излаймиз... ва харсанглар орасидан сизнинг қоп-қора қонга беланган оппоқ ҳарир қўйлагингизни топиб оламиз. Тўй кечаси сиз ана шу қўйлақда эдингиз. О, менинг армонларим! – Ушалмаган орзуларим! Қонли қўйлагингизни кўзларимга суртиб йиғлайман. Сиз эмас, бир умр мен бахтсиз бўлиб қоламан. О-о! Ойқорда бир қабр бор. Унга сиз дафн этилгансиз. Сиз эмас, у ерга менинг ушалмаган орзуларим дафн этилган. Ҳар тонг ғам-андухга ботган бир ғариб кимса қўлида бир даста анвойи гуллар билан Ойқорга кўтарилади. У ҳар куни қабрни чангаллаб, сочларини юлиб, бетларини тимдалаб, фарёд чекади. У – мен! Севгилингиз, сизнинг бебахт севгилингиз! – Мурод гапдан тўхтади. Бир неча дақиқа ҳаммалари жимиб қолишди.

-Одамнинг эти жунжикиб кетди, - деди Дилором ниҳоят ўзига келиб. – Гапларингиз бунча совуқ?

- Нима, диссертациянгизга шунақа нарсалар ёзясизми? – сўради Ҳалима чуқур ички ҳаяжон билан.

- Ҳа. “Мурод билан Ҳалиманинг фожиали севгиси тарихи” деган мавзуда.

- Қизиқ экансиз, - деди Ҳалима паст овозда, ҳаяжонини яширишга уриниб, чунки Муроднинг сўнгги гапи уни яна ларзага солганди. – Қачон жиддий гапирясиз, қачон ҳазиллашясиз, билиб бўлмайди. Уч-тўрт кунлаб кўринмайсиз. Кўринсангиз, гапириб-гапириб жўнаб қоласиз...

- Ёнингизда юришимни истайсизми?!

Ҳалима Муродга ўғирилди. Энг кўрққани – Муроднинг кўзларига дуч келдию... “Мен сени севаман!”, дерди Муроднинг кўзлари. Битмас-туганмас бахт ваъда қиларди бу кўзлар! Бу кўзлар ёнарди. Бу кўзлар Ҳалиманинг оромини ўғирлаганди.

- Нима бало, сиз мени ростдан яхши кўриб қоляпсизми, дейман-да, а!?

- Сиз-чи? Сиз ёлғондакам деб ўйлаганмидингиз? – дугонаси ўрнига Дилором жавоб берди.

- Ҳа-да!

- Демак, ўзингиз ҳам ёлғондан севги изҳор қилаётган экансиз-да?!

- Менку, Ҳалима деб эс-хушимни йўқотганман, аммо Ҳалима ҳазиллашяпти, менинг устимдан кулиб юрипти, деб ўйлагандим.

- Бу гапингиз ҳам ҳазилми?

- Тўғриси, қачон ҳазиллашаман, қачон жиддийман, ўзим ҳам ажратолмай қолдим. – Мурод кулиб юборди. – Хўш, борасизми бизнинг Бахмалга?

- Шунақа ваҳимали нарсалар айтяпсизки, мен Ҳалиманинг ўрнида бўлсам сираям бормасдим.

- Кўнгилга хуш ёкадиган нарсалар ҳам айтиш мумкин: Майли, Ҳалимани бўрилар емасин. Ҳалима ҳеч қачон қўй-эчки бокмасин. Тасаввур қилинг: Баҳор! Лолалар ҳамма тарафда кип-қизил бўлиб очилган. Қизғалдоқлар қир-адирларга тўшалган. Ён бағирдаги Ойшаррак булоғидан шаркираб оқаётган зилол сувлар сойларга томон югуради. Эрта тонг. Ҳалима оппоқ ҳарир келинлик либосида кўза кўтарганча булоқ бошига бормоқда. Майин тоғ шабадаси сочларини ўйнапти. Ҳалима бахтиёр! Лабларида сокин табассум. Ана! Юзини муздай сувга чайқаяпти. Шу пайт мен орқасидан бораману, кўзларини яшираман. Бу мен эканлигимни Ҳалима яхши билгани учун кўлларини кўлларим устидан босади. Қалблардаги ҳарорат кўлларга, кўллардаги ҳарорат қалбларга ўтади. Ҳалима ўзини менинг оғушимга ташлайди. Бир-биримизга термуламиз. “Мен бахтлиман!” дея пичирлайди Ҳалима ва кўзларини юмади. Мен Ҳалиманинг қоп-қора, майин сочларини меҳр билан силайман...

- Билибсиз! Кўзларимни яширганингиздаёқ кўза билан бошингизга солиб қоламан, - деди Ҳалима, оз-моз оғриниш билан.

- Ана сизга булоқ! Энди нима бўлди?

- Нима бўларди. Бошим ёрилиб, ҳушимдан кетиб, йиқиламан. Ҳалима ўгириладию, қаттиқ дахшатга тушади, чунки мени қандайдир ёвуз ниятли одам деб ўйлаган-да. Тезда бошимни тиззасига олиб, пешанамни танғийди. Аммо қон оқаверади. Нафас олмай ётавераман. Ҳалима юзимга сув сепеди, ёқамдан тортиб, силкийди, юм-юм йиғлайди. “Сизки бу дунёда йўқсиз, менга яшаш на даркор?”, деб сал наридаги тик жарлик томон югуради. Ҳалима ўзини ҳалок қилишга чоғланаётганини англайману, тўлқинланиб кетаман. (Ёлғондакам ўзимни ўлганга солиб ётган бўламан-да.). Томоғим бўғилади. “Тўхта, Ҳалима!” дея ҳайқираман. Ҳалима тўхтайтиди. Кўзларига ишонмайди. Мажоли қуриб чўкка тушади. Кулиб йиғлайди, йиғлаб кулади. Бармоқларини тишлаганча, титроғини босмоқчи бўлади, лекин босолмайди. Мен ҳам йиғлайман. Ҳеч ким ҳеч қачон мени Ҳалимадек сева олмаслигига ҳозиргина ишонганим учун йиғлайман. Сал бўлмаса Ҳалимадан ажраб қолишим мумкинлигини англаб етганим учун худога шукр қилиб йиғлайман...

Мурод бу эртагини ҳам тугатди.

- Ёзувчига ўхшаб гапирасиз-а! – Дилором ҳайратланди.

- Аспирантурага киришдан олдин мухбирлик қилганман. Ҳалималарнинг кишлоғида ҳам бўлганман, - деди Мурод. Ногоҳ унинг нигоҳи совуқ чақнади.

Шифохона биносига етиб келдилар. Қизлар ҳали сайр қилишни истардилар “Унда ўзларинг айланаверинглар”, деб Мурод ичкарига йўл олди.

“Демак, хабари бор шекилли”.

Ҳалиманинг бутун вужуди зиркираб кетди.

Х

х

х

Ўшанда, марказда бўлган мажлисда Ҳалимани мукофотлашди. Мажлисдан чиқиб, Клара, Исмат билан бирга кечқурун ресторанга боришди. Ҳалиманинг мукофотини ювишди. Ҳалима ҳам озроқ ичди. Эс-хуши жойида эди. Меҳмонхона келиб, Клара иккови ўзларига ажратилган хонада ётишга ҳозирланишди. Кейин ярим кечага яқин “опа чақиряпти” деб, Исмат Ҳалимани чеккадаги бир хонада Эркин Эшбоевичга дуч қилди. “Опа” вилоят комсомол қўмитасининг биринчи котиби эди. У чақирган жойга бормаслик мумкин эмасди. Кейин... нима воқеа юз берганини Ҳалима фақат эрталаб англади. Лекин бақирмади, чақирмади, Эркин Эшбоевичга йиғлаб тармашмади. Шунақа ҳолга тушган

қизлар ҳақида кўп эшитгани боис қачондир ўзи ҳам шу ҳолга тушиб қолишдан кўркиб, ҳадиксираб юргани боисми, тушуниб бўлмайдиган бир хотиржамлик ва бепарқлик билан кийимларини кийиб, айвончага чиқди-да, панжарага суянди. Ўх-хў! Тўққизинчи қаватда... ўзини ташласачи? Нега? Нима учун? Ким учун?

- Ийе, Ҳалима!

Ҳалима ўзини ташламоқчи деб ўйлади шекилли, Эркин Эшбоевич жонҳолатда югуриб келиб, қизнинг елкасидан тутди. Ҳалима бир силкиниб ўзини бўшатди.

- Эсингизни еб қўйдингизми? – Эркин Эшбоевич ҳансирарди. Кейин ўз қурбонининг ўта лоқайд, лўқ кўзларига қараб, шаштидан тушди. Қўлини тортиб олиб, “сизга нима бўлди?” деганча панжара томонга ўтди – Ҳалима, сиз менга қизим қаторисиз, ўз қизимдай... Билмайман, мени... Хаёлимда ҳеч нарса йўқ эди. Сизга ҳурматим жуда зўр. Бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Сиз менинг гапларимни эшитишни истамайпсиз. Майли, бўлар иш бўлди. Тўғриси, олдидан норози бўлиб чиқишингизни истамайман. Ҳозирча сиз мана шуни олиб кетинг. Қолганини кейин гаплашамиз.

Эркин Эшбоевич қизга бир даста пул тутқазди. Ҳалима ҳамон лоқайд аҳволда тургани учун пулни қандай олганини ўзи ҳам англамади. Қўлидаги пулга қарадию, биринчи марта хўрлиги келди. Демак... аммо... Эркин Эшбоевич яна гапга тушди. Бир бало қилиб, тинчгина кутулмоқчи. Ҳалима тирқираб келаётган кўз ёшларини кўрсатмаслик учун лом-мим демай чиқиб кетди. Хаёлига бир фикр келган эди. Шунинг учун тўғри Исматнинг хонасига борди. Ўйлаганидай, йўқ экан. Ўзларининг хонасига ўтди. Эшикни анча тақиллатишга тўғри келди. Ниҳоят сочларини нари-бери тараган Клара тугмаларининг кўпи қадалмаган халатининг ёқасини ғижимлаганча, эшикни қия очди. Ҳалима ўзини ичкарига урди.

Гумони тўғри эди. Исмат шу ерда экан. Шоша-пиша кийинарди. Ҳалимани кўриб, бармоқларининг учи тугмани қадай олмай, қалтираб қолди. Ҳалиманинг эс-хуши жойида, фикрларини жамлаб бир қарорга келган эди. Ўша лоқайд алфозда кўзларини лўқ қилиб, бир қадам олдга юрди. Исмат тисарилиб, диванга ўтириб қолди. Ҳалима қўлидаги пулни Исматнинг тиззасига қўйди. Сўнг жомадонини олиб, кийимларини йиғиштиришга тушди. Клара билан Исмат нима дейишларини, нима қилишларини билишмасди. Ҳалима эса, гўё хонада ҳеч ким йўқдай, сочиқни олиб, ваннахонага кириб ювинди, кийимларини алмаштирди. Бу орада ичкарида ғўнғир-ғўнғир овозлар эшитилиб турди. Клара билан Исмат ниманидир тортишарди. Ҳалима қайтиб чиққанда иккови яна жим бўлиб қолди. Ниҳоят Ҳалима жомадонини кўтариб, кетишга чоғланганда Исмат чидай олмади.

- Тўхтанг, Ҳалима! Бу биргина менинг ишим эмас! – Исмат йиғламсираганча пулни отиб ташлаб, кўкрагига муштлади. – Бўлиб ўтган гапларни билиб кетинг. Мен бор-йўғи буйрукни бажардим, холос. Менинг ҳеч қанча айбим йўқ. Сиз мени тушунинг, Ҳалима! – Исматнинг кўзларидан тирқираб ёш чиқди.

- Исмат Саъдуллаевич!

- Нима? Нима? Нима?!

Исмат ўгирилганча Клара томон юрганди, Клара уни шапалоқлаб солди. Исмат юзини ушлаганча ғазаби ҳам, алами ҳам сўнгандай диванга чўкди. Ҳалима ҳали айтилмаган гаплар борлигини англаб, тўхтади. Лекин ҳеч кимдан садо чиқмасди. Ногаҳон Ҳалиманинг нигоҳи диванда, полда бетартиб сочилиб ётган пулларга тушди. Жомадонини қўйиб, эринмасдан пулларни битталаб териб олди-да, яна Исматнинг тиззасига қўйди.

- Бунга ановинга беринг! – деди Исмат жонҳолатда пулларни Кларанинг юзига отиб. – Ҳамма ишни қилган ўша! Менга бундай қараманг, Ҳалима! Қахвага қўшиб берасиз, деб Эркин Эшбоевичга ухлатадиган дори топиб берган ҳам анови жалаб!..

- Аблах! – Кларанинг кўзлари телбаларча чакнаб, Исматнинг юзига чанг солди. – Син жалаб! Иркин Ишбаевич жалаб!..

Иккови жиққамушт бўлиб кетишди. Ҳалима тишларини тишларига босганча ташқарига отилди.

Ғалати йигитнинг ёнида юрсанг ўзинг ҳам ғалати бўлиб қоларкансан. Ҳалима бу гапларни айтаман, деб сира ўйламаганди.

Орадан яна уч-тўрт кун ўтди. Мурод яна аввалгидай паришонхотир ҳолда фақат ошхонада кўринар, кизларга кўзи тушса, бош ирғаб саломлашар, тушмаса, ўзи билан ўзи банд, хаёл сурарди.

Ҳалима эса... Ҳалима энди... у ҳам ўзини ўзи тушунмаётганди. Мурод уни яхши кўрмаслиги аниқ. Шунда ҳам кўнгил... Дардларини дугоналаридан яширишга уринар, агар даврада Мурод ҳақда гап очилса, кулгу билан қутуларди. Мурод эса...

Бир куни оқшом шифохона боғида сайр қилиб юришганда тасодифан (тасодифмикан?) қаршиларидан Мурод бир дўсти билан чиқиб қолди.

- Менинг жондан азиз севгилим! – деди Мурод кулочларини ёзиб. – Наҳотки бу сиз?! Мен сизнинг дардингизда куйиб кул бўлдим. Сизни излаб чиққан эдим. Юринг. Ҳозир ҳаётимизда илк висол дамлари бошланади. Дилором, сиз менинг дўстимни оввутиб туринг. Бизнинг Ҳалима билан анча-мунча махфий гапларимиз бор.

Мурод Ҳалимани етаклаганча кичик йўлакча бўйлаб кетаверди. Ҳалима қаршилиқ қилишга ўзида на куч, на журъат топа олди.

- Сиз нега доим мендан қочасиз? – сўради Мурод йўл-йўлакай.

- Қочган менми, сизми?

- Демак, мени кузатаркансиз-да!

- Энди сиз,.. касалхонада ўзи битта йигитсиз, албатта кузатамиз, - деди Ҳалима оғриниб.

- Майли, шундай экан, бугундан, ҳозирдан бошлаб бир умрга бирга бўламиз, хўпми?

- Ғалати гаплар... худди бозордан мол сотиб олаётгандай савдолашасиз, а? – деди Ҳалиманинг кўнгли бузилиб.

Икковлон неча марта суҳбатлашган бўлса, Мурод биринчи марта гап тополмай қолди. Улар жимгина боғнинг қоронғи, хилват томонларига борардилар. Муроднинг юзидаги шод қувонч ўрнини аянчли ишшайиш эгаллаган, буни Ҳалима пайқамас, пайқашга уринмасди ҳам.

- Ҳалима! – деди жиддийлашган Мурод тўхтаганча уни икки елкасидан тутиб ўзига қаратаркан. Унинг важоҳати бузилган, қиз ўзини қаттиқ севиб қолганини эндигина пайқаетган, нималарнидир аниқлашга уринар, қизнинг муҳаббати уни хангу-манг қилиб кўйганди. – Мен ахмоқ нималарни ўйлаб... Эҳ! Наҳотки сиз мени севиб қолдингиз?

Ҳалима бошини эгди.

- Нимага жавоб бермайсиз, Ҳалима? – Муроднинг овози қалтиради. – Мен буни билишим керак.

Олисдаги симёғочга илинган электр чироғи иккови тарафга сал-пал нур таратар, Ҳалиманинг юзи зўрға кўринар, кайфияти қаттиқ бузилгани аниқ эди. Ҳалиманинг елкалари секин-секин титрай бошлади. Кейин йўлка ўртасига ўтирганча, тиззаларига бошини кўйди. Мурод ҳайрон бўлиб, чўккаладию, қизнинг бошини кўтариб, ўзига қаратишга уринди. Ҳалима уни силкиб ташлади. Ҳалима йиғларди. Унсиз, бутун вужуди қақшаб, қалтираб, йиғларди.

- Ий-е! Сизга нима бўлди?!

- Сиз? Сиз барига айбдорсиз! Мен ҳали сизни яхши кўриб ахмоқ бўлганим йўқ. Сизнинг нимангизни яхши кўраман? Кандидат бўлсангиз ўзингизга! Нима қиласиз мендан кўнгил сўраб? Бари бир икки дунёдаям менга уйланмайсиз-ку! Қизлар менга “йигитинг” деб сизни кўрсатишяпти. Сиз ахир менинг йигитим эмассиз-ку! Ҳозир мени пойлаб келдингиз. Сизни яхши кўришимни аллақачон билгансиз. Тоқатим тоқ бўлганига ишонч ҳосил қилиб мени қоронғуликка бошлаб келдингиз... Хўш, нега индамайсиз? Шумиди мақсадингиз? Шумиди?! Ё ёлғонми? Сиз нуқул қизларни ахмоқ қилиб ўргангансиз. Ё мени ҳам ахмоқ деб ўйладингизми?.. Мен ахмоқ бўлмасам, сиздек аблахни севиб

коламанми? Дунёда йигит зоти куриб кетганми? Мен... эҳ, шўрпешана! Нимага жимсиз? Нимага?! Нимага?! – Ҳалима сакраб турганча, йигитнинг ёқасидан тутди. – Гапирсангизчи ахир, Мурод ака! Сиз индамаганингиз сари мен кўрқаяпман. Мен ахлоқман! Мен жинниман! Мен сизни яхши кўраман, Мурод ака!..

- Ҳалима, Ҳалима!.. – Мурод яна нимадир деб гўлдираётганди, Ҳалима кафти билан унинг оғзини тўсди.

- Йўқ, гапирманг! Гапирсангиз баттар кўрқаман. Илтимос, Мурод ака, гапирманг. Мен жинни бўлиб қолаётганга ўхшайман...

- Ҳалима!!!

- Гапирманг! Кетинг! Кўргани кўзим йўқ сизни! – Ҳалима панжалари билан юзини тўсганча, яна чўккалади.

- Ҳалима, ўзингизни босинг.

- Кетинг дедим. Шафқатингизга зор эмасман. Истамайман,.. билдингизми, истамайман! – Ҳалима ўрнидан турганча ер депсинди. – Нимага бўзрясиз? Яна кўз ёшларимни кўрмоқчимисиз? Сиз учун йиғлаган мен тентак! – Ҳалиманинг кўзларидан шашқатор ёш куйиларди. – Кетинг ахир!.. тинч қўйинг мени, илтимос...

Мурод ниҳоят бошини эгганча йўлга тушди.

- Мурод ака, сиз нима қияпсиз?

Мурод шошилганча ўтирилди.

- Нега мени ташлаб кетяпсиз? Кет деса кетаверасизми? Сиз ахир йигитсиз-ку! – Ҳалима сал ёруғроққа чиққан, йиғидан нам кўзлари бахтиёр чакнар эдию Мурод чопқиллаб қайтиб келди.

- Сиз ҳақиқатан ҳам ғалатисиз, а, товба! Қиз боланинг ҳам айтганини қиларканми? Ушланг қўлтиғимдан, ҳа ана, энди юринг. Гап деган бундай бўпти-да. Вой товба-ей! Жуда ғалати қизга дуч келиб қолдим, деб ўйлаётган бўлсангиз керак, а?

- Ҳалима, мен сизга бир гапни...

- Йў, йў, гапингиз керак эмас, гапирманг.

- Мен билишингизни истайман! Мен уйланганман, ахир!

Бир дам Ҳалиманинг нафаси ичига тушиб кетди. Кейин шод кайфиятини йўқотмасликка уриниб, ясама қувноқ ҳолда, аммо синиқ овоз билан деди:

- Майли, ҳеч қачон менга уйланманг! Мана шу юришимизнинг ўзи мен учун катта бахт!

Уларнинг юриши тезлашиб, ёруққа чиқдилар. Дилором билан Муроднинг дўсти боғнинг четидаги курсида ўтиришган экан. Ҳалима йигитни қўлтиғидан бўшатди-да, “яхши сайр қилинг” деганча сирли, айна дамда аянчли шивирлаб, чопқиллаганча Дилоромни судраб кетди. Палатага кирар-кирмас Ҳалима Дилоромни маҳкам кучоқлаганча ўпаверди. Тишлаб-тишлаб ўпарди. Дилором вой-войлаб юлқинар, аммо Ҳалима қўймасди.

- Еб ташлагим келяпти сизни! Э тавба! Жинниман мен, ғирт жинниман! Кандидатни капут қилдим. Бечора мунғайиб қолипти. Мен – маладес! Зўрман! Таржимаи холини буткул айтиб беришга мажбур қилдим. Оҳ! Та-ра-рам-рам, та-ра-рам-рам!... – Ҳалима ўйинга тушиб кетди.

Дилором Ҳалиманинг телба-тескари ҳаракатларига кўникиб қолган эди, лекин...

- Сиз уни ҳақиқатан севиб қолипсиз!

- Мен сизга нима деяпман, ни-ма де-яп-ман?! – Шу топда Ҳалимани мутлақо тушуниб бўлмасди. – Мен уни эмас, у, у мени севиб қолди! У!!

Хонага бошқа қизлар кириб келишди.

- Дўстларим! – деди мағрур Ҳалима тантанавор, қўлларини кескин силкитаркан, - мен эс-хушимни йўқотдим. Биласизларми, мен... жинниман! – Ҳалима ўзини кроватга ташлади. – Биласизларми, севиш қандай яхши! Ух номарлар-эй. Нега индамайсизлар?.. Менга ҳеч нарса керак эмас. Биттанг ҳам керак эмасан! Кетинглар! Ҳамманг кет. – Ҳалима бирдан ўкириб йиғлаб юборди. Юзини ёстикка яширди.

Қизлар хозиргина булбулдай бийрон сайраётган Ҳалимага тушунмасдилар.

- Кетинглар, кетинглар! – юлқинарди йиғлаётган Ҳалима. – Тинч кўйинглар мени. Ҳамманг,.. ҳаммаси... бир гўр! Севмайди у мени...

- Э, куриб кетсин Муродингиз! – Дилором аччиқланди. – Кўйсангизчи, ўшанга ҳам йиғлайсизми? Мурод сизнинг тирноғингизга ҳам арзимайди, керак бўлса... Қизлар, боринглар энди, Ҳалима озроқ дам олсин.

Палатада икковлон қолишди. Ҳалима кимирламай жим ётар, Дилоромнинг эса юраги зик бўлиб кетган, аммо бир оғиз гап сўрашга журъати етишмасди. Ниҳоят Ҳалима ўгирилиб, дугонасига хомуш тикилди. Кулимсирашга уринди, аммо кўзларида ёш. Чексиз дард ётарди Ҳалиманинг қорачиқларида. Бу дардларни Сўз билан ифодалаш шарт эмас.

Муҳаббат ана шундай кучли...

Ҳақиқий муҳаббат минг йилда бир келади, деганлари ростмикан?

- Кўйинг ўшани, - деди Дилором дугонасини юпатишга уриниб. – Дунёда ундан минг қарра яхши йигитлар тўлиб-тошиб ётипти.

Ҳалима сукут сақлади. Армон билан кўзларини юмди. У ҳозирги ҳолатида умрини йиғи билан ўтказган, кулиш нималигини билмайдиган одамга ўхшарди. Муродга кўнгил кўя бошлагандан бери дилининг тўрида чўкиб, тўпланиб ётган армонлари ҳозир бирваракай жунбушга келиб, Ҳалимани минг бир кўйга солаётганди.

- Гапирсангизчи, юрагим тўлиб боряпти. Ҳозир мен ҳам йиғлаб юбораман. Нимага... ғалати бўлиб қолдингиз? – Дилором “жинни” деб юборишига сал қолди.

Ҳалима мийиғида кулимсиради.

- Уйлансанг уйлан, йўкса калламни гаранг қилма, менга сендан бошқа совчи юбораётганлар ҳам тўлиб ётипти, демадингизми?

- Бизнинг баҳоримиз ўтган, - деди Ҳалима афсус билан, - ўн саккиз ёшли қизлар камми?

- Вой номард-эй! Ҳали ўшанақасидан оламан, дедими? Унда “нега тиз чўқдинг? Нега у гапларни айтдинг?”, деб ёқасидан олмадингизми?

Ҳалима маюс бош чайқади.

- Шошмай турсин, кўрсатиб кўяман унга... Менинг кўлимга тушади ҳали. Уфф! Ёниб боряпман! – Дилором шашт билан айвонча эшигини очди.

Палатага хушбўй баҳор ҳавоси кириб келди. Май ойининг энг латиф кечаларидан бири. Шифохона бўйлаб экилган қатор тераклар охириги тўртинчи қаватдан ҳам баланд. Дарахтларнинг нарёғи бедазор. Яқинда ўрим бошланади. Ҳалималарнинг хонаси учинчи қаватда...

Юқориги қаватдан ҳазин хиргойи эшитиларди. Айвончада тинмай гапираётган Дилором ўгирилиб дугонасига қарадию,.. Ҳалима жилмаярди.

- Нима бало, ростдан жинни бўлиб қолдингизми?

- Эшитинг, - дея шивирлади Ҳалима, кўрсаткич бармоғини лабига босиб шивирлаган кўйи айвончага чиқаркан.

Тўртинчи қаватда, ўзларидан икки дераза нарида Мурод айвонча панжарасига суянганча, қоронғилик қаърига маюс тикилиб, кўшиқ айтарди:

Сени юпатмоққа журъат йўқ менда,

Сен менинг кечмишим, умрим бўлаги.

Мурод қизларни кўрмасди. Ўзича хиргойи қиларди. Балки атайлаб Ҳалима учун куйлаётгандир.

- Оббо жиннилар-эй! – Дилором ўзини тўхтата олмасди. – Бир сизми десам, у сиздан баттар.

Ҳалима Дилоромнинг гапини эшитмади. Эшитса ҳам эътибор бермади. Мурод уни...

- Сизларни тушунмаяпман, - ажабланди Дилором. – Бир дақақа ўтмайди – куласиз. Бир дақиқа ўтмайди – йиғлайсиз.

Мурод эса куйларди:

Йиғламоқ тиларман, қайнаб йиғлагин!

Тишларингни секин қайраб йиғлагин!

- Ҳа, дў-ўст! – дея юқорига қичқирди Дилором. – Жуфт бўлсин. Янгилик-ку! Битта-яримтаси юракдан урдими?

- Ҳа-да! Ошиқ кўнгил куйламоқ истайди, - деди Мурод куйлашдан тўхтаб. – Бу телба кўнгил кўп нарсалар истайди.

- Нимагадир шу ишларинг менга ёқмаяпти, - деди бир жойда туролмай ичкарига кириб чиқаётган Дилором. – Сиз соғлигингизни ўйлашингиз керак. Врачнинг гапини унутдингизми?

“- Сиз ўзингизни ниҳоятда эҳтиёт қилишингиз керак, - деган эди врач Ҳалимага. – Бутифос нафақат ўпкангизга, балки жигарингизга, юрагингизга ҳам таъсир қилган. Сизга қаттиқ ҳаяжонланиш мутлақо мумкин эмас. Агар айтганларимни қилсангиз, ҳали узок йиллар яшайсиз. Сиз ҳали ҳаётда нимани кўрипсиз”

. Ҳалима маюс, паришон кулимсираб кроватига ўтиб ётди. Дилором чироқни ўчирди.

Ҳалима ухлай олмас, тўлғанарди. Кечаси билан Дилором Ҳалиманинг гоҳ ҳиқиллаб, гоҳ шивирлаб нималарнидир гапириниётганини сезиб ётди. Фақат тонг олдидан Ҳалима тинчиб қолди.

Тонг отди. Навбатчи ҳамшира аввал палаталарга бир-бир кириб, кимга иссиқлик ўлчагич кераклигини сўраб чиқди, кейин дори ташлаб кетди.

Ҳалима деворга ўгирилганча қимир этмай ётаверди.

Дилором ювиниб келди, ошхонага нонуштага бориш пайти яқинлашди ҳамки, Ҳалима қимирламасди. Ниҳоят нонуштага боришга тайёрланаётган Дилором ўз кроватида ўтириб, соч тараркан:

- Туринг, эй, ошиқи-беқарор! Мурудингиз кўзлари тўрт бўлиб, йўлакда сизни кутяпти, - деди.

Ҳалима қимирламай ётаверди. Авваллари Муроддан гап очилса, Ҳалима ҳазилми, чинми, типирчилаб қоларди.

- Турсангизчи! – Дилором чўзилиб, Ҳалиманинг елкасидан тортди.

Ҳалима шилқиллаб ағдарилдию, ярим юмуқ кўзлари шифтга тикилганча, қотди. Унинг бадани дақиқа сайин совуб борар, қоп-қора қорачиқларида ҳайронлик, ҳайрат, изироб, алам, “мен дунёга келиб нима кўрдим?” деган аччиқ савол ва билинар-билинемас табассум қотиб қолган эди.

1987 йил.

«БАХИТЛИ САВЕТ АЯЛИНИНГ АРЗАСИ»

Қаршигул қаламининг учини тишлаб турди, ўйланди. Ниҳоят ёзишга қарор қилди. Эри Худойберди билан ажрашиб ажрашолмайди, ярашиб ярашолмайди. Тўрт боласи билан саккиз ойдан бери отасиникида сиғинди бўлиб ўтирипти. Кеча райижроқўмга борган эди. Қабул қилган одам яхши гаплашди. Яхши одам экан. Худойберди бўлса, уни мен ўзим зириллатаман, сен уйга бор-да, ўйлаб, битта яхши ариза ёзиб кел, ораларингда нима гап ўтган бўлса, барини ёз, деди. Қаршигул икки кунки, ариза ёзишга уринади, аммо... тўрт бола?.. Қирилгур, бўйнинг узилгур саккиз ойдан бери тайинли хабар олмади. Болаларимнинг аҳволи нима кечди, усти бутми, қорни тўқми, демади. Онасини юборипти. Қаршигулнинг қайнонасини! Қайин опаси билан бирга! Қаршигул уларни бошига урадимиз? Қаршигул... ахир...

- Ҳеч ким сизларни яраштиришга уринмадимиз? – деб сўради қабул қилган одам.

- Яраштиришганди, бари бир бўлмади, - деди Қаршигул қимтиниб.

- Нега?

- Шундай. Яшолмадик.

- Тўрт бола туғилганча яшапсизлар-ку. Энди... синглим, сиз бор гапни очикчасига айтаверинг. Тортинманг. Нега яшолмадинглар?

Қаршигулнинг қўлидаги гўдаги чириллай бошлади. У қилди-бу қилди, гўдак овунмади. Қаршигул хижолатдан қизариб, ўрnidан турганча, болани силкиб, овутмоққа уринди. Бола кўнмади.

- Биз бола кўрмаганмизми? Эмизаверинг, - деди райижроқум бува, қандайдир, оталарча зарда билан.

Қаршигул ана шу ишорага маҳтал эди. Боласига кўкрагини тутди. Бола талпиниб эмишга тушди. Гўдагига қараб туриб, Қаршигулнинг хўрлиги келди. “Болаларингни шу кўйга солганча аваря бўлиб ўл!”, дея ичида қарғанганча, кўз ёшлари юзига сизиб чиқди. Бунга ўзи сезмади. Кўз олдида Худойберди турарди. “Тур йўқол! Сен менинг тенгим эмассан!”, деган эди ўшанда.

“Тенги бўлмасам нега ўйланди? Этагига осилиб олганим йўқ эди-ку!”

Қаршигул узил-кесил қарорга келиб, енги билан кўз ёшларини артди-да, ёзишга тутинди:

“АРЗА

“Биздинг турмуш қурушимизга эналаримиз сабабчи бўган. Ўнинг энаси мени келин кимоқчи бўб келдию “Биттагина тоғамдинг улидан қизимди аяймамма?!” деп менинг энам тўппа-тўсиннан рози бўлди. Кейин Худойбердиминан мени учраштиришди. Бир-биримизди кўрдик. Экавмизам тўйга рози бўлдиқ.. Мен ў вахтлари 17 жашдайдим. Турмуш, хаят, севги нималигини тушунмаганман. Энам қариндошлигимиз маккам бўсин деган. Мен эмасам хаят шуякан, вояга жетган қиз эрга тийиб кетайбериши керагакан деп ўйлағамман. Тувриси, Худойберди балант бўйли, келишган жигит эди. Муниг устига институтти битириб кеганийди. Шуларди ўйлаб, роса қувонганман. Мактабти мен б-н питирган қизлар кетманчигаям, ўроқчигаям тийиб борайтиб эди. Шундай бўсаям мен қараб турғаним жўк. Худойберди мактапта ишлаб пул товған бўса, мен далага чиқиб, хашак жийдим. Қанорга солиб. Эшшакта уйга ташидим. Худойберди бу ишларди қилишга ийманарийди. Майли дедим. Олий маълумотли одамди уялтмай дедим. Жийган хашагим қишта моллардан ортиб қолди. Ортганини бозорга опчиқиб соттик. Ўзингиз биласиз, бизда лалмикор. Мен сомонди, хашакди урламаганман. Мошинга ортип кетганман кейин уюмдинг тагида қоған майдасини ташиганман. Совхоз дириктири Хидир акаям бир марта кўриб қоп: “Ҳа майли. Бу урликка кирмайди, ташийбер” деган.

Қўни-қўшниларимиз гилам тўқир эди. Кейинчалик менам қизиқиб, уйрандим. Сингилчаларига бош бўп 6 та гилам тўқидик. Мина шуйтиб рўзғорди анча бутлаб олдик. Пулимиз кўпайди. Ў кўтарилиб, районга ишга ўтди. Жилт жанга мошин олди. “Жигули”. Мошин олдию, айниди. Ўни шу даражага жетказган мен жомон бўп қолдим. Авваллари майда жанжаллар бўп турар эди. Биринчи фарзандимиз 25 кунлик бўғанда мени биринчи марта урди ва тепти. Калтак ва тепки зарбидан ҳушумди билмай, эсим овуб қопти. Шўннан сўғин белим овруйдиган бўп қолди. Шўнда жанжал нимадан чиққанини билмайман. Ҳар куни охшомлари менга тирғаларийди. Мениг чиллам чиқмаган бўса, қайтайин... Кейин ўнинг очуви чиқар эди. “Ота-боволаримиз бекорга эки-учтадан хотин омағанакен. Ўлардинг калласи ишлаганакен!” деб гап сотар эди. Нима десанг дейбер, иложим жўк, деб туриб олар эдим. Шуниям айтишим керак, райижрокўм бова, Худойберди нукул: “Мен бутун дуняни оған Амир Темирдинг уруғиман, барлосман. Сен Шайбонийхондинг авлодсан, барлослардинг душманисан. Сендан яхшилик кутиб бўмайди” дегич эди. Биринчи жанжалгача бу гапларди ҳазиллашиб айтар эди. Кейин чини билан мени душманга чиқариб кўйди. Ў шундайчақит, ўтакетган миллатчи. Миллатчи бўмаса мени – аммасининг қизини нимага хўрлайди? Биз ахир савет замонида жашаяппиз. Амир Темир бовосининг бизга нима алоқаси бор.. Аслида, Худойбердиям шў бовосига ўхшап зўр бўсам дейди. Уйдаям, кўчадаям, қишлоқдаям ҳамма уннан кўрқади. Ҳатто қишлоқда ҳеч кимга гап бермайдиган Эшқобил ферманиям бир тўйда ичиб олиб урган. Мениг билишимча, шўнда ўзини атай мастликка соған. Асли маст бўмаған. Биздинг бовомиз Шайбонийхон ўнинг айтишича, Амир Темирдинг болларини Ўзбекистоннан қувиб чиқарганакен. Ажаб қипти, хўп қипти. Менам сизди райис бово, Худойбердини районнам ҳайдашингизди сўрайман. Сиз биздинг уруғдан экансиз-ку. Илтимос сиздан, барлосман, Амир Темирдинг авлодиман, деб керилиб журганига ўнинг бир таъзирини беринг. Шайбонийхондинг авлодлари ҳазирам зўрлиғини билиб қўйсин. Районда барлослар озчилик, кўрқманг, Худойбердининг тарафини оладиған ҳеч ким жўк.. Бу яқда мен дод-вой қип тураман, урди-сўқди, савет замонида аялларди ҳимоя қиладиған борма, жўқма деб. Шуйтиб бир боламасангиз, жуда ҳаддидан ошиб кетди. Нима, ичиб келдим деб урай берадима? Ўтакетган жомон у! Ҳеч кимдан кўрқмай кўйған. Жилловини тортмасангиз илож жўк.. Иложи бўса бир-эки жилға қаматинг...”

Қаршигул сўнгги жумлани ёзган заҳоти ўчириб ташлади. Ўла-ар, тагин... Худойбердини қаматиб ўзи нима қилади?

“... Иложи бўса қаматаман деб кўрқитинг. Шуйтип, экинчи марта кўз жоришимдан сал авал яна жанжал қилди. Кечаси соат 9-10 ларда маст ҳолда кириб келиб, юзимга шапалоқ тортди ва қўлини мушт қип овзима урди. Овзим қонга тўлиб, миям зиркираб овриди. Бир жилдан кейин 10 декабр куни кечаси тўйдан маст бўп қайтиб яна урди ва сочимдинг бир

ўримини жулиб олди. Ташқарига қочиб чиқиб эдим, акаси кўриб қоп, ўртага тушди. Худойбердини қўлидан тутиб, ҳомиладор аялди урасамма, эсинг қаякда, деб қайтармоқчи бўлди. Шунда Худойберди худой ургур менинг жавобимди берди. Шўннан сўгин мен бирга яшашга кўнмадим. Худойберди келиб отамга жолинди. Буннан энам эриб, “Э, болангди қайтиб отасиз ўстирасан”, деб мени уришди. Бошқа буйтмасликка сўз берди-ку, деб қайтиб бордим. Ў эса худой бермагир ўзи жолинип уйга оппориб оғаннан сўнг 6 ойгача кечалари чаппа қараб жотди. Мен б-н гаплашмади. Пиширган овқатимди жемади. Нима, мени қуруқ чўрилиқка оғамма, буйтиб жашаганнам ўлган жохши, деб менинг очувим чикди. Лекин бир нима дейишга иложим жўк, қайтаманакен, деб журибидим, энамдинг давленияси кўтарилиб тўсатдан вафот этди. Отамдинг бир ўзи жош-жош укаларим ва сингилларим билан қолди. Шуйтиб аразлаб борадиған жойимдинг тинчлиги бузилиб, ўзлари билан ўзлари бўп қолди. Шунинг устига мен 3 бола б-н бормайн деб тақдирга тан бердим. Барлосга яна бир холам ҳам келин бўлиб турган. Э, бу барлослар жуда миллатчи бўларакен. Биздинг уруққа битта қиз бериб, меган ўхшагандинг эки-учтасини келин қип оп қўйди. Шуйтиб ғам-ташвишларим кўпайиб, нима қиларимди билмай, холамдикига бордим. Ҳасратлашиб, озроқ ўтирдим. Қайтиб кесам авзойи бузилиб, жўлимди пойлаб ўтири. Холангдикида қ... борма деб, ҳа, шуйтиб сўкди. Бетимга бир шапат урди. Тепди. Жиғилиб, бошим зирқираб, кўзларим тиниб кетди. Шундаям уйтиб-буйтиб уй-рўзғор ташвишлари б-н ғимирлаб кунди кеч қилдим. Аммо кечаси бошим овриб, жотолмай журагим сиғилиб, худди ҳазир ўлиб қоладиғандай бўлай бердим. Боллар кўркмасин деб ташқарига чиқиб ўтирдим. Кечаси соат 2 да келди-да, “ўладиган бўсанг кўчага чиқиб ўл, ўлигинг маған дардисар бўмасин, деди. Оврувим баттар кучайиб, оёқ-қўлим уйишиб, жомон бўп қолдим. Сўнг катта улимди уйғотиб, бирор мошин товиб духтурга бораман деган хаёл б-н кечаси кўчага чиқдим”.

Қаршигул аламдан чимирилиб кетди. Ҳали-ҳамон ўша ҳолати ўзига таъсир қилади. Орқамдан чиқар, уйга кир деб айтар, деб умид қилганди. Кечаси соат иккида қишлоқда машина нима қилади? Аёл боши билан кимникига борарди? Шуни яхши англагани ҳолда “арза”сида бошқача ёзди. Ҳар қалай ғурурини ерга уришни истамади.

“Мошин тополмай қайтиб кирдим. Шў-шў касалим зўрайиб жотиб қолдим. 2-3 кундан кейин синглиси келди. Энаси билан тил бириктириб, мен билан жанжаллашди. Туволмай ўл касалча, чиллашир, деб мени тоза ахлатга булғаб ташлади. Ўлим кетган энам ҳам, падарим ҳам қомади. Кечқурун хўжайиним кеб эди, қайннам ўған: “бу касалингди жавобини бер. Қиз оппераман деб эдим-ку! Сен Барлосдан эрка улсан. Энаси ўппаган қиз сеган тияди”, деб бақирди. Шуйтиб учаласи 3 жокдан куткилай берди. Бош оврувим кўпайиб, бу кеча ўлиб қоламан-ов, деб 1 тийинсиз яна чиқиб кетдим. Худойбердига айтдим... Райис бова, арзамди хўжайинимга кўрсатманг. Отимди тилга опсан деб бала бўлади. Ўнинг борида худога шукр деб айтишгаям кўрқаман. Шўндайчақит ариятчил. Шуйтиб хўжайинимга айтдим. Отамдикига бораман, ўлигим кўчада қоп саған жук бўмасин дедим. Отам мени духтурга кўрсатди. Духтурлар мени қонинг кам деб оп қолди. 15 кун касалхонада жотиб чиқдим. Барака топсин, жомон кунимга жомон отам жоради. Духтурларди рози қилди, бир қанча пул пул эвазига дори, куйишга қон топиб келди. Ў эса хабар омади. Биттасиям кўришга бормади. Духтурдан келайтсак, Х. астанофкада турғанакен, кеп отамга: “бўлди, қизингизди жийиштириб опкетинг”, деди. Шўндаям отам, акамлар қариндошчилик ҳурмати, 3 боланинг ҳурмати деб йороштиришга олиб борди. Ў эса ҳеч нарсадан ҳеч нарса жўк, жавобимди бериб жерди.

Бир ўлимдан қолиб, 4 болам жети ойлик бўп дуняга келди. Бир-биридан ширин, бир-биридан жажжи уч болага оталик меҳрини беролмаган, дуняга жонга 4 фарзанди кегандаям кўришга қизиқмаган ота яна қайтиб оталик қилиши мумкин? Ота-боволаримиздан қоған нақл бор: “Ота бўлиш онсот, оталик қилиш қийин”.

Қаршигул ўзи топган иборадан ғурурланиб кетди. Худойберди юрипти-да, район бўйича муаллимларга катталик қиляпман деб. Қаршигул ўқимаса-да, керак бўлса, мана бунақа гапларни топиб қўяди. Қараб турсин. Бу хатга кўзи тушиб қолсам роса анграйса керак.

Нахотки шунча гап менинг хотинимдан чикди деб. Судга ариза берган ўзи. Қаршигул ҳам бўпти, ажрашсак ажрашаверамиз, деб кўнди. Мана, яна Худойбердининг ўзи ишни пайсалга соляпти. Онаси кўнмаяпти-да жодугар! Ёмон бўлгандаям ўтакетган ёмон, ярамас кампир экан. Қаршигул бир марта айтганини қилмаган эди, шу-шу қайнона-келин терслашиб қолишди. Невараларини бирон марта кўлига олган эмас. Жудаям меҳри қаттиқ. Худойбердининг ўзига қолса-ку... Ичмаган пайтлари ундан яхши одам йўқ, лекин... Тўрт боласи билан кўчага ҳайдаб, қиз олиб бўпти. Ҳо-о! Туғадиганидан оладими, туғмайдиганими? У ҳали тўрт бола туғиб, ўстириб бера оладими Қаршигулдай? Осон бўпти-да, а?! Худойберди жимгина мунда-ай қилиб юрса бўлади Мунда-ай қилиб юрмаса, энди Қаршигул ҳам бўш келмайди. Худойбердининг болаларни бир кўришга зор бўлиб юрганиниям билади. Зор бўлмаса, онасини, сўнгра синглисини, ҳа, ҳа, айнан Худойбердини хотинига қайраб солганларни орқасидан юбормас, болаларга деб бир дунё кийим-кечак жўнатмас эди. Мен эркакман, хотинга ялинмайман, деб ахмоқ бўлиб юрипти-да. Керак бўлса, ялинади. Ҳали шунақа ялинадики... Ана шу ниятда кеча у райижроқўмга борган эди. Тўғри, мени эрим билан яраштириб қўйинглар, демади. Лекин ажрашаман деган сўзни ҳам айтгани йўқ. Қачонгача бундай юради. Ё у ёқли, ё бу ёқли бўлиши керак-да. Шунинг учун шунақа-шунақа гаплар, деб тушунтирди. Айтаётиб, ўзиям йиғлаб юборди. Бир томондан кўлидаги гўдаги чириллаб турипти. Хуллас, райис бованинг кўнгли юмшади. Худойбердининг кўзига кўрсатаман, деди. Ё райОНОда ишлаб, бола-чақасини уйига опкелади, ё ... Қаршигулнинг нияти ҳам шу эди. Худойберди амалдан кеткиси келмайди. “Районни нуқул сенинг уруғинг эгаллаб олган. Барлосларга кун йўқ”, деб Қаршигулга даъво қилгич эди. Охири, куёвларинг бўламан, мен ҳам бегона эмасман”, деб ишга жойлашдию, шу-шу ўзи айтмоқчи, Шайбонийхоннинг авлоди билан бирикиб, ҳатто ўзининг барлосликларини ҳам тан олмай қўйди. Охир-оқибат хотинини бола-чақаси билан ҳайдади. Қаршигулни райижроқўмга боришга тезлаганлар ана шу гапларни албатта айтишни тайинлашган. “Райижроқўм ўзимиздан. Худойбердининг “бизга душмансан” деган гапларини эшитса, орияти кўзиди”, дейишди. Шундай бўлди ҳам. Барлосдан бош кўтариб чиққан битта менман деб гердайиб юргич эди. Қани қаергача борар экан? Тезлаб жўнатганлар: “Нима касалинг бор деб сўраши билан бирдан хўнграб йиғлаб юбор. Иложи бўлса, райижроқўмга билдирмасдан болангни чимчила, уям йиғласин”, деб тайинлашганди. Райижроқўм гап сўрагандан кейин сира йиғлагиси келмади. Гапиниям йўқотиб қўйди. Боласиниям чимчилашни унутди. Тутулиб-тутулиб гапираётганди, боласи ғингшийверди. Ўз холига ўзи асабийлашиб турган Қаршигул аччиқ билан боласини қаттиқроқ силкиган экан, чириллаб йиғлаб берди. Шу-шу райижроқўмнинг рухсати билан боласини эмиза туриб, хўрлиги келган Қаршигулнинг гап халтаси очилиб кетдию, бор дардини тўкиб солди. Унинг холини эри бўла туриб, уй-жойи бўла туриб, тўрт боласи билан отасиникида саккиз ой бадалида сиғинди-боқиманда бўлиб ўтирган хотин билади. Гурур ҳам ўлсин. Баъзи кунлари, э, боре, деб эри рухсат берадими, йўқми, бора солиб, болалари билан ўз уйига кириб ўтириб олгиси келади. Шундай қилса, Худойберди уни қуволмасди. Ўзинг кетавер, мен тўрт бола билан қаёққаям борардим, дерди Қаршигул. Аммо... аччиқ устида отасиникига келишга келиб қўйган, энди... Аччиғи ёмон-да Қаршигулнинг. Худойберди ичиб келган пайтлари сал кайфияти бузилиб турарди. Шунда Қаршигул индамаса-ку! Тили қичийди. Кейин... Худойберди ёмон эмас. Қаршигулдан ҳам ўтган. Неча бор Худойберди ичиб келган маҳаллари “Э қоч!” деб чаппа қараб ётиб қолган. Ўзи етти йил турмуш қургани бадалида бор-йўғи уч марта уч шапалоғу, бир мушт урган. Ана, қўшнилари... худонинг берган куни эр-хотин жанжаллашиб, хотинининг гоҳ у ери, гоҳ бу ери кўкариб юради. Парво қилмайди, отамникига кетаман, демайди. Қашқатаёқ. Ўрганган. Икки-уч кун тинч яшашса, хотини ўзини қўйгани жой тополмай, асабийлашаверади. Калтакни соғинаверади. Унинг олдида Қаршигулники ҳолва. Ўша шапалоқларни ҳам Худойберди, керак бўлса, аяб, оғритмай урган. Фақат калтак емай ўрганган хотин калтак еса “чибижинглаб” кетармикан, ҳар қалай. Умуман, Худойберди ичиб келгани учун эмас, онасининг хархашаси туфайли уни урган. Қаршигулга ана шу

алам қилади. Ишқилиб, қайнона-келин келишиб яшаши қийин экан. Ғурбат чикмаслиги мумкин эмас экан. Айтишларига қараганда қайнонаси Қаршигулни ҳайдатишга ҳайдатиб қўйиб, энди ўзи афсусланиб юрганмиш. Яхши кўрган қизи келиб, Қаршигулнинг оиласини бузишга буздирди, аммо ўзининг эри бор, рўзғори бор, кетди, онасига қарашмади. Ҳовлидаги мол-ҳолнинг бари кампирга қолди. Олдида овқати йўқ, қайноқ чойи йўқ. Чуғурлашиб ётган неваралари йўқ. Уйи гўристондай тинчиб қолган. Акадир, укадир, ўғилдир, киздир, рўзғори бошқами, бўлди, кўнглиям бошқа бўлади. Яқинда она-бола жанжаллашга эмиш. Онаси: “келинимни невараларим билан олиб кел. Нима бўлса бўлиб ўтди”, деган экан, Худойберди жириллаб онасига тармашипти. “Ҳаммасини сиз қилгансиз. Сиз бориб опкелинг”, депти. Синглиси келиб орага тушмоқчи экан, Худойберди уни шириктириб қувиб юборипти. “Онамни айнитган, рўзгоримни бузган сенсан”, депти. Шунақа гаплар. Бу ёқда Худойбердининг ўзи судга ажрашиш учун ариза бериб қўйган. Аризасини қайтариб олишга юзи чидамаяпти. Қаршигул ялинади, ажрашмайман, деб туриб олади, ўшанда шарт қўяман, деб ўйлаган-да. Қаршигул паст кетмади. Шайбонийхон бовоси каби барлоснинг эрка ўғлини енгишига ишонади. Шунинг учун райижроқўмга борди. Шунинг учун тап тортмай шунақа гапларни ёзипти. Ёлғони йўқ, ҳаммаси бўлган воқеа. Фақат ўша жанжалларга ўзининг тили тезлиги сабаб бўлганини ёзмаганини айтмаганда... Негадир ўша қайинсинглиси билан аввал-бошдан келишмай қолган. Акасини Қаршигулдан рашк қиладими-ей. Шунчалик ҳам бўладими? Топган гапи шу: “Янгам ёмон, акамни ажратиб оламан”. “Ажратиб олиб ўзинг бирга ётасанми?”, деб бўлмаса. Қийин экан. Мана энди ҳар ким қилса – ўзига, дегандай, яхши кўрган акаси итдай ҳайдапти-ку! Баттар бўлсин! Ўз акасининг рўзғорини бузганга буям кам. Энди керак бўлса, Қаршигул ўйин кўрсатади, ўзини лаълига солади.

Қаршигул ёзишда давом этди:

“Дарҳаққат Х. ўз фарзандларига оталиқ қилолмайди. Ўзингиз айтингчи райис бова, шу даражада бузилган айлани тиклаймиз деб сўд ходимлари бизди сарсон қиб журиши жохшима? - “Бизди” сўзини ёзишга ёзиб қўйиб, Қаршигулнинг бадани жимирлаб кетди. Нега энди “мени” эмас? Ҳар қалай кўнгли... ҳа майли... – “6 ой сурок берган бўса суроги тамом бўп кетди. Нимага бизди ажратиб қўймаяпти? Ё ажраш учунам сўдга пора бериш керакма? Сўд секретари Искандар рўйхатти туври омади. Рўйхатига рози бўмаган эдим, дўк урди. Бир жокдан ўзлари қонунди бузиб, 6 ой сурокди ўткизиб жерди. Тағин дўк қиса. Рабочи, бечара одамди, тўрт болали аялди дўхлаш мумкин деб қайси савет қонунида жозилғанакен? Искандан шўни меган товиб берсин. Ўннам сўраб кўринг, райис бова. Бўмаса мен ўнингам устидан арз қиламан. Райижроқўмга ёзай бер, ҳаққат қип беради, деб одамлар айтти. Искандар рўйхатга молларди киргизмади. “Молларда боллардинг ҳаққи бор”, деб эдим, “болларингизга алимент оласиз”, деди. Мен ахир шўл уйда 8 та молди одам қиламан деб ўлиб кетай дедим. Ҳеч бўмаса, тўрт бола учун битгаям сигир бермаймакен? Алименти нима бўлар эди? Алиментини бошимга ураманма?”

Тўғри, шундай ёзиш керак. Алимент олмайман, дегани – ярашаман дегани. Раис бова ўзи тушуниб олади. Ақлли, ўта шум одамга ўхшайди. “Арза”си чўзилиб кетди. Энди тугатса ҳам бўлар. Тугатишда... райижроқўмга жўнатганлар ўргангандай ёзиш керак:

“Шуйтиб райис бова, менинг – бир жабрдийда савет аялининг гапини эшитасиз, ҳаққат қип берасиз, деб олдингизга кеб эдим. Ҳўкиматга раҳмат, хўжайиним кўчага қувиб жерсаям очимдан ўлмадим, дори сепсаям майли, хўкиматтинг пахтаси боракен, шўнда ишлаб, пул товиб, кунимди кўрдим. Пахтазорда ўз бахтимди қайтадан товғандай бўлдим.

Сизга арза билан муражат қилувчи Барлос қишлоғига келин бўп тушган, лекин ҳазир отасиникига қувилган бир жабрдийда бахитли Савет аяли

Қаршигул.

28/ V11 – 1989 г.”

ЯХШИ ВА ЁМОН ОДАМЛАР

“Танлаб-танлаб тозисига йўлиқипти, деганлари шу!” – Бувихол опа алам билан кўзларини чирт юмиб, бошини орқага ташлади. Шунда ҳам кўзларидан уч-тўрт томчи ёш томчилари сизиб чиқди. “09”нинг яп ғилдираги қаергадир урилиб, силкинди.

- Шу йўллар ҳам сира соз бўлмади-бўлмади-да, - деди рулни бошқараётган жияни – синглизининг ўғли - Ҳасан, бировнинг машинасини ўнқир-чўнқирга тушириб олаётганидан хижолат тортиб.

Боя Бувихол опа келинига ер билан битта бўлиб ялинаётганда икки ўртада бўлиб ўтган гапларнинг ҳаммасини Ҳасан ҳам эшитиб турди. Келинга бир нима демаса-да, аччиқ устида машинани тез ҳайдади. Асфальт йўлнинг ўйдим-чуқурларига бир-икки тушиболгандан кейингина ҳовури пасайиб, тезликни секинлатди.

- Хотин эмас бу! Қанжиқ! Қопаман, дейди-я, товба! – Машинани бошқаришда давом этаркан, Ҳасаннинг тагин жаҳли чиқа бошлади. – Эҳх! – Ҳасан ҳасрат аралаш чап қўли билан рулни тутганча, ўнг қўли билан кўнғирокни муштлади. Кўнғирок садоси ён бағирдаги дараларга сингиб кетди. – Асли Фарҳод бўлам ахлоқчилик қилган. Ойдай хотинни қўйиб, шуни олиб ўтирипти. Ўқимишли, дунёни тушунади, девди. Ўқиб-ўқиб эрининг бошига етди. Ота-боболаримиз бесабаб бунақа хотинларни отнинг думига боғлаб сазойи қилишмаган.

Бувихол опа индамади. Шу чоғ унга ўз дарди етиб ортарди. Бир қарасанг бу келин – ойдай. Ҳозир ҳам тўрт-беш марта кўз ёши қилиб олди. Бир қарасанг, эрини қаматиб ўтирипти. Майли эди Бувихолнинг бу ёқда ошиб-тошиб ётган ўғиллари бўлса. Икки қизи ўқиймиз деб шаҳарга тушиб, ўша ёқларда кимлар биландир “севишдим” деб, “шунга бермасанг ўзимни осаман”, “шунга бермасанг бари бир қочиб кетаман”, деб қайси бир вилоятларга эрга тегиб кетган. Худога шукр, ишқилиб ўзларидан тиниб-тинчишган. Аммо ҳозирги кунда Ҳасан айтгандай, Фарҳодни қамаб юборишса, унинг – қариб-қартайган, ўрик қоқидан фарқи қолмаган кампирнинг – куни кимга қолади?!

Йўқ. Бориш керак! Борадиган жойгача бориш керак. Фарҳоднинг ўзи: “Ҳасанга айтинг, “09”ни миниб, сизни идораларга олиб борсин, ялининг-ёлворинг, ҳеч бўлмаса судгача мени очикқа қўйсин, Дилноза билан ўзим гаплашаман”, - деган эди. Борди. Бувихол опа кўп идораларга борди. Бари Дилнозанинг ўзини, отасини ҳам чақириб гаплашди, аммо Дилноза...

- Нима қилайлик, кўнмаяпти, - дейишди ҳокимиятдагилар. – Ҳозир замон чаток, қаёққа қарасанг хотин-қизлар ўзларига ўт қўйиб юборяпти. Мажбурлаб бўлмайди. Келинингиз билан ўзингиз гаплашинг.

Кимга борса шу гап.

- Менга зарилми қизимни икки боласи билан уйда сақлаб ўтириш!? – деди қудаси дарвозага чиқиб (ҳовлисига киритмади). Ўтган сафар ҳам сизнинг кўз ёшингизга ишониб, бериб юборган эдик, ўғлингиз кейин, қизим хотини экан-ку, келиб, бизларни ҳам урди. Ана! Гаплашинг ўзи билан! – Қуда Бувихол опани ҳовлига таклиф қилмади. Дилноза ҳам кўча дарвоза олдига келдию, қайнонасини кўриб серрайди.

- Невараларимни бир кўрсат, жоним болам, - деди Бувихол опа илтижо аралаш.

- Қўйинг!.. – Дилноза “қўйинг, опа”, деб юборишдан сўнгги дақиқада ўзини тийди. Кейин кўчада Фарҳоднинг “09” олдида қўлларини белига тираб ўқрайиб турган Ҳасанни кўрдию, Дилнозанинг меҳри тош қотди. “Баттар бўлинглар!” дегандай лаблари қимтилиб, тескари ўгирилди.

- Мен невараларимга иштончалар опкелгандим, - деди Бувихол опа Дилнозани эритишга уринаркан, асабдан дир-дир титраётган қўлларини сумкасига тикиб.

- Керак эмас! Қўйинг! Алименти ҳам керак эмас! Шу уйдан эсон-омон чиққанимга шукр! Болаларини бир бало қилиб ўзим боқиб оларман.

- Ха майли,.. яшамасанг ҳам!.. – Бувихол опанинг сўнгги сўзи қалтираб чиқди, аммо шу заҳоти ўзини тутиб олди. “Йиғлаб-йиғлаб бўлган. Дилноза йиғига эримайди!” - Ҳеч бўлмаса даъвоингдан кеч! Менга раҳминг келсин, болам! Уни қаматиб юборсанг менинг куним қандай ўтади?

- Э! – Дилноза қўлини паҳса қилиб силкиди. – Сизни ўйласа мени тинч қўйсин эди. Мен-ку майли, нимага онамни урди?

- Урмаган, болам, урмаган, салгина туртган, холос. Шунгаям эрингни қаматиб юбораверасанми?

Йўқ. Дилноза даъвосидан кечмади. Аввалги сафар келганида Дилнозанинг ўзи “болаларим, дадамга бораман, деяпти”, деб йиғлаган, лекин ўшанда ҳам даъвосидан кечмаган, “чиқиб келса тағин уради”, деб қўрққан эди. Фарҳод ҳам тинч турмай, мелисалар ушлаб олиб кетаётганда: “чиқиб келсам сениям, ота-онангниям сўяман”, деган. Ҳа, Фарҳод Дилнозани урарди. Кўп урарди. Фарҳоднинг отаси ҳам уронғич эди. Бўлса, бўлмаса баҳона топиб, сал гапдан Бувихолни дўппослаб қолаверарди. Фарҳод отасига тортди. Қўй деганга қўймади. Калтакни кўтарадиган, калтакка чидайдиган хотин бор, чидамайдигани бор. Буни ҳисобга олмади.

Фарҳоднинг биринчи хотини ланж эди. Ўн гапга бир жавоб қайтармасди. Берсанг ейман, улсанг ўламан, деганлар хилидан эди. Уни урмасдию, кўнгли ҳам тўлмасди. “Қўяман, яшамайман”, деб туриб олди. “Ўргилдим топиб берган хотинингдан”, деб онасига тармашди. “Шу тўнка билан умримни ўтказишим керакми?”, деди. Мен ўзим кўриб-билиб, севиб уйланишим керак”, деди. “Мен замонавий хотин оламан”, деди. Хуллас, айтганини қилди. Бир ўртоғининг хотинини машинасида туғруқхонага олиб борса, ҳалиги хотин оғирлашиб қолипти. Кейин Фарҳод ўртоғи билан врачни – шу Дилнозани уйидан олиб келган. Кейин яна уйига олиб бориб қўйган. Шу-шу икковининг гапи бир ердан чиқиб, “тегаман-оламан” деб келишган экан.

Биринчисини икки боласи билан чирқиллатиб, ҳайдаб юборди. Иккинчисидан ҳам икки болали бўлди. Шу орада ғидиришлари бошланди. “Кеч соат олтидан кейин уйда бўласан. Навбатчилигингни тан олмайман”, деб туриб олди. Дилноза: “Хотинлар оқшом ҳам туғаверса, ярим тунда ўзингга ўхшаганлар уйимга келиб, шунақа аҳвол, деб турса, иложим қанча”, деди. “Менинг топганим ҳаммамизга етади. Уйда ўтирасан”, деди Фарҳод. Дилноза: “ишимни ташламайман”, деди. Иккови ғижиллашди-қолди.

Топиш-тутиши ёмон эмас Фарҳоднинг. Буғалтир. Бировлар умр бўйи велосипедга ёлчимай ўтаётганда Фарҳод иккита машина алмаштирди. “09” ҳам янги. Бировлар буни

кўролмади. “Ўғлингни ҳаром пул кутуртиряпти”, деб юзига очик айтганлар бўлди. Шу даражага боришдия одамлар. Э, Барлосдан барака кетди.

Дилноза охирги сафар кетиб қолганда Фарҳоднинг ўзи орқасидан борди. “Кўй, аразлама”, деб яхшиликча ялинган. Шунда Дилнозанинг онаси ўртага тушиб вайсайверипти. “Гулдай қизим бор эди. Сенга тегиб нима кўн кўрди. Хароб қилдинг қизимни”, деб Фарҳоднинг ёқасидан олипти. Фарҳоднинг аччиғи тез эмасми, қайнонасини силкиб ташлапти. Яна тармашса, нарироқ тур, деб туртиб юборган. Шунда қайнона ерга юмалаб, вой-войлаб қолипти. “Нега онамни урасан?”, деб Дилноза дод-вой қилса, уни ҳам айлантириб солипти-да, кетиб юборипти. Ана энди она-бола касалхонага ётиб олиб, “урди-тепди”, деб қоғоз қилиб, милицияга топширишипти. Дилнозага ҳеч нарсаям қилмаган. Онасининг оёғи салгина тойишиб, озгина жойи синган, холос. Жағиям жойидан кўчган, дейишяпти. Ўзи келиб тармашганда нарироқ тур, деб ўзидан холис қиламан, деганда Фарҳоднинг кўли тегиб кетган шекилли-да. Яхши даволанса, узоғи билан бир-икки йилда синган жойлари жойига тушиб, тузалса кўрмагандай бўлиб кетади, дейишяпти мутахассислар. Шунгаям энди булар ваҳима қилиб, Фарҳодни қаматиб ўтиришипти. Уят! Духтур борми, мелиса борми, ҳаммаси Дилнозанинг отасига қуллуқ қилишади. Фарҳоднинг эса онасидан бошқа жон ачири йўқ. Биргина жияни Ҳасан бўлса, тайёр машинани ҳайдаб келишга зўрға кўнди. Тагин “авзойдан Фарҳод акани булар қамамаса кўймайди”, дейди. Бир оғиз далдага махтал бўлиб турганда шу гапи ўринлими?

Фарҳоднинг гапи тўғри-да. Хотин деган кечкурун соат олтидан кейин уйда бўлиши керак. Ишлайдигани албатта. Қаёқдан ҳам боши айланиб, шу Дилнозага илиниб қолди. Эрсиз юрган қари қиз, қараса, ойдай йигит, айлантирган-да Фарҳодни! Асли бу уйинг куйгур ўқийман, ишлайман, деганча ёши ўтиб, эр топилмай юрган. Биринчи марта гаплашишганда Фарҳод “хотинимга кўнглим йўқ, кўймоқчиман”, деганга ўхшаш гапларни айтган. Шунда Дилноза уни чалғитган. Уч-тўрт марта учрашиб, гап-сўз қилишгандан сўнг “хотинингни кўй, кейин тегаман”, деган. Яхши қиз бўлса, шунақа дермиди! Бир хотиннинг, икки боланинг кўчада қолишини талаб қилармиди? Кўп бало бор Дилнозада! Катта одамнинг фарзанди, келин бўлиб тушганидан Бувихолниям, Фарҳодниям назарига илмади. Катта еб, катта кийган, катта давраларда катта гапириб юрган қиз бу оиладан кўнгли тўлмади. Уришни ҳам атайлаб ўзи уюштирарди. Кейин Фарҳод бир шапати урса, баҳона... Ҳу, қирғининг келсин! Мана энди, иккита бола орттириб олди, энди унга эр керак эмас. Билганини қилиб юраверади...

- Билмайман, қанақа замон бўлди, - деди Ҳасан хаёл суриб машина ҳайдаркан. – Хотинларни бошимизга чиқариб кўйишди. Бир оғиз қаттиқ гапиролмасанг. Бир шапати уролмасанг. Хотинлар оғзига келганини қайтармай вайсайверса. “Хотинларнинг дастидан дод!”, деб юборгинг келади. Энди нима қиламиз, хола. Индамасдан уйга бораверамизми?

- Мелисахонага ҳайда.

Туман ички ишлар бўлимида ёшгина, юзидан гўё ҳозир кулиб юборадигандай суратли лейтенант навбатчилик қилаётган экан. Бувихол опанинг арзини тингладию, қўлларини иложсиз ёзиб, деди:

- Сал кечикибсиз, ўғлингизни бу ердан қамоқхонага олиб кетишди.

- Нега? Нима учун?

- Қамашгани йўқ ҳали! – деб лейтенант ўзича кампирни овутди. – Иши судга ошириляпти. Бу ерда эса ўн кундан ортиқ сақлаб туриш мумкин эмас. Қоида шунақа.

- Кўйинг, болам, дилимни оғритманг. – Бувихол опа ички чўнтагидан озроқ пул чиқариб, лейтенантнинг олдига кўйди. – Бир оғиз гаплашиб чиқай, зарур гапим бор. Дардингизни олай, ёрдам қилинг. Сизнинг ҳам онангиз бордир, ахир!

Фарҳод ўргатгандай, Бувихол опа ўн кун давомида бир неча бор шу йўсин Фарҳод билан учрашган, амалга оширган ишлари юзасидан ҳисобот берган, кўрилажак чораларни режалаштириб, маслаҳатлашиб олган эди. Ҳозир ҳам шак-шубҳасиз пулнинг кучига

ишонганча тинмай жаврар, нима қилишини билмай, анграйганча бир пулга, бир чорасиз кампирга тикилаётган лейтенантнинг кўзига тикилганча, ялинарди:

- Ийе! Нима қиялсиз, хола?! – Ниҳоят миясига нимадир урди, шекилли, лейтенант сачраб кетди.

“Камлик қиялпти шекилли”.

- Ўргулай мелисажон! Мана, яна бераман! – дея Бувихол опа чўнтагидан яна пул чиқараверди. Кампирда пул кўп эди. Фарҳоднинг ўзи “аямай ишлатинг”, деб тайинлаган.

- Олинг! Тез олинг пулингизни! – Лейтенантнинг овозидаги саросималик ўрнини зумда катъият эгаллади.

- Болажоним, мен бир дақиқага кириб чиқай! – Бувихол опа йиғлаб юборди.

- Олинг деяпман пулингизни!

Бувихол опа пулни қандай олиб, чўнтагига солганини ўзи ҳам билмай қолди.

- Сиз жуда... қизиқ экансиз-ку! – Лейтенант ҳаяжондан дудуқланди. Бир зумда юзи кизариб-бўзариб кетди.

Бу билан иш битмайдиганга ўхшайди. Аввалги таниш милиционерларга учраш керак. Кечаги семизи маъкул эди. Битта яримтанинг пулига ҳам кўнаверарди. Бувихол опанинг дармони қуриб, кўз ёшларини артганча, ўрнидан турди. Йўқ, бу мелисани она туғмаган. Бунинг онаси бўлганда Бувихолга бунақа дўқ урмасди.

- Мен сизга ўзбек тилида айтдим-ку, хола. Ўғлингизни опкетишган. Бу ерда йўқ, - деди лейтенант жаҳлидан анча тушиб.

Эшик очилиб, кечаги семиз кириб келди:

- Ҳа, кампир, яна келдингизми? Ўғлингизни кўргингиз келса, энди Ховосга бораверасиз.

- Қандай борсам бўлади у ёққа?! – Бувихол опа бир зумда ўзини тутиб олди. Демак ҳали ҳаракат қилса, ўғлига учрашса бўлади.

Каттага кирсангиз ҳал қилиб беради, - деди семиз. – Зап ўғлингиз бор экану, жабр бўпти-да! Келинингизнинг отасини яхши биламан, жуда ўжар, ифлос одам у! Ўтиринг кампир, ўтиринг.

Бувихол опа анча таскин топди. Ҳар қалай мелисахонада шуниси одамшаванда, гапга тушунадиган эди. Пул олсаям қўлидан келганча аямай хизматини қилади, йўл кўрсатади. Ачиняпти мана.

- Ука, бир ёрдам бериб юборинг, йўл кўрсатинг.

- Ўтиринг қани, кампир, ўтиринг. Биздан нима ёрдам керак?

“Кампир” ўтирди. Шу пайт лейтенант ташқарига чиқди. Айни муддао. Ёш бўлсаям ўлгудай кўрс экан. Унинг олдида қандай ёрилишни билмай турган эди.

- Ука, ўғлимни биратўла қутултириб чиқариб беринг. Катталарингиз билан гаплашасизми, бошқа қиласизми, йўлини сиз биласиз. Қанча пул десангиз борича бераман. Уйдагиси етмаса, мана, янги “09” бор. Кўчада турипти. Керак бўлса, буниям бераман. Жон укажон! Катталарингизнинг бирови гапга кўнади, бирови кўнмайди. Мен уларнинг тилини тушунмасам. Мана бу... ҳозир чиқиб кетган ҳам “ўғлингиз қамалади”, дейди. Ҳуқуқ шуларга тегиб, Фарҳоддай йигитларни қамаб юбораверишса. Мендек кампирларнинг ўлиги кўчада қолиб кетаверса, яхшими? – Бувихол опанинг томоғига нимадир тикилди. Йиғи-сиғи қилиб юбормаслик учун ўзини тўхтатди.

- Ў-ў, бу қийин масала, кампир. Ўртада ифлос қудангиз бор. Унга илтимос қилиб борсангиз ҳам бўлади, бормасангиз ҳам бўлади. Улар даъво қилиб турса чатоқ. Энг аввал қудағийингизни касалхонадан чиқариб олиш керак. “Даъвом йўқ”, деган қоғози керак... Янаям ўйлаб кўриш керак экан. Шу гапингизни сал эртароқ айтмайсизми? Ўғлингизнинг иши прокурорга ўтиб кетди.

- Аёллик қилганман-да. Миям айниб қолган ўзи. Эндиям бўлса, ёрдам қилинг, жон ука! Фарҳоднинг ўзи топган пуллар уйда турипти, керак бўлса, ҳаммасини опкеламан. Қўллаб юборинг, қўлдан келганча...

Лейтенант қайтиб кириб, жойига ўтирди. Бувихол опа тилини тийиб, иложи борича ўзини ҳокисор кўрсатишга уринди.

- Ме-ен, кампир,.. кўлимдан келганча сизга ёрдам бердим. Катталардан рухсат олиб, ўғлингизга учраштирдим.

- Раҳмат, укажон, раҳмат! Бу яхшиликларингизни мен биламан. Мен билмасам худо билсин...

- Хуллас, бундан бу ёғига биз аралашолмаймиз. Шу гапларни кеча айтганингиздаям, балки... Энди иложи йўқ, кампир.

Бувихол опанинг тарвузи кўлтиғидан тушди.

- Сиз хафа бўлманг, кампир! – семиз шапкасини олиб, бошини қашиди. – Ўлимдан бошқа нарсанинг иложи бор. Сиз тўғри ҳокимиятга кириб арз қилинг.

- Кирдим. Учрадим.

- Хўш?

- Қудамни, келинимни чақиртирди. Келиним йиғлади, мажбур қилсаларинг ўзимга ўт кўяман, деди.

- Оббо! Иш чаток-ку! Бизнинг хотинлар гапини ўтказишнинг яхши йўлини топиб олишди. Албатта, ҳоким иложсиз қолгандир.

Бувихол опа шундай дегандай бош ирғади.

- Сиз прокурорга учранг-чи, - дея семиз яна режа тузди. – Яхши одам. Қайнонасида кўп жабр тортган, сизни дарров тушунади. Ўғлингизга ўхшаб...

Бувихол опани прокурор ўрнидан туриб кутиб олди. Ҳол-аҳвол сўради, чой кўйиб берди. Бундай хуш муомалани кутмаган Бувихол опанинг хўрлиги келиб кетди. Ўғлини қамашгандан бери биронта одам бунчалар ғамхўрлик кўрсатмаганди. Семиз эса... семиз пул дардида. Хуш муомаласи ҳам ясама, қандайдир таҳқирона. “Кампир” деб муомала қилишининг ўзига одамнинг ғаши келади, аммо илож йўқ. Бунинг устига Фарҳод нукул: “бу ишни тезроқ тинчитиш керак. Прокурорга ўтса, вазият оғирлашади. Прокурор қамайди”, деган эди. Афтидан, қамайдиганга ўхшамайди.

- Оббо шоввоз-э! Қайнонасини уриптими? Оббо шоввоз-э!

- Бор-йўғи бир шапат. Шунгаям касалхонага олиб олипти. Неча бор тақсир-тавалло қиляпман, сира кўнмаяпти. Даъвойимни қайтариб олмайман, деяпти. Сиз ёрдам беринг, прокуроржон!

- Майли-ку, лекин...

- Ўлигим кўчада қолмасин, илтимос, менинг ўғлимни қаматманг.

- Ким айтди сизга прокурор қамайди, деб?

- Ҳамма шунақа дейди. Мен энди ўзингизга учраб, яхши одамлигингизни кўриб турипман. Барака топинг ишқилиб! Битта яхшилик қилинг. Омон бўлсак қайтарамиз. Фарҳод очикқа чиқса албатта қайтаради. У кўп пул топади.

- Ўғлингизнинг ишлари чаток. Ишлаган жойида кўп пулларни ўзлаштириб юборган экан. Ҳали текшириш давом этипти... Ундан кўра мана шу жанжал билан тушса, бир-икки йилда кутулади. Қайтага бу яхши эмасми?

- Илтимос, сиз Фарҳодни очикқа чиқаринг. Судгача. Сиз Фарҳодни кўрмагансиз, билмайсиз. Иш жойида илгариям кўп текширишлар бўлган. Очикқа чиқса, бунисиниям босди-босди қилиб юборади. Шунча текширишдан кейин ҳам Фарҳод икки йилда иккита машина олди. Сиз яхшилик қилсангиз Фарҳод албатта хизматингизда бўлади.

- Майли, Фарҳод уддабурон ҳам дейлик, иш жойини ҳал қилар. Аммо бир дам ўзингизни қудағийингизнинг ўрнига кўйиб кўринг. Оёқ синиб, жағ қийшайиб, овқат ея олмай... Куёвингиз борми?

- Ҳа, бир эмас. Иккита, - дедию, Бувихол опа гап бурими қаёққа кетаётганини англаб, тиззаларигача зирқираб кетди. Наҳотки?! Деган фикр миясини яшиндай пармалаб ўтдию, тагин...

- Дейлик, қизингиз аразлаб келиб кўйди. Куёвингиз ичиб олиб, уйингизга келса-да, кўз олдингизда қизингизни тепкилайверса, сиз бир парча гўштдан одам қилган фарзандингизни ҳимоя қиласизми, йўқми?

Тамом. Ўғли билиб айтган экан. Прокурордан яхшилик чикмайди. Жуда хушмуомала кўринган эди кирганида. Прокурор ичирган чой Бувихол опанинг бўғзига тикилди. Буларда одамгарчилик йўқ. Булар қамашдан бошқа нарсани билмайди. Бувихол ўша, бир шапати еган қудағайини ҳам яхши билади. Эрини нўхталаб олган. Қудағайи бир вақтлар райкомнинг учинчи секретари бўлган, эр унинг кўлида бўлим мудирини бўлган. Кўпчиликнинг олдида, мажлисларда эр хотинига: “Фалончи Фалончиевна” деб мурожаат қилар экан. Кейин орқаларидан одамлар: “Оқшомлари ҳам эри: “Фалончи Фалончиевна, рухсат берсалар...” деб турармикан, деб калака қилишарди. Қудағайи райком секретари бўлган вақтида авария бўлган. Оёғи, жағини ўшанда кўп даволатган.. Ҳозирги ётиб олиши баҳона, холос. Аслида, синган, чиққан, деганлари бари ёлғон. Духтурлар билан келишиб, қоғоз қилиб, касалхонага ётиб олган. Буни исботлаш имкони бўлса экан Бувихолда! Унинг гапига биров қулоқ солса экан туманда...

- Хуллас, куёвингиз қизингизга кўшиб сизни ҳам ураверса... Сиз бундай вазиятга қандай қарайсиз? – Хушмуомала прокурор ўрнидан турганча кўлларини силкиб-силкиб гапирар, афтидан кампирга ўз фикрини тўғри тушунтира олаётганидан, кампирни “ўтирғизиб” кўйганидан хурсанд эди.

Йўқ. Бу қайнонасида жабр тортмаган. Буниям онаси туғмаган. Бунгаям гап тушунтириш бефойда. Буларнинг ичида ўша семиздан тузуги йўқ шекилли. Бундан яхшилик чикмайди. Битта балодан кутказ деб кирса, бу иккинчи балони бошлаб ўтирипти. Қудаси билан тили бир буларнинг барининг. Ишхонасиниям текшир, буғалтир у, камчилиги ҳар қандайига топилади. Шунда Фарҳод кимирлай олмайди, дейишган. Қирғин келгурлар!

- Майли, мен имкон доирасида кам муддат сўрайман, - деди прокурор, - сиз битта яхши адвокат топинг.

- Қанақа адоват?

- Адоват эмас, адвокат. Яъни сизни, ўғлингизни қонун доирасида ҳимоя қилувчи мутахассис. Ўзингизни кўлга олинг. Ҳали ҳеч нарса бўлгани йўқ. Адвокат кучли бўлса, ҳаммаси ўнгланиб кетади.

Бувихол опанинг ичида яна чироқ ёнди:

- Ишқилиб, ёрдам берадимми ўша адов... адак...

- Ҳа, адвокатнинг вазифаси сизга ёрдам бериш. Айтган пулини топиб берсангиз бас.

- Гап пулга қолса, ишнинг битгани шу-ку! – Бувихол опа прокурорнинг олдида қанот боғлаб чиқди. Ҳар қалай семиз айтгандай, прокурор яхши одам экан. Ўзининг кўлидан ҳеч нарса келмаслигини билдириб, йўл кўрсатди.

Адвокат ҳақиқатан ҳам Бувихол опанинг гапларини шошилмай, диққат билан тинглади. “Агар ўғлимни чиқариб берсанг, кўчадаги “09”ни кўлингга топшираман”, деган гапга кинояомуз кулимсираб кўйдию, парво қилмади. Ниҳоят бир нималарни ёзиб, “ана шу ҳужжатларни тайёрлаб келинг, албатта ёрдам берамиз”, деди ва айёрона ишшайди:

1. Ариза

2. Оилавий шароит ҳақида маълумотнома.

3. Иш жойидан характеристика.

4. Маҳалла оқсоқоллари номидан илтимоснома

5. Депутатдан хат.

- Депутатни қандай топаман? - Бувихол опанинг оёқ-кўли янада енгиллашди. Дастлабки тўрт ҳужжатни бир кунда жамлаш мумкин эди.

- Излаб юрасизми? Қишлоғимиздаям бор-ку, - деди адвокатнинг ҳузурига бирга кирган Ҳасан. – Ўрозгул опага учраймиз.

- Қайси?

- Соғувчи Ўрозгул опа бор-ку. Фермада ишлайди.

- Қайси? Барлос катта қишлоқ бўлса... Менга отасини айт.

- Ўрозгул опачи? Эшқобил ферма билан бирга ишлайди. Фермада соғувчи.

- Ўла қолсин! Бир камим энди ўшанга бориб ялиниш қолувди. – Ярим соат олдин итнинг бўлса-да оёғини ялашга тайёр турган Бувихол опа иши юришиб кетганига ишонч ҳосил қилгандан сўнг ноз қилди. Ҳар қалай Бувихол опа отдан тушгани билан эгардан тушмаган, Фарҳоднинг пули кўпайгандан бу ёғига унча-мунча хотинлар билан очилиб гаплашмайдиган бўлиб қолган эди.

- Иложингиз қанча. Ўша, сиз назарга илмаган Ўрозгул опа – депутат. Ўша киши қоғоз берса, Фарҳоднинг қамоқдан чиқиши тезлашади. Э, у кишининг қоғози билан кўплар озодликка чиққан.

- А-а?! – Бувихол опа шундайми, дегандай ишонқирамай адвокатга ўгирилди.

- Асосий ишни биз қиламизу, агар депутат ўғлингизга ижобий характеристика берса, анча ёрдами бўлади.

Бувихол опа адвокатнинг олдидан енгил тортиб чиқди. Мана энди Дилнозага, унинг Танноз онасига кўрсатиб қўядиган хонаси келди. Улар у ёқда “урди-тепди” деб қоғоз қилса қилаверсин. Бувихол опа бу ёқда аёл боши билан ўғлини бало-қазолардан эсон-омон олиб чиқиб кетади. Эгам соғликни берса, омонлик бўлса, албатта шундай бўлади.

- .

1990 йил.

ОЙША ХОЛАНИНГ “КУЁВ”И

Ойша хола яхши аёл-да. Одамнинг дили-жони. Неча маралаб Абдураззоқнинг ҳожатини чиқарган, раҳматини эшитган. Ўғлини уйлантираётганда у бормаган дўкон, эланмаган сотувчи қолмади. Йўқ дейишди. Ўзиям келин томон номи бору ўзи йўқ буюмларни айттирган экан, анча-мунча овора бўлишди. Бечора ўзини ўтга урди, сувга урди. Йўқ-да, йўқ. Фигони фалакка чиқиб, бўшашиб ўтирганда қаёқдан ҳам Ойша хола ўз оёғи билан келиб қолди. Эски танишлардек қуюққина сўрашиб, бир пиёла чой ҳам ичди. Сўнг сумкасини очиб, “озроқ молим бор, кўринглар, ёкса олинглар”, деб қолди. Бундо-оқ қарашса, ўзлари излаб тополмай юрган матоҳлар! Абдураззоқ ҳам, хотини ҳам қувониб, шартта кўтара савдо қилишди. Келиннинг сарполари битди. Тўй бўлди. Тўйга Ойша хола ҳам келди.

- Буни қаранг, - деганди ўшанда Ойша хола, - худди билгандай тўппа-тўғри сизникига кирибман. Юрагим сезди-да. Ш уйда яхши одамлар яшайди, деб ўйлагандим. Бу замонда ким кўп – ёмон кўп. Дўстдан душман кўп. Кўролмайди, ё устидан ёзади, ё мелиса билан солиққа хабар беради...

- Бизнинг Барлосда унақалар йўқ, - деди Абдураззоқ. – Бемалол келаверинг. Топган-тутганингизни олиб келаверинг. Кам бўлмайсиз.

Шу-шу Ойша хола Барлосга тез-тез келадиган, ҳар гал Абдураззоқни, хотинини, кўшниларини алқаб кетадиган бўлди. Кейинчалик Абдураззоқ қизини узатаётганда ҳам сарпони Ойша хола тўғрилаб берди. Тағин арзонбахороқ... Албатта, булар ҳам қараб туришмас эди. Абдураззоқнинг хотини уйма-уй юриб, хотин-халажни йиғар, ҳадемай уларнинг супаси Ойша холанинг “ярмарка”сига айланиб кетарди.

Бир куни Абдураззоқ хотини, қудаси билан чой ичиб ўтирганида Ойша хола келиб қолди. Гапдан гап чиқиб, Ойша хола айтдики, кўшнисиникига икки болали ёшгина жувон кўчиб келганмиш. Эри ароқхўр экан-да, бахридан ўтибди. Энди... агар... ичмайдиган дурустгина одам чикса...

- Тоштемир ака-чи? – деди хотини. – Бечора, хотини ўлгандан бери қийналиб юрипти. Биздан нима кетди, савобга қоламиз.

- Рост айтасан, хотин! – деди Абдураззоқ ўйланинқираб.

- Ҳалиги... у ... ёшми? – сўради Ойша хола.

- Эндигина элликдан ошди. Олтигагина боласи бор, - деди Абдураззоқ дарров савдолашишга киришиб. Умуман, у савдолашишни яхши кўрарди. – Болалари одам бўлиб қолган. Зиёни тегмайди. Каттаси уйланмоқчи шекилли, а? Тоштемирнинг ўзи яхши инсон, мўмин-қобил, намозхон. Топса шундайини топадида. Нима дединг, онаси?

- Ҳақ гапни айтдингиз. Аммо-лекин сиз ҳам савобга қоласиз, Ойшахон!

- Майли-ку, - деди Ойша хола нимадандир андиша қилиб. – Ёши ўтиб қолган эмасми ишқилиб. Са-алгина, а? Кейин... Ҳеч бўлмаса, қирқ ёшлар атрофида бўлганда эди... Жувонгина ҳали ўттизгаям кирмаган. Кўнгил...

- Э, рози бўлади. Рози бўлмай қоёққа борарди. Тоштемир бир ясан-тусан қилса. Соқол-мўйловини қиртишлаб, қариллаб йўлига чикса-чи, ўша жувонингиз “мен ҳам юрган эканман-ку, бахтимдан ўргилай”, деб бўйнига осилиб қолади. Кўрасиз ҳали! Сиз нима деяпсиз!

- Майли, унда эртага кечга куёвтўрани бизникига етказиб боринглар. Келин бўлмишни чақириб чиқиш – мен тан. Икковини учраштирайлик. Юлдузи юлдузига тўғри келса,.. –

Ойша хола муғамбирона кулимсираб кўз қисди. – Юлдузи юлдузига тўғри келса, биз бир нимали бўп қолармиз. А, нима дедингиз?

- Гапни дангал қилинг, - дея Абдураззоқ очиқча савдога ўтди. – Қанча сўрайси? Биз шунга қараб, Тоштемирга учраймиз. У, лекин, кўли сал калтароқ одам. Бу ёғини оғирлаштириб юорадиган бўлсангиз, биз ҳозироқ ишни...

- Э, от билан туя бўлармиди! Келиш-кетиш... йўл харажатлари... Беш юз бўлар, олти юз бўлар, ишқилиб, эл урфи дегандай. Бизлар бир ҳожатбарор одам. Ёш нарса ҳар қалай, кўлли, оёқли...

- Беш юз!

- Бўпти! Беш юз бўлса беш юз-да! Қолган-қутган харажатлар куёв тан.

Булк этмай савдога қулоқ тутиб ўтирган Абдураззоқнинг кудаси улар хайрлашаётганда индамай ўрнидан турди-да, уйига жўнади.

Абдураззоқ Ойша холани кузатгандан сўнг Тоштемирникига югурди. Куёв бўлмиш намозгарни ўқиётган экан. Абдураззоқ кира солиб жойнамозни йиғиштириб олди.

- Бу нима қилганингиз? Гуноҳга ботасиз-ку!

- Э, намозхонликни ким қўйипти сизга! Гап бор!

- Хўш, хўш? – деди Тоштемир хушламай.

- Пулдан борми?

- Пул? Нимага керак пул?

- Тўйга! Етадимми тўйга?

- Ҳа, энди баҳоликудрат дегандай, ўзимизга яраша...

- Чўзинг.

- Нимани?

- Пулни-да.

- Хўй, инсон! Бошингизга бахт қуши кўниб турипти. Қани, олдин суюнчисини беринг! Биз сизга хотин топдик, ҳали ўттизгаям кирмаган! Сўлқилдоққина! Милқилдоққина! Иккита боласиям бор эмиш. Нозандай... Қалай, бел ярайдими, бел? Уялтириб қўймайсизми ишқилиб?!

- Ким у? – сўради Тоштемир, оғзининг таноби қочиб.

- Узумини есангиз-чи, нима қиласиз боғини суриштириб! Хўш, ёш хотинни эплай оласизми?

- Менга тегармикан? – деди Тоштемир ишшайиб, - жуда-а ёш деяпсиз...

- Бу ёғини бизга қўйиб бераверинг. Гапга кўнсангиз – бас.

- Нима дейсиз?

- Туриш-турмушингизни кўрса, кампир ҳам сизга тегмайди. Сизга соқол нима зарил? Этмиш яшар чолга ўхшаб! Ҳозир соқолни таг-туби билан қириб ташлаймиз.

- Қандай бўлар экан?

- Андай бўлади!

- Одамлар кулмасмикан ишқилиб? Қариганда...

- Хўй, сиз нима деяпсиз? Нима деяпсиз, а? Ўттизгаям тўлмаган жувонга уйланаман деб турган йигитсиз сиз, тушундингизми? Қаридим деганингиз нимаси! Э қўйинг-э! Эртага келиннинг олдидаям шунақа гаплар айтиб, ҳаммамизни шарманда қиласиз сиз ҳали! Бунда-ай, ювиниб, тараниб, янги кийимларни дазмоллаб кийиб, дегандай... Қани, устарани келтиринг-чи!

- Ким ўзи у келин?

- Кейин... келин биласиз. Қани тезроқ, имилламанг.

Абдураззоқ бир ишга киришса, астойдил киришади. Қўли ҳам енгил. Ҳаш-паш дегунча Тоштемирнинг соқолини қириб ташлади.

- Соч қўймаганингиз чакки бўлга экан-да, биродар. Са-ал ёшроқ кўринармидингиз! – деди у “биродар”ининг тақир бошига шапатилаб.

Тоштемир ўзини кўзгуга солди. Асли юзи бурушиқ эмасми, ўзини бесоқол кўриб, афти бадтар буришиб кетди.

- Ҳечқиси йўқ. Атирдан борми?

Келтирилган одеколондан Тоштемирнинг бошига, афт-башарасига яхшилаб пуфлади. Қаёқда: қарилик ўз ҳукмини ўтказаётган эди. Тоштемирнинг юзини атир совун билан роса ишқалаб ювишди. Бети сал оқаргандай бўлди. Кейин Абдураззоқ уни кўярда қўймай ечинтирди. Ўзи бошидан сув куйиб турди. Баданларини роса ишқалаб, хумордан чиққанча ювинтирди. Сўнг пудра суришди. Тоштемир онадан қайта туғилгандай бўлди. Энди у кийимларига қўл чўзаётган эди, Абдураззоқ ҳаммасини бир четга улоқтирди.

- Қўйинг бу жандаларни куёвтўра! Сандикни очадиган пайт келди. Янги кийимларни кийиб яшаришингиз керак.

- Қандай бўларкан? Ёш ўтиб қолгани сезилмаяптими ўзи?

- Зўр! Сиз айтганни қилаверинг, - деди Абдураззоқ, борган сари ўз тадбиркорлигидан завқланиб.

Тоштемирнинг янги кийимлари ичидан бронта ҳам куёвбопи топилмади.

- Ўғлингизнинг кўйлаклари бордир ахир?

- Бор. Бўлганда қандоқ.

Ўғилнинг кўйлаклари отасига торлик қилди. Абдураззоқ бориб ўз уйдан ўзининг кийимларини келтирди. Бошладими, охирига етказиши керак-да. Янги қора костюм ва оқ кўйлақда Тоштемир анча йш кўринар, фақат юзларининг буришиқлиги сал... Са-ал-да. Тоштемирнинг, дарвоқе, ўғлининг уч-тўртта галстуги бор экан, танлаб-танлаб биттасини олишди, тақишди. Ҳа-а, куёвтўра деган мана бунақа бўпти-да. Тоштемир калиш-махси киймоқчи бўлаётган эди, Абдураззоқнинг жон-пони чиқиб кетди.

- Тентак! Ҳеч одам бўлмадигиз бўлмадингиз-да.

- Нима кияман бошқа?

- Ўғлингизни уйлантирмоқчи эдингиз-ку! Туфли олмаганми?

- Олган.

- Кийинг ўшани!

Туфли Тоштемирга сал торлик қилди. Пошнаси ҳам баланд экан. Ҳечқиси йўқ, бир марта кийишга бўлаверади. Шўринг қурғурнинг пайпоғи ҳам йўқ эди. Яна ўғлиникини олишга тўғри келди. Хуллас, кечкурун соат саккизларда куёвтўра учрашувга шай бўлди. Икковлон кўнгил жой бўлиб, энди дастурхон қошига чўккан эди, Абдураззоқнинг уйдан “чопар” келди. Хотини, тез етиб келсин, депти. Тез етиб борди. Қараса, хотинининг юзидан захар томиб турипти.

- Нима бўлди? – сўради Абдураззов хавотирланиб.

- Шарманда бўладиганга ўхшаяпмиз.

- Нега? Нима бўлди? Мунда-ай, тушунтириб гапирсанг-чи?!

- Боя гап олиб, индамай ўтириб, индамай чиқиб кетганига кўнглим ғашланганди ўзи. Ўйлаганимдай бўлди...

- Нима гап, тинчликми? Ким гап олади?

- Қуриб кетгур қудангиз Маҳмашони куёвдай ясантириб... Ҳозир машинада Ойша холаникига ўтиб кетишди. Икки орада шармандаю шармисор бўли-иб...

Абдураззоқнинг миясига қон урди. Бегона бўлса-ку, бошқа гап. Ҳам қўшни, ҳам амаки, ҳам қуда. Шунақа ниятинг бор экан, айтмайсанми, номард? Қудаси ўзи шунақа: оёқдан чалади. Лекин... бунчалар эмас-да энди... Одамлар, нима...

Абдураззоқ келинини чақиртирди.

- Отанг нима иш қилганини биласанми?

- Нима иш қипти? – Келиннинг лаблари пирпиради, чунки боягина қайнонаси билан ҳам шу тахлит савол-жавоб қилишига тўғри келган эди.

- Отанг қанақа одам эканини биласанми? – сўради Абдураззоқ ўзини зўрға босиб.

- Қанақа экан? – Келин ҳам бўш келмади.

- Отанг – аблах!!

- Оғзингизга қараб гапиринг! – келин титраб кетди.

- Оғзимга сен хўжайин эмассан! Лекин билиб қўй, отангни бир мартага расво қиларим бор.

Келин йиғлаб юборди.

- Нима қилсангиз қилавермайсизми? Менда нима айб? Маҳмашони олиб кетган бўлса, албатта Ойша холаникига боришадими? Бошқа иши йўқми?

- Чик бу ердан! Шанғиллама кўп!

- Чикаман! Ҳайдамасангиз ҳам кетаман. Уйингизга сиғмасам ҳам ўша ёмон отам сиғдиради мени.

- Йўқол!

Сал ўтмай хотини ҳовлиқиб югургилаб кирди-да шивирлади:

- Ҳай, нима қип қўйдингиз? Тугунини кўтариб чиқди. Кетаяпти.

- Э, менга деса ошиб кетсин.

- Унақа деманг, эл бор, юрт бор, гап бўлади. Эшитган қулоққа яхши эмас.

Ҳовлига чиқишса, келиннинг қўлида тугуни, кетишга – шай.

- Ҳа, нима бўлди? – Абдураззоқ жўрттага сўради.

- Жонга тегди... Кетаман... ёмон отамникига.

- Эринг келсин, ора очди қилинглар.

- Менга эр уми, ё...

- Уйга кир-э, беномус!

Келин йиғлаганча сўрига ўтириб қолди.

- Бор, Тоштемирни чақириб кел! – Абдураззоқ хотинига буюрди.

- Нима қиласиз уни?

- Ўл қиламан, бало қиламан, баттар қиламан, Ойшаникига олиб бораман! – Абдураззоқ бақириб берди-да, гаражга кириб, “Жигули”сини ўт олди.

Ойша хола уларни нохуш қарши олди.

- Ёлғончига чиқиб қолдим-ку, - деди дарвоза эшигига суяниб. – Бугун жувон ўлгурнинг эри келиб, уйига олиб кетган эмиш. Эри, энди бир култум ичсам ўлай агар, деб қасам ичипти. Ўзи бинойидай йигит экан... – Ойша хола Тоштемирга бошдан оёқ синовчан назар ташлади. – Куёв бўлмиш шу кишимиди? Ойдаи... Туф-туф, кўз тегмасин. Уруғи қуриб кетмагандир, топилар яна...

Абдураззоқ серрайиб туриб қолди. Сал фурсатда андак ўзига келиб, зўрға сўради:

- Менинг қудам... келмадими?

- Йўқ, ҳеч ким келгани йўқ, нимаиди? – сўради Ойша хола ҳайрон бўлиб. Кейин яна Тоштемирга қаради, мийиғида кулги ўйнагандай бўлди.

... Йўл-йўлакай Тоштемир, менин ахмоқ қилдинглар, йўқ нарсага соқолимни олдиридинглар, энди кўчага қандай чиқаман, эндиҳаммага масхара бўламан, деб ғингшиди. Абдураззоқнинг қулоғига гап кирмас, хотининг гапига учиб, э йўқ-бе йўқ, келинини хафа қилганини эслаб, ич-этини ер, ҳали ўғли келса, бу нима қилиқ деса, унинг кўзига қандай қараши керак бўлади?..

- Ҳе, ўша Ойша холангням...

МЕН СЕНИ СЕВАМАН, БУВИРАЖАБ!

- ... Қайта қуришни, яна бир марта такрорлайман, ҳар биримиз ўзимиздан бошлашимиз керак! – деди райком вакили. – Бунда биз партиямизнинг Бош секретари ўртоқ Горбачевдан ўрнак олайлик. Ўртоқар, биз Ўрозгул опамизни Бутуниттифоқ XIX партия конференциясига делегат қилиб сайлар эканмиз, у кишига юксак ишонч билдирамиз. Ўйлаймизки, машъал соғувчимиз – ферма юлдузи, областимизнинг фахри бўлмиш Ўрозгул Турғунтўраева конференциядан катта таасуротлар билан қайтади. Шуни мамнуният билан алоҳида таъкидлашни истардимки, қайта қуриш бизга ҳам етиб келди. Мана, конференция делегатини демократик асосда сайлаяпмиз. Марҳамат, ҳар ким ўз фикрини очиқ – ойдин айтсин. Келингизлар, юракдан гаплашайлик. Бир-биримизни дўстона танқид қилайлик.

Конференция делегатлигига номзод билан Барлос қишлоғи алолиси учрашуви давом этар, кўпчилик “энди Барлосдаям ғаройиб ўзгаришлар юз берса керак”, деб клубга йиғилиб келган эди. Райком вакили яхши гапирди. Гарчи ўзи бирон кишининг шаънига танқидий фикр билдирмаган бўлса-да, бошқаларни ошкораликка даъват этди. Бироқ сўзга чиққанларнинг аксарияти яна аввалгидай – нуқул ўзларининг ишлари ҳақида гапиришди, юқори мартабали, “хаммамиз учун ҳурматли” шахсларни макташди. Худди шу нарса Бувиражабга алам қилди-да. Бу одамлар мунча кўрқишмаса? Ахир бу аҳволда Барлосда қачон қайта қурилиш бўлади? “Қайта қуришни ўзимиздан бошлайлик” дегандан кейин сўзга чиққан ҳар бир одам ҳеч бўлмаса ўзини қандай қайта қураётганини айтсин. Қачонгача!?

Бувиражабнинг сакраб ўрнидан тургиси, сўз сўрагиси келардию, бироқ нимадир уни тутиб турарди. Фермада неча бор Ўрозгул опаю, Эшқобил ферма билан гап талашган, рост, аммо мана бунақа катта йиғинда сўзлаб кўрмаган.

- Нега шунча гапдан кейин ҳам Ўрозгул опани макташади, а? – деди Бувиражаб алам билан. – Нега бари тўтиқушдай, ҳақиқатни айтайлик, деган гапни такрорлашадию, оғизлари ёлғондан бўшамайди?

- Парво қилма, - дея тасалли берган бўлди ёнида ўтирган дугонаси Раъно. – Ҳамишаги гап-да.

- Ўзим бир боппамасам...

- Булар билан олишиб барака топмайсан, Бувиражаб! Балога қоласан.

Раънонинг “балога қоласан”и сўнгги томчи бўлди – лиммо-лим коса тошди.

- Менга сўз беринг!

Ҳамма унга – қўл кўтарганча ўрнидан турган Бувиражабга ўтирилди. Совхоз директори Хидир Собирович “сенга сўзни ким кўйипти”, дегандай ижирғанди ҳам. Шуни илғаб, Бувиражабнинг бадтар хўрлиги келди, “йўқ” дейишсаям сўзга чиқаман, дея ўзига ўзи аҳд қилди. Совхоз партия ташкилотининг котиби Ҳамроқул Бозорович, сўз берайми, йўқми, дегандай масҳатомуз директорга тикилди. Қизариб-бўзарган Хидир Собирович кинояли кулимсираб, ёнига ўтирилди ва райком вакилига бир нимани тушунтирган киши бўлди. Вақт эса ўтиб борар, Ҳамроқул Бозорович бир қарорга келолмай қийналарди.

- Сўз берилсин! – деди залдагилардан бири юрак ютиб.

- Нуқул ўзларинг гапираверасизларми? – деди иккинчиси. Унинг овози хийла дадил чиқди.

Зални ғала-ғовур босди. Ниҳоят Бувиражабга сўз беришга мажбур бўлишди.

- Мамлакатимизда шунча ўзгаришлар бўляпти... менгача гапирганларнинг ҳаммаси тўғри гапни айтиш керак дейишдию, нукул ёлғон гапиришди, - деди Бувиражаб йиғламоқдан бери бўлиб. Яна бир зум жим турса йиғлаб юбориши тайин эди. Шунинглаб, тишини тишига босди. Худди шу лаҳза бир нарсани англади: мажлис аҳли, энди нима бўларкан, деб тош қотиб қолган эди.

- Гапир қизим, ўзингни босиб ол-да, гапиравер, - деди олдинги қаторда ўтирган пахтачилик бригадири Аваз ака.

- Қайта қуриш ҳали бизнинг Барлосда бошлангани йўқ, - деди Бувиражаб бўғилиб, товуши ҳам жуда паст чикди, бироқ буни ҳамма аниқ эшитди.

- Тўппа-тўғри! – орқароқда ўтирган Қурбон тракторчи ўрнидан туриб унинг гапини маъқуллади.

Қишлоқдошлари қўллаб-қувватляпти. Демак, кўркмасе бўлади. У бирмунча осойишта, аммо ҳамон титроқ овозда давом этди: - Директор бовомиз менга сўз берилишини истамадилар. – Кинояси Бувиражабнинг ўзига маъқул тушди ва бу унга куч бағишлади. – Чунки мен директор бовомизга номаъқул гапни айтиб қўйишим мумкин. Демократия деб оғиз кўпиртиришди. Қани демократия?! - Тилининг учида турган гапни айтсамми-йўқми, деб бир лаҳза ўйланди. Худди шу пайт залдан кимдир:

- Тўғри, бизда ҳали демократия йўқ! – дея Бувиражабнинг гапини маъқуллади.

- Ҳа, ҳозирча демократия Барлосда йўқ, - деди Бувиражаб ниҳоят юрак ютиб. – Ўрозгул опа делегатликка арзимайди!

Зал бир муддат сув сепгандай жимиб қолди. Ҳар қандай гапни, танқидни кутишса-да, ундан буни...

- Хў-ўв, бундай дейишга ҳали ёшлиқ қиласан! Ўрозгул машғал соғувчи, област совети депутати! Ўрозгулни бутун республика биледи. Сени-чи? Кимсан ўзи? Нега оғзинга тўғри келган гапни валдирайсан? Ўрозгулни район, област партия комитетлари делегатликка тавсия қилишган! – Ҳамроқул Бозорович райком вакилидан мадад кутиб, мўлтайди.

- Демак, район, област партия комитетлари хатога йўл қўйишган! – деди Бувиражаб қизик устида. Дедию, айтган гапидан ўзи кўрқиб кетди: “Партияга тил теккиздинг!” деб... Э, нима бўлса бўлар!.. – Ўрозгул опанинг машғал соғувчилиги ёлғон. Аҳолидан сотиб олинаётган, қўшиб ёзилаётган сутнинг барини Эшқобил ака Хидир Собирович билан келишиб, Ўрозгул опанинг ҳисобига ўтказаяпти.

- Ёлғон! – Эшқобил ферма муштини ҳавода ўйнатганча ўқирди. Бошга битган бало бўлди бу тирмизак. Бувиражаб сўзга чиққанидан бери у безовта бўлиб ўтирган эди. Ниҳоят кутгани рўй бергандан сўнг ўзини тута олмай қолди.

Залда ўтирганлар жонланишди. Биров Бувиражабнинг ёнини олди, бошқа биров, хусусан президиумда ўтирганлар Эшқобил фермага тарафдош бўлишди.

- Айтадиганингни айтдинг, энди жойингга ўтағой, қизим! – деди Аваз ака. Бу иборада рағбатдан кўра “Ҳа, шўрпешона қизим-а!” деган дашном ва ачиниш ҳисси мўлроқ эди. Бувиражаб яна иккиланиб қолди. Кўзлари мўлтиради. Ахир Аваз ака ҳамиша унча суянчиқ бўлар эди-да! Бетинг-кўзинг демай рост гапни айтганида ҳатто Аваз ака ҳам тайсаллаб қолди, демак, ишлар чатоқ!

Бувиражаб ички портлаш туфайли ўзига келолмай, беихтиёр жойига ўтди-да, Раънонинг ёнига ўтирди. Ҳамма ўзига тикилаётганини ҳис қилиб, биронта билан кўзи тўкнашиб қолмаслик учун жўрттага кафтини пешонасига босди. Манглайини муздай тер босипти. “Раъно нима деркин?” Дугонаси унга қайрилиб қарамади ҳам. Гўё навбатдаги нотиқни эътибор билан тинглаётгандай, минбардан кўз узмай ўтираверди. Наҳотки, Раъно ҳам?...

- Нима бўляпти ўзи? – деб сўради Бувиражаб, тоқати тоқ бўлиб.

- Яхши иш қилмадинг, - деди Раъно совуққина, иложи борича унга қарамасликка ҳаракат қилиб.

Бвиражабнинг дами ичига тушиб кетди. Фермадаги соғувчилар ичида унинг яқин кишиси йўқ ҳисоб. Фақат Раъногина пича унга ён босиб юрар эди. Энди бу ҳам...

Ўзи нима бўляпти, а?! Ахир Бувиражаб бор гапни айтди-ку! Буни ҳамма билади, қолаверса, айтишяпти-ку ахир, “тўғри гапни айтинглар” деб.

- Халқ йиғини бу, ўртоқлар! – деди навбатдаги нотик, - шу йил ҳам пахта планини кўзбўямачилик билан тўлдирган бригадир, Хидир Собировичнинг яқинларидан бири. - Биз халқнинг ишончли, оқил вакилларига сўз беришимиз керак. Айтилган сўз – отилган ўқ, ўртоқлар. Барлосликларнинг фахри бўлмиш - Ўрозгул опамизни ҳар хил уйдирмалардан асраш – бизнинг вазифамиз.

- Сўз Эшқобил фермага!

- Ўртоқлар! Бу нима деган гап? Ҳали сен бу ердан туриб айтган ҳар бир гапнинг учун жавоб берасан, Бувиражаб! – Эшқобил ферма гарангсиб қолган қизга илондай тикилди. – Сен дохиймиз Владимир Ильич Ленин тузган шонли Коммунистик партиянинг, Совет ҳокимиятининг вакилига тухмат қилдинг. Коммунистик партия кимни конференцияга делегат қилишини яхши билади. Керак бўлса, сенга ўхшаш она сути оғзидан кетмаганлардан сўраб ўтирмайди. Мен йиғилганлардан, шахсан райком вакилидан, шахсан Хидир Собировичдан шуни қатъий талаб қиламанки, ифвогарона гапи учун Бувиражаб жинойий жавобгарликка тортилсин!

Зал увлаб юборди. Бувиражаб ерга кириб кетгудай бўлди. Фермада Эшқобил ака билан неча бор гап талашган, бирда енгган, бирда енгилган, бироқ шу вақтга қадар бирон марта у кўпчилик орасида бунчалар изза бўлмаган, бу қадар ўзини якка, нотаваон ҳис этмаган эди.

- Фермамиз жамоаси аҳил, иноқ эди, - дея равон давом этди Эшқобил ферма. – Бувиражаб ишга ўтганидан бери тинчлик йўқ бизда! Онасининг ҳурматини қилиб, муни ишга олдиғу, тоза балога қолдик. На ишда унум бор, на барака. Шу касофат туфайли ярим йиллик планниям бажаролмай, ерга қара-аб ўтирибмиз.

Бувиражаб бирдан хушёр тортди. Ёлғон-ку, ҳамма гапи ёлғон-ку ахир! Нега бошқалардан садо чикмайди? Нега қайта қуриш дейишадию, оғизларига талқон солиб ўтиришади? Бувиражаб бор-йўғи шароит тақозо этган нарсани сўраган: “Қани янги газета-журналлар? Телевизор-радио? Қани душ?”, деган, холос. Тўғри, фермада Ленин хонаси йўқ эмас, аммо у ерга соғувчиларни киритишмайди. Текширишга келадиганларга кўрсатиш учун безаб қўйишган уни. – Нега шуни биладиганлар индамай ўтирипти? – Бувиражабнинг яна қони қизиди. Атрофдагиларга нисбатан дилида нафрат уйғона бошлади. Шу ерда ўтирганларнинг ҳаммасиям Ўрозгул опа Эшқобил ферманинг ўйнаши эканини, ферма мудирининг эса Хидир Собирович билан ҳаром-ҳариши бирлигини, шунинг учун ҳам опахон “қўтар-қўтар” қилинаётганини яхши билади-ку!

- Мен совхоз партия комитетидан Бувиражабнинг юриш-туришини, хулқини муҳокама қилишларини талаб қиламан! – Бу “ўйин”да ютиб чиқаётганини англаган Эшқобил ферма отга қамчи босди: - Аввал ҳам талаб қилганимдек, унинг иш жойида ўзини тутишига, қолаверса, бугунги антипартиявий, антисоциалистик, совет жамиятига душманлик руҳи билан суғорилган гапларига принципиал баҳо беришларини сўрайман.

- Ол-а! – деди кимдир.

- Гап деганниям тешиб қўяди-да Эшқобил, - деди бошқаси.

- Бувиражаб! – Рухланиб кетган Эшқобил тўғридан тўғри Бувиражабга ўғирилди, кўрсаткич бармоғини бигиз қиларкан. – Сен бировга баҳо беришдан аввал ўзингни ўйла, маънавий-ахлоқий хулқингни тузат! – У мажлисларда ҳеч ким, ҳатто Хидир Собирович ҳам ишлатмаган сўзларни топиб, жой-жойига қўйиб айтар, шунинг учун ҳам кўшларни ҳайлатлантираётган эди. – Асли ўзинг ёмонсан! – Унинг кўзларида ғолибона нафрат, таҳдид чакнади. – Агар ўзинг яхши бўлсанг, онанг ажалидан беш кун бурун ўлиб кетмас эди. Отанг маст-аласт кўчаларда лойга беланиб ётмас эди.

Алланима тарақлади. Ҳамма шу томонга ўғирилди. Бувиражаб эшикни қарсиллатиб ёпганча чиқиб кетган эди.

Ночорликдан, ёлғизликдан титраб-қақшаб кетаётган бўлса-да, Бувиражабнинг кўзларига ёш келмасди. Шу пайтгача ўзи сира англамаган қасос туйғуси юрагини ёндириб борарди. “Ухх! – Бувиражабнинг бармоқлари мушт бўлиб тугилди. – Онаси ўлган бўлса, унинг айби нима?” – Шу фикр хаёлига келдию, бирдан ўкраб йиғлаб юборди. Югурганча йўлдан четга – панага ўтиб ўтирди. Юраги бўшагунча йиғлаб олиб, кўзёшларини артди. Туриб у ёқ-бу ёғига қаради. Қараса, кишлоқ болалари футбол ўйнайдиган майдоннинг бир чети. Яқин атрофда ҳеч ким йўқ. Ҳа, яхши. Ишқилиб, кўз ёшларини биров кўрмапти. Баттар бўл, дейиши аниқ эди. Директордан, Эшқобил фермага ўхшаш унинг гумашталаридан дўзахдан кўрққандай кўрқади ҳамма. “Булар керак бўлса, шайтонга ҳам дарс беради” дейишади. Бувиражаб ўрнидан турди. Этакларини қоқиб, гўё ҳеч нима бўлмагандай, йўлида давом этди.

Сокин, масъум кеча.

Онаси...

Онаси фермада соғувчи эди. Ҳақиқатан ҳам онасининг ҳурмати учун Бувиражабни ишга олишган, бу рост гап.

Уч йил бурун Эшқобил ферма мудирликка тайинландию, тез-тез уйда жанжал чиқадиган бўлиб қолди. “Фермадан бўша!” – дерди отаси. “Нима, Йигирма йиллик стажим куйсинми?” – дерди онаси. Ўлгудай ўр эди онаси раҳматли, эрини еб қўярди. Шўрлик эр елкасини қисиб, бўзрайиб қолаверарди. Кейин ичиб келадиган одат чиқарди. Ароқ магазинда йўқ, қўлда фалон пул, унияма топган топади, топмаганга палахмон тоши. Отаси пулни, пулга ароқни қаердан топади – худога аён. Ўша, охирги жанжалдан сўнг у хотинига индамай қўйди. Онаси фермадан қайтиб, эрини шилтага ботган ҳолда кўрар, қизариб-бўғриқиб кетардию, лекин ҳеч нарса дея олмас, аламини Бувиражабдан, Бувиражабнинг укаларидан олар эди. Бувиражаб бола эмас, ахир саккизинчи синфни битирган чоғлари, эс-хуши жойида, унча-мунча гапга балодай ақли етарди.

- Эшқобил бизга мудир бўлиб келди. – Бир оқшом онаси дабдурустан дастурхон устида шу янгиликни айтди, гўё оддий, кундалик янгиликлар тўғрисида ахборот бераётгандай.

Отасининг қўлидаги қўлида, оғзидаги оғзида қолди. Чой хўплади, бироқ томоғидан ўтмади, шекилли, пиёлани зарда билан бир четга ирғитганча, ўрнидан туриб, ташқарига чиқиб кетди.. Онасининг афт-ангори ўзгарди, овқатини тўкиб еяётган кенжасига ўшқирди: “Қачон сенлар одам бўласан?! Ўлмадим – сенлардан қутулмадим!” Кенжатой йиғлади, қолганлар сергак тортишди.

- Нега анқаясан? Е заҳарингга!

Бувиражаб тўнғич бўлгани учун ҳам саволомуз онасига тикилди. Она кўзини олиб қочди. Шунда унинг томоғидан ҳам овқат ўтмай қолди. Телевизорга қаради. Ҳозиргина қизиқиб томоша қилаётгани – “Оталар сўзи – ақлнинг кўзи”ни ортиқ кўргиси келмаётган эди. Бўшаган косаларни йиғиштирганча ошхонага қараб юрди. Болалар бирин-сирин жойларига кириб ётишди. Она мунғайганча ҳамон хонтахтага юзини босиб ўтирарди.

Нимадир юз берган эди.

Гап Эшқобилнинг фермага мудир бўлиб келганидагина эмас, Бувиражаб буни англаб турарди. Ўн бешга тўлган қиз эди. Лекин гап айнан нимада? Ўшанда ҳам, кейин ҳам, токи онасининг вафотигача у ҳеч вақони англай олмади. Энди билса...

Онаси билан отаси аввалдан бир-бирини яхши кўришган, олам-жаҳон ваъдалардан сўнг ошиқ йигит армия хизматига икки йилга кетган. Энди кўнгилдаги гаплар хатларга кўчган, яна ваъдалар, “куйдим-ёндим”лар... Аскарнинг хизматдан қайтишига ярим йил қолганда Самарқанд кишлоқ хўжалиги институтининг ветеринария факультетида ўқийдиган Эшқобил студент кишлоқда пайдо бўлади. Қўлида ўша замон йигитчалари фақат орзу қиладиган “Весна” магнитофони, лабида думи сариқ сигарета. Практика ўташ баҳонасида ёз бўйи фермага қатнайди. Бувиражабнинг бўлажак онаси ўша пайтлари фермада соғувчи бўлган. Эшқобил фермадаги қизларнинг ўртасига ўтириб олиб, олис шаҳарва ғаройиб

стунтлик онлари ҳақида мароқ билан ҳикоялар айтади. Бу – Эшқобил деганлари ёшлигидаям ўлгудай гапдон бўлган-да. Гапдонлиги туфайли бугун Бувиражабни ҳам енгди. Ўшанда унинг онасини – Барлоснинг манаман деган қизини гаранг қилиб, кўпдан-кўп маломатларларга қолдириб, муроди ҳосил бўлгандан сўнг Самарқандга жуфтакни ростлаган.

Ошиқ армиядан қайтиб келса, шунақа-шунақа, ва хоказо, ва хоказо... Ўйлайди, ўйлайди, ахийри, нима бўлса бўлар, деб уйланишга қарор қилади. Буни қарангки, айбдор бўла туриб, маъшуқа “тегмайман!”, деб туриб олади. Ошиқ эса: “Тегақол. Эшқобил билан юрганингни ҳеч қачон юзингга солмайман, - дейди. – Бундан бу ёғига содиқ қолсанг бўлди”. Роса ялинади у. Шўрлик ўзича олижаноблик қилмоқчи бўлгандир-да. Охир-оқибат ёшликдаги гуноҳи касрига кетди онаси шўрлик. Қон йиғлаб кетди бечора!. Ўзини, Эшқобилни, бу дунёни, шунга қўшиб тенгсиз ҳиммат кўрсатган эрини ҳам қарғай-қарғай кетди шўрлик.

Қиз бола кўз очиб кўргани билан бўлсин, дейишади. Жўяли гап бу. Кўз очиб кўргани алдадими – бас, шўрлик, бутун умр ўзини бадбахт, айбдор санайди, дейишади. Рост бўлса, шундайлар яхши кўрадими, йўқми, бари бир кўз очиб кўрганига ҳамиша талпинади, дейишади. Бувиражабнинг онаси ҳам афтидан бир умр ўзини эрининг қошида айбдор, қарздор ҳисоблаган. Бу қарзни на меҳр, на садоқат билан узиб бўлмас эди. Шунинг учундир, - Бувиражаб эсини таниганидан биладики, - онасининг мудом ғижиниб, норози бўлиб юрганини кўрган. Икки гапнинг бирида у еб кўйгудек бўлиб эрига тармашар, аламини ундан олар эди гўё.

Ўша оқшом у: “Эшқобил фермага мудир бўлиб келди”, деганида эҳтимол отаси биринчи бор аччиқ қилгандир, номуси кўзиб, пиёлани ирғитгандир, аразлаб эшикка чиқиб кетгандир? Биринчи бор, эҳтимол, ўшанда онаси ичидан зил кетгандир. Юраги ўша оқшом дардга чалинган бўлса не ажаб? Демак, онасида қандайдир Эшқобилга талпиниш асорати бари бир қолган эканки, эрининг ялиниб-ёлворишларига ҳам қарамай, стажини баҳона қилиб, фермага қатнайверди. Ҳатто оиласи, бола-чақасиям кўзига кўринмади, шекилли. Ва ёки, ўч олиш нияти бўлганмикан? Ким билади дейсиз. Отасининг ҳеч нарса билан иши бўлмай қўйди. Оқибат... бир куни онаси ит қувган мушукдай, фермадан югургилаб келдию, ўзини сўрига ташлади. Тугмаларини узиб, кўкрагини уқалашга тушди. Бувиражабга кўзи тушгач, “Сув. Тез сув келтир!”, деди хириллаб. У келтирган сувни ичаман, деб бошини кўтардию, қаттиқ ихраб бошини ортга ташлади. Кўзлари даҳшатли олайиб, тепага битди-қолди.

Онасининг ўша ҳолати сира Бувиражабнинг кўз ўнгидан кетмайди. Бир умр қийналиб яшади, тагин қийналиб ўлиб кетди шўрлик. Эшқобилнинг алдагани – бир, отасининг олижаноблиги минг азоб эди. Икки гапнинг бирида эрини қарғадию, Эшқобил ҳақида бирон марта бирон жойда ёмон гап айтмай ўлиб кетди шўрлик. Ҳар қалай, Бувиражаб эшитмаган.

Шу воқеалардан хабар топгач, Бувиражаб нима учун айнан Эшқобил мудирлик қилаётган фермага ишга ўтди? Ўзи билмайди, нега? Балки онасининг қонидаги ўрлик, ўжарлик унда ҳам бордир.

Ўнинчи синфни битирган кезлари эди. Хидир Собирович уни идорага чакирттирди. “Онангнинг қарамоғида бўлган сигирлар беэга. Биласан, онанг илғор соғувчи эди. Ва хоказо, ва хоказо. Истасанг, онангнинг ўрнини эгалла”. Бувиражаб бу таклифни отасига айтди. Отаси индамади. Биринчи ойлигини келтириб берганида уч қолдирмай ичиб тугатди. Шундан кейин Бувиражаб отасига пул бермай қўйди. Ўзи йиғиб, тежамкорлик билан рўзғорга ишлатадиган бўлди.

- Бувиражаб!

Бувиражаб чўчиб тушди. Ортига ўтирилди. “Шукрулла?” Мунгли дили бадтар ғамга ботди. Бунга нима экан? Тошини термайдими? Бувиражаб йўлида давом этди. Шукрулла келиб ёнма-ён юра бошлаганида ҳам индамади. Бир муддат шу тахлит кечди. Кейин

Бувиражабнинг юраги қисила бошлади. Нега орқасидан эргашиб юрипти бу? Нега индамай кетяпти? Тилсиз!

Шукрулла фермада молбоқар. Бир йилдан бери Бувиражабнинг изини пойлайди. Бир йилдан бери соядай эргашади. Бувиражаб аввалига кулди, кейин ғаш келди, ахийри эътибор бермай қўйди. Майли, молбоқар бўлса ҳам, ё тегар, ё тегмас. Лекин бир йигитнинг ортингдан эргашиб юриши... яхши экан-да! Қайси кизга ёқмайди бу? Аммо... яхши кўрадиган йигит, агар йигит бўлса, келиб, шундай-шундай, демайдими? Шукрулла бир йилдан бери бирон марта бу ҳақда оғиз очгани йўқ. Умуман, Бувиражабга дуч келиб қолса, қалтирайверади. Бўш-баёв! Лапашанг! Нима, Бувиражабнинг ўзи бориб, бўйнига осилсинми? Фермадаям, қишлоқдаям айрим қизлар йигитлари билан юришади, бинойидай, одамга ўхшаб. Шукрулла эса... Бувиражабнинг ҳар бир сўзини буйруқдай бажаришдан бошқасига ярамайди. Бувиражабга биркитилган ўн беш сигитнинг таги доим тоза, озода, охурида ем-емиш ҳамиша бор. Бувиражаб баъзан алаmidан эзиш учун Шукрулланинг ишидан камчилик қидиради. Топса, йигитни чақиради. “Мана бу юмушларни кўнгилдагидай бажармапсиз”, дейди. Шундаям Шукрулла индамасдан унинг айтганларини ўрнига қўйиб бажаради-да, ортиқча бир гап айтмай, жўнаб қолади. Йигит деган, мунда-ай, тўлиб-тошиб юрса-да. Қиз бола унинг қошида қалтираб, юрагини ҳовучлаб турса. Бувиражаб ана шунақа жўмардга йўлиқишни истарди. Эҳтимол ҳар бир кизнинг орзусидир бу. Турмуш ўртоғини бўйсундиришни эмас, балки унга бўйсундиришни истар. Йўлиққани бўйсундиришга қодир эмаслигини билган заҳоти ранжир, аста-секин жиловни ўз қўлига олишга ҳаракат қила бошлар?

Бувиражабнинг отаси ҳам итоаткор эди, хотинни бўйсундириш қобилияти бўлмаган унда. Шунинг оқибатида онаси жаҳлга миниб юрган. У киши, агар севгани Эшқобил билан дон олишганини билган заҳоти воз кечганида, балки аёл боши билан бир умр хаёлан унга сажда қилиб ўтармиди. Яхши кўргани хиёнат қилганини кўра-била туриб, “Кечираман. Уйланаман...”, дейиш. Бувиражаб кейинчалик шуни англадики, ўшанда отасига розилик бериб қўйгани учун, оёғини тираб туриб олмагани учун онаси бир умр ўзини қарғаб яшаган. Ўзига қўшиб, эрининг ҳам гўрига ғишт қалаган. Аслида-ку, у шўрликни мажбур қилишган: “Эшқобил қочиб кетди. Энди шундан бошқаси сени олмайди. Тегасан”, дейишган. Илож қанча, ортида бўй етган сингиллари турипти, уларнинг бахтини боғламайин деб... Хуллас... Шукруллада ҳам отасининг феъли бор. Жўмард бўлса экан. Қани?! Қани ўшанақа йигитлар?! Барлосда, масалан, шунақаси йўқ.

- Нега соядай эргашиб келяпсиз?

- Ўзим... шунда-ай... сизни кузатиб қўяй деб...

- Мени бўри емайди, ўзим кетавераман. Мажлисингиздан қолманг! – Бувиражаб кескин бурилиб, йўлида давом этди.

- Бувиражаб! Тўхтаг!

Бувиражаб тўхтамади.

- Бувиражаб! Мен сизни яхши кўраман!

Ногоҳ Бувиражабнинг кўзларига йш қуйилиб келди, лекин шу заҳоти куч билан ўзини тийди: “Керак эмас!”

- Яхши кўрсангиз нега мажлисда мени ҳимоя қилмадингиз?

Бувиражаб тўхтаб, Шукруллага шахд билан ўтирилди.

- Билмасам, мен нима дейишим керак эди?!

- Билмасангиз, боринг, билиб келинг. – Бувиражаб уйларига етиб келган эди.

Шукруллани лол қолдириб, ичкарига кирди-кетди.

Укалари телевизор кўриб ўтиришган экан. Одатдагидек, отаси кўринмайди. Етти яшар кенжатой бир бурчакда йиғлаётир. Бувиражабнинг ўпкаси тўлиб кетди, меҳри товланиб, укасини кучоклади-да:

- Нимага буни урдиларинг? – деб сўради.

- Ҳеч ким ургани йўқ. Ўзи йиғлаяпти, - деди ўнинчи синфда ўқиётган Худоёр.

- Қорнинг очдими, а? – Бувиражабнинг ичи ачишиб, укасининг кўз ёшларини кафти билан артди. Сўнг синглиси Бувойшага ўтирилди. – Чой дамлаб кел.

Онасининг вафотидан кейин уйда Бувиражабнинг ҳар бир сўзи қонунга айланган эди. Синглиси ўрнидан туриб, ошхонага жўнади. Бувиражаб бошқа укалари ҳам тамшаниб ўтирганини англади: “Бирон нима едиларингми ўзи?”, деб сўради. Ҳаммаси бирваракайига “йўқ” деган маънода бош чайқашди. Телевизорга термулиб ўтирган Худоёр: “Нон қолмапти”, деб тўнғиллади.

- Вой ўла-ай! – Бувиражаб кенжатоёни ерга қўйиб, тахмонни кўрди. Худоёрнинг гапи рост эди. – Ҳа, мажлислари куриб кетсин-а! Қўшнидан сўрамадиларингми?

- Ўзларида битта қолган экан.

- Вой ўла-ай! – Бувиражаб супрани очиб, хамир қоришга тушди. – Ҳозир сизларга қотирма нон қилиб бераман. Бувойша, қозоннинг тагига ўт қала.

Бувиражаб сал нарсага йиғи-сиғи қилиб, тўмтайиб ўтирадиган қизлар хилидан эмасди. Ҳар қандай шароитда ҳам у иложи борича имкон қидирарди. Мажлисдан гарчи хафа бўлиб чиққан эса-да, ҳозир фақат укаларини, уларнинг қорнини тўйдиришни ўйлар, кўнгли ёришиб борар эди.

“Ҳар қалай, ёнимни оладиган одамлар ҳам бор экан-ку! Шукрулла: “Нима дейишим керак эди?”, деб турипти-ку ана. – Бувиражабнинг кўзлари чакнади. – Тўғри-да, нима десин? Эшқобил фермага ўқталсинми? Ё бўлмаса: “Мен Бувиражабни яхши кўраман”, деб жар солсинми? Ҳа, йигити тушмагур-а! Аваз акадан бошқа бирон киши ёнимни олишга журъат этмади. Шукрулла эса...” – Бувиражаб унинг соддадилларча термулишини кўз ўнгига келтириб жилмайди. Рости, меҳри ийиб кетди. Унинг қарашлари кўнғилга яқин, қандайдир азиз туюлар эди. Шўрлик, шунча вақтдан бери журъат қилиб бир оғиз гап айтолмай юрган экан-да. Бугун Бувиражабнинг энг тушқун пайтида ёнига келди, унга далда берди. Унча-мунча йигит кўнғил қўйган қизи шунақа бетгачопарлик қилса, ундан юз ўгириб кетади. Бувиражабнинг эшитишича, Шукруллани ҳам ота-онаси койиган: “Бувиражабнинг қўй. Тагли-жойли йигит ўзига ўхшаган қизга уйланади”, дейишган. Бувиражаб бўш-баёв деб билган Шукрулла эса ота-онасига тик қараган: “Уйлансам фақат Бувиражабга уйланаман!” Улар ҳам бўш келишмапти: “Бувиражабни олиб берсак, ҳаммамизни уйдан қувиб чиқаради”. Шунда Шукрулла: “Э, сизлар уни билмайсизлар. Бувиражаб тилла қиз! Одамлар айтаверади-да. Ёмон бўлганида қиз бола боши билан катта рўзғорни боқиб, бошқара олармиди?!”, депти. Шу тахлит узунқулоқ гаплар етиб келганида Бувиражабнинг бўйи бир қарич ўсган, энди келиб севги изҳор қилса керак деб кутган. Шукрулла эса шундан кейин ҳам оғиз очмади. Дуч келганда йигитнинг мунғайишини кўриб. Бувиражаб: “ҳаммаси ёлғондир”, деб ўйлаган. Буни қарангки, кесақдан ўт чиқди.

Шукрулла уни севар экан!

Севар экан!!

Севар экан!!!

Бир ҳисобда ҳар қадамда минг битта ваъда бериб, сал нарсага йиғлаб юборадиган йигитлардан кўра Шукрулланинг ўлса ўлиги ортиқ. Унча-мунчага индамайди, мақтанмайди, лекин Бувиражаб қийин аҳволга тушиб қолсами, - унинг шунга жуда-жуда ишонгиси келарди, - Шукрулла кўкрагини қалқон қилади. У мард, олижаноб йигит! Шунинг учун ҳам қизларнинг унча-мунча қочиримларига парво қилмайди. Шукруллани лапашанг деганларнинг ўзлари лапашанг. Унинг кимлигини Бувиражаб энди англапти. Бекорга хафа қилди боя. Ҳечқиси йўқ, эртага гаплашади.

Бувиражаб то қозонга ёғ солиб доғлаганча, доғлаб қотирма нонни пишириб олганча бор ғамини унутди ва қушдай енгил тортди. Қип-қизил қотирмаларни кўтариб келганида хонтахта атрофида укалари полапонлардан тизилиб ўтиришарди. Бувойша сариёғ келтирди ва улар маза қилиб овқатланишди. Ухлайдиган вақт бўлганида Худоёр одатдагидек ўз жойига, олма тагидаги каравотга кетди. Кенжатоё эса Бувиражабга суйқалди: “Мен сиз билан ёта-ай!”

- Майли, юрақол! – Бувиражаб кенжатойни етаклаганча ётоқхонага ўтди. Уйлари икки хонадангина иборат. Шунинг бирида қизлар, иккинчисида эса эркалар ётар эди. Ёз, кечалар ҳам иссиқ эмасми, Худоёр ҳовлига кўчиб чиққан, отаси эса ичиб келиб, ярим тунда кенжатойни уйғотиб оладиган одат чиқарганди. Шу қилиғи учун Бувиражаб бир-икки марта отасига аччиқ-чучук гап айтган пайтлар ҳам бўлди... Бу хонадон Барлосдаги энг камбағал оилалардан ҳисобланар эди. Оила бошлиғини ҳамма бебарака дер эди. Балки онаси шунинг учун куйиб кетгандир. Чунки ўқишни битириб келгач, Эшқобил сердаромад жойни эгаллади, данғиллама тўй қилиб, уйланди. Қанақа қимматбаҳо мато чиқса, Барлосда аввал Эшқобилнинг тасқара хотини, сўнг бурни оққан қизлари кияди. Онаси шўрлик читдан бошқа матони кўрмай ўтди. Бувиражаб ҳам нафсини тийишга, захмат чекиб пул топишга, укаларини одам қилишга мажбур. Топгани кунлик емишга, одмигина кийимга аранг етади. Яқинда Худоёр: “Юз сўм беринг, жинси оламан”, деб қолса бўладими? Йўқчилик курсин-да. Бахтларига битта сигири бор. Бувиражаб фермага ўтдию, унча-мунча ем-емиш ташиб, ўлар ҳолдаги шу сигирни асраб қолдилар. Кунларига яраб турган ҳам шу.

Барлос фермаси кони хазина. Кўпчилик ўзини шу ерга уради. Шунинг учун соғувчини ҳам, молбоқарни ҳам танлаб ишга қабул қилишади. Бувиражабни эса онасининг ҳурматига ишга олишди. Йўқса, ишга ўтаман, деган сон мингта эди.

Отаси эса, одатдагидай, жуда кеч қайтди. Кенжатойни уйғотиб, бир нималар деди. Кенжатой тўнғиллаб, ўгирилиб ётди. Кейин даҳлизда бир нима тарақлади. Афтидан отаси сув ичмоқчи бўлиб, пақирни ағдариб юборди. Кейин сўкинганча ташқарига чиқди. Қайтиб кирди ва нариги хонага ўтди. Ўғли жойига ўтмаганини билди шекилли, қайтиб буларнинг хонасига кирди, чирокни ёқди. Бувиражабкенжатойни бағрига босганча, ўзини ухлаганга солди. Отаси каловланиб қолди, гудранди, сўнг чирокни ўчирди-да, даҳлизга чиқди. Отаси ёмон одам эмас, ҳаддан ташқари оққўнгил. Қиз қуриб кетганидан эмас, оққўнгиллигидан ўзига хиёнат қилган қизга уйланган. Қиз эса бу оққўнгилликни кўтара олмаган. Шукрулла ҳам бўш-баёв, оққўнгил йигит...

Шукрулла...

Қандай кун бўлар экан эртага?

Қандай? Тезроқ тонг ота қолсайди.

Эрталаб ортиқча гап-сўзларсиз сигирлар соғилди, лекин кечга бориб, Бувиражаб аламидан нима қиларини билмай қолди. Сигирларнинг таги тозаланмаган, емиш солинмаган. Шукруллани далага – сомон йиғишга жўнатиб юборишипти. Ўрнига қолган Бойқул молбоқар эса елкасини қисиб, “нега энди Шукрулланинг ишини мен қилар эканман?”, деди-да, бурилди-кетди.

Жамики кўнгилсизликлар шундан кейин бошланди. Бувиражаб иш билан бўлиб, ҳеч вақони пайқамаган, асли тонгданоқ соғувчилар ундан ўзларини четга олишган экан. Дам олиш хонасида у Ўрозгул опа соғувчиларни йиғиб, гурунги бериб ўтирганининг устидан чиқди. Қизлар бир пас жим бўлиб қолишди. Кейин Ўрозгул опа гапни буриб кетди. Шунда Бувиражаб унга-бунга қараб, нима деярини билмай, бир четга ўтиб, қўлига газета олди. Ўшандаёқ гап ўз устида бораётганини англади, бироқ ҳеч нима қилолмади. Унга алам қилгани шу бўлдики, йил бўйи у ферма мудирини ва совхоз директори билан шу соғувчилар ҳаққи олишди. Мана шу дам олиш хонасини ҳам у безор қилиб юборгандан кейин очиб беришган аслида. Айнан Бувиражаб роса олишгач, қизларнинг ойлигини ҳам кўтаришди. Кечаги йиғинда у бор гапни айтди. Манавилар Бувиражабнинг ҳақлигини билишади. Ўрозгул опа мажлисларга кетганида минг марта уни қарғаб, гўрига ғишт қалаб, сигирларини соғишар эди. Қайтиб келиши билан мум тишлаб олишади, унинг гапини маъқуллашади. Асли шуларни деб куйиб-пишган Бувиражабнинг ўзи ахмоқ. Мана, моховдай четга чиқди-қолди.

Бувиражабга нима етишмайди?

Фермада қайта қуриш битта унга керакми?

Ферма мудирини унга қарши. Совхоз директори қарши, райком вакили шуларнинг гапини маъқуллагандан кейин... Қанақа одам ўзи булар?..!

Шу кундан бошлаб Бувиражабнинг сигирлари сутини алоҳида текширадиган, сув қўшган-қўшмаганини аниқлашга уринадиган бўлишди. Бир куни у сигирларига рациондагидан кўп ем берган экан, шу аниқланди ва бу гап бутун қишлоққа овоза бўлди.

- Мана энди Бувиражабнинг танобини тортишади! – дейишди билагонлар.

Нима эмиш, Ўрозгулга – депутатга, делегатга бекорга осилмаган, унинг ўрнини олмоқчи бўлган эмиш. Кейин бу гаплар тинчиди. Чунки Бувиражаб унинг иштирокида қайтадан текшириш ўтказишларини, ферманинг хужжатларини бошдан-оёқ тафтиш қилишларини талаб қилди. Қарасалар, иш катталашадиган. Шукруллага ҳайфсан эълон қилишди-да, ишни босди-босди қилишди. Шундан кейин Барлосда янги гап қўзилади: “Шукрулла билан Бувиражаб бир жойда ишлаб, номакбул кирдикорлар билан машғул эмишлар. Барлос ёшларига ёмон таъсир кўрсатаётган эмиш...”

Хуллас, ўша йиғиндан кейин ёшу-қарининг тилидан Бувиражаб тушмай қолди. Даставвал Бувиражабнинг ёнини унча-мунча олганлар бўлса-да, “у Шукрулланинг бошини айлантираётган эмиш” деган гап чиққандан кейин орқаваротдан уни ўтдан олиб сувга, сувдан олиб ўтга урадиганлар кўпайди. Албатта, бу фиқсу-фасод Бувиражабга ҳам етиб келди, аввалига у миш-мишлардан устун туришга ҳаракат қилди, кўпчилик бараварига қўлини бигиз қилгандан сўнг кимнинг ёқасидан оларини билмай қолди. Шукрулла эса... Бувиражаб шўрлик йигитни яқинига йўлатмай қўйди, уни бошқа бригадага ўткизишларини талаб қилди. Аввалига Бойқулни Шукрулланинг ўрнида ишлатиб юрган бўлса, энди Эшқобил Бойқулни сомонга жўнатиб юборди. Шукрулла билан ишлайсан, сенга берадиган бошқа одамим йўқ деб туриб олди. Хоҳласанг – шу, хоҳламасанг – тўрт томонинг қибла! Э, боши қотиб қолди Бувиражабнинг. Жуда қийин бўлди-да унга.

Шу тахлит орадан йигирма кун ўтди.

Сигир соғаётган пайт Бувиражаб Шукрулла атрофида гирдикапалак бўлишини сезиб, ёжибар эди. Шунча гап-сўз камми? Ҳайронсан, гап-сўз кўпайган сари йигитбашара бу гунг унинг ёнидан кетмайдиган одат чиқарди. Ҳайдаб кеткизолмайди-е! Қачон қараса, Бувиражабга термулиб тургани-турган.

Бувиражаб минг ўйга бормасин, Шукрулла айниб кетиб қолмаётганидан қувонар эди. Баъзан шунақа дамлар бўлардики, йигитнинг бағрига ўзини отгиси, тўйиб-тўйиб йиғлагиси келарди. Биронта ҳимоячинг, жилла курса, ёнингда турадиган одамнинг бўлмаса, қийин экан. Лекин алам қиларди: Шукрулла билан “юриш” у ёқда турсин, тузукрок гаплашмасларидан шунча маломат. Бу “гунг” эса телба муҳаббати билан Бувиражабни адойи-тамом қияпти. “Юриб” туриб гап эшитсанг, ҳа, шундай бўлган, дея ўзингга тасалли берасан...

Шукрулла томоқ қирган киши бўлиб, Бувиражабнинг у ёқ-бу ёғидан ўтди. Бувиражаб сигир соғаверди. Шукрулла яна томоқ қирди, охурга қараган киши бўлди. Тимирскиланди. Сигирнинг суги қуриган эди. Бувиражаб аввалига сигирни соғишда давом этаётгандек кўрсатди ўзини. Кейин “мен нега индамаслигим керак?” деган иддао билан шарт ўрнидан туриб, суг тўла пақирни қўлига олди.

- Бувиражаб!

Қизнинг аъзойи-бадани роҳатли оғриқдан жимирлаб кетди. “Бувиражаб!” Шунчалар меҳр билан, ҳаяжон билан айтилган эдики бу исм!..

- Мен сизни яхши кўраман, Бувиражаб!

Бувиражаб ялт этиб йигитга ўгирилди. Шукрулланинг кўзлари умидвор, ҳатто шу пайтгача Бувиражаб ҳам пайқаманг ажиб ёниқлик билан термулиб жавоб кутарди. Бу қарашлар... Бувиражабнинг аламлари, ғашликлари бир зумда тарқайди. Қувончдан, кўпдан-кўп ситамлардан ва хўрликлардан сўнг қувончдан йиғлагиси келди. Қўлидаги пақир сирғалиб туша бошлаганини ҳатто ўзи пайқамайди. Яхшиям Шукрулла кузатиб турган

экан. Пақирнинг дастагидан тутаётганда йигитнинг қўли қизнинг кафтига тегиб кетдию, қиз орзиқди. Йўқ, кўз ёшини душмани у ёқда турсин, дўстига ҳам кўрсатмайди ҳатто. Бувиражаб йигитнинг қарашларига бардош беролмай, кўзларини пақирга тикди. Энтиқди, умрида илк дафъа. Доим кўзлари тўқнаш келса, Шукрулла ерга қарар эди. Ҳар қанча гунг бўлмасин, бари бир йигит йигит экан-да. Йигит бари бир қиздан устун экан.

Бувиражаб куч билан бошини кўтарди. Шукрулланинг нигоҳи шу қадар илиқ, шу қадар самимий эдики, у...

- Сиздан жавоб кутяпман, Бувиражаб!?

Бувиражаб жилмайди. Балки ўша йиғисидан бери биринчи марта чин дилдан яйраб жилмайишидир бу. Шунинг баробарида у ўзини қўлга олди.

- Совчи юбораверайми, Бувиражаб?!

- Пақирни беринг.

- А?!

- Пақирни беринг, сутини тўкиб келай.

- Ҳозир! – Шукрулла югургилаб борганча сутни бидонга ағдарди.

Бувиражаб унинг ортидан меҳр билан тикиларкан, бирдан сергак тортди: соғувчиларнинг ҳаммаси уларни кузатиб туришарди. Ўҳ-хў! Бувиражабнинг ранг-кути ўчди. Қўллари мушт бўлиб тугилди. Ўзини ортга олиб, охурга суянди. Сигир “нима гап?” дегандай унга тумшуғини чўзди.

- Нима гаплиги билан нима ишинг бор? Ҳе ўл! – Сигирнинг тумшуғига бир мушт туширди.

“Айтмасанг айтмай қўя қол!” – сигир аразлаб бошини четга бурди

- Сен бир мол бўлсанг, гапга тушунардидинг! – Бувиражаб йигит келтирган пақирни олиб, сигирни соғишга тушди, шунда у ҳамон кимдир ўзларини кузатаётганини пайқади. Аччиқланди. Аччиқланиш баробарида Шукрулланинг гапини эслади: “Мен сизни яхши кўраман, Бувиражаб!”

“Қанақа қилиб яхши кўраркан?! – Бувиражабнинг юраги орзиқди. Шундай омон-омон кунларга етармикан? Ишқилиб етсин-да”. Кундан-кунга тажанглашиб боряпти. Сал нарсага дуч келган одам билан ёқалашишга тайёр. Сўнгги кунларда укаларини ҳам кўп хафа қиляпти. Отаси билан икки марта уришиб олди. “Ўн сўм бериб тур”, деган эди, уники тутиб қолди. Пул бермагач, отаси сўқинди. Бувиражаб аламдан укаларини урди. Хуллас, ишлар чатоқ... Қайси куни бир дугонаси ўзига олов қўйиб юборипти. Ўнинчини битирар-битирмас эрга бериб юборишган эди. Яқинда туғруқхонадан қайтган, рўзгор ташвишларига унча ярамай турган пайти экан, қайнонаси: “ағанаб ётаверади бу эшшакка ўхшаб”, деб ўғлига ёмонлапти. Ўғилнинг эркаклиги тутиб, чилласи чиқмаган хотинини урипти. Хотин “ана бўлмаса” деб ичкарига кирипти-да, устига солярка қуйиб, гугурт чақипти. Қайнонаю-ўғилни ўша заҳоти ўша заҳотиёқ оббориб қамашипти. Ўртада чиллалли гўдак чиркираб, ғирт етим бўлиб қолипти. Ўшандан бери Бувиражабнинг ҳам хаёлига баъзан-баъзан шунақа нохуш ўйлар келади. Ўзини ўлдирсаю, ҳаммасидан кутулса, ферма мудурию, парткомни, совхоз директорни олиб бориб қамашса. Булар билан тириклай олишишга кучи етмайди унинг. Бувиражабда куч қаёқда дейсиз...

Ўз жонингга қасд қилиш – яхши эмас! – Бувиражаб ўзига ўзи ақл бўлишга уринарди. Уринардию,.. Дугонаси ўзига ўт қўйгандан бери бир хафта ўтди. Бир хафтадан бери кўзига нукул олов кўринади. Баъзан ўзини ёнаётган ҳолда тасаввур қилади. Кейин суд. Қора курсида Эшқобил ферма, Хидир Собирович, Ўрозгул опа, Ҳамроқул Бозорович... Судья ҳукм ўқийди: “Унисиям, бунисиям, учинчисиям, тўртинчисиям, ўнинчисиям, ҳаммаси отилсин... осилсин!” Бари бир... бари бир... битта қўймай қириб ташлашганда ҳам аслида нима ўзгаради? Бувиражабга нима фойда? Ахир ўлган бўлади у! Ўлган бўлади-я! Қандай даҳшат!!! Тупроқларга қоришиб ётган бўлади. Оғзи, кўзлари тупроққа тўлган бўлади. Нега энди ўлиб кетавериши керак экан? Бундай ўйлаб қараса, шу дунёда борлиги, яшаётганининг ўзи бахт-ку! Онаси ўлгандан кейин бошига кўп ташвишлар тушди, тўғри, лекин Бувиражаб деган қиз бор-ку, шу дунёда яшайпти-ку! Қанчалар гап-сўз бўлмасин,

отаси бир вақтлар онасига уйланган, кейин Бувиражаб дунёга келган. Модомики шундай экан, Бувиражаб яшашга, яхшироқ яшашга уриниши, курашиши керак энди. Ахир турмуши ночор бўлса... Аблахлар! Қайта куриш деб ёзишади, кўзбўямачиликларга қарши курашамиз дейишади. Аслида ҳаммаси эскича. Кўзбўямачилар аллақачон топталиб, ер билан яксон бўлиш ўрнига... Бувиражаб топталаяпти.

Қачон ҳақиқат бўлади? Қачон?

Йўқ!

Бувиражаб ҳеч қачон ўзига олов қўймайди. Ахмоқлик бу! У курашади. Аммо қандай қилиб? Нима деб? Нима учун курашади? Газетага ёзса-чи?! Ай-й. Нечтаси ёзаяпти ҳам, натижа йўқ. Қайтага ўзлари “ёзғувчи” деган ном олишяпти. Қанчадан-қанча текширишлар бўлди. Биронтасида директорга айб қўя олишмади.

Нима қилиш керак? Катталар ҳам Хидир Собировичнинг ёнини олишяпти. Нима бало, ўзига ўт қўйишдан бошқа чора йўқ, шекилли! – Бувиражаб сесканиб кетди. – Туф-э! Яхшиям, бахтига Шукрулла бор экан: “Мен сизни яхши кўраман, Бувиражаб!” Бувиражаб хўрсинди. Мехр билан: “Ҳа, яхши кўрмай ҳар бало бўл. Мени олиб нима барака топардинг? Нуқул ғавғога қоласан”, деб хаёлидан ўтқизди, кейин атрофига кўз югуртди. Шукрулла сал нарида гўё иш билан машғулдай айланиб юрар, тез-тез бу томонга қараб кўярди. Э, нима бўлса бўлар. Таваккал!

- Хў-ўй, бу ёкка кел!

Бувиражаб ялт этиб қаради. Сал нарида қаердандир пайдо бўлиб қолган Эшқобил ферма Шукруллани бош бармоғи билан беписанд имлаб чақирарди. Авзойи бузук. Бувиражабнинг аъзойи-бадани ғабдан титраб кетди. Салгина қувонганингиям кўролмайди булар. Қаёқдан кела қолди бу бало?

- Бу нима қилганинг?! – Эшқобил ферма сигирларнинг тагига ишора қилганча, Шукрулланинг пешанасига кўрсаткич бармоғини тиради.

- Тозалаяпман-ку.

- Гап қайтарма. Нима лаллайиб туриш бу? А? Ҳей, сендан сўраяпман, сендан?

- Нима бўпти, мана, ишла...

- Гап қайтарма дедим сенга, ифлос! Тилинг чиқиб қолдими ҳали? Сен нега бировнинг сигирига кўпроқ, бошқаникига камроқ ем соляпсан, а? Бу ишинг ғирт жиноят эканини биласанми ўзи? Хомкалла! – Эшқобил мушти билан Шукрулланинг бошига турткилади.

- Туртманг! Нега туртасиз?!

- Бор кет фермадан! Ишдан бўшатдим сени!

Алланима тарақлади. Бувиражаб ўгирилиб қаради: Шукрулла қўлидаги белкуракни ирғитганча шашт билан кетиб борарди. Об-бо! Мана бу шўрлик ҳам Бувиражабнинг касрига ишдан ҳайдалди. – Бувиражаб бўшашиб қолди. Йиғлагиси келди: “Нима керак экан бу одамларга? Нега энди уни қўйиб, Шукруллага ёпишишяпти?”

Эшқобил ферма ҳам шашт билан ташқарига жўнади. Бувиражабнинг ёнидан ковоқ-тумшуғини солиб ўтди.

Ҳе ўл раҳбар бўлмай! Қиз бола билан олишмай ҳар бало бўл! Қирғин келсин сенга! – Бувиражабнинг кўнгли ўксиди. Қўлларида дармон кетди. Сигирларини ҳам ҳаммадан кейин соғиб бўлди. Халатини ечишга бораётганда соғувчиларнинг бари ферма ҳовлисида кетишга тайёр бўлиб туришар эди. Соғувчиларни ташийдиган автобус шофёри бир соатига, бир Бувиражабга қараб қўйди. Шошиляпти. Соғувчилар ўртасида Ўрозгул опа гап бераяпти десангиз. Одатдагидай. Бувиражабга қараб у бир чимирилди-да, яна гапида давом этди. Ана шу чимирилишнинг ўзи Бувиражабни адойи-тамом қилди. Нега булар бунақа қилаверади? Боя ўйнаши ёнидан “одаммисан” демай ўтди. Аламини Шукрулладан олди. Буниси эса...

Бувиражаб кийим алмаштирадиган хонага кириб, халатини ечди. Тамом бўшашиб, дармони куриганча, деворга суянди. Хонада ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Шу чоғ эшик секин очилди ва кимдир кириб келди. Бувиражаб, соғувчилардан бирини деб ўйлаб бошини кўтармади ҳам.

- Бувиражаб!

- Эх! – Бувиражаб чўчиб бошини кўтарди. Ичкўйлақда экани ёдига тушиб, халатини олганча кўкрагига босди. – Шукрулла?!

Кўзлари ёнганча Шукрулла у томонга келарди. Бувиражаб ўзини йўқотди. Ортга чекиниб, беихтиёр деворга суянди. Кўзларини чирт юмди. Икки елкасига иккита “чўғ” тегди ва кафтларини киздириб юборди. Шунинг тафти аъзойи-баданига уриб, эриб кетди у. Бошини йигитнинг кўкрагига ташладию, ўкраб йиғлаб юборди. Ўзини тўхтатишга уринар, аммо удалай олмас, ич-ичидан йиғи отилиб чиқиб келар эди.

- Бувиражаб! Менга тегинг! Сизни бу аблахлардан ўзим ҳимоя қиламан! Ҳаммасини кўриб-билиб турибман, Бувиражаб! – Шукрулла кўксига сингиб бораётган Бувиражабнинг елкаларини авайлаб силаганча, шивирларди. – Мени булар мўмин-қобил деб ўйлашади, Бувиражаб! Мен буларга мўмин-қобил қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман ҳали! Йиғламанг, Бувиражаб! Бувиражаб, йиғлама! Йиғлама! Ўзингиз... ўзингни бос, Бувиражаб!

Бувиражаб йиғи аралаш бир муддат бошини кўтариб, Шукрулланинг нигоҳида илгари ўзи сира илғамаган қатъиятни кўрди. Унга ишонди. Юраги бадтар тўлиб кетди. Айниқса “сен”лаб, “ўзиники” қилиб гапиргани қизни тоза эритиб юборди ва у яна бошини йигитнинг кўксига ташлади.

- Шошмай турсин ҳали бу онангни эмгирлар! – Шукрулла метиндай қўллари билан уни бағрига тортиди.

Ажабо! Йигитнинг сўқиниши ҳам Бувиражабга ёқар эди. Сўқиниш йигит кишига ярашар экан-да. Айниқса, сени - ҳар томонлама яккаланган қизни – ҳимоя қилиб турса. Шукруллаяна бир нималар деди, аммо энди Бувиражаб учун унинг нималар деяётганининг аҳамияти йўқ эди. Ўзини бутунлай унинг ихтиёрига ташлади... Шу алфозда қанча туришди, билмайди. Бир пайт шарақлаб эшик очилди-да, Бойкул молбоқар ичкарига кирди.

- Э, мана буларнинг туришини қаранглар, - деди у бақириб. Шу чоғ яна кимнингдир товуши эшитилди. Молбоқар унга қарата шанғиллаб деди: - Ўтиб кетаётсам, қиз боланинг йиғиси, йигитнинг гўнғир-гўнғири қулоғимга чалинди. Бунда-ай, эшикнинг тирқишидан қарасам, иккови қип-яланғоч, чалкашиб ётишипти.. Туф-э! Ферманиям расво қилдинглар, нас босганлар, деб икковиниям кетига тепиб, ҳайдаб чиқай дедиму...

Эшикдан бирин-сирин соғувчилар, хизматчилар, ниҳоят хўмрайганча Эшқобил кириб келди. Шукрулла билан Бувиражаб бир-бирини қўйиб юборганча ханг-манг бўлиб туришар эди.

- Нима гап? Тагин нима ғавғо? – ўшқирди Эшқобил. Кейин Шукруллага таҳдид қилди. – Сен бу ерда нега санғиб юрипсан?

- ... кулоқ солсам, - давом этди Бойкул, - Бувиражаб йиғлаб Шукруллага тармашяпти: “Мен энди шарманда бўлдим, қорнимда уч ойлик болам бор”, дейди. “Кимдан?” деб сўради Шукрулла. Кейин Бувиражаб бировнинг исмини айтди, эшитмадим. Сизларни чақирай деб...

- Ифлос! – Эшқобил Шукруллага ўқталди. – Сенларнинг касофатларингга фермадан барака кетди. Ўласанларми шу ишларингни кўчага чиқиб қилсаларинг. Чидамай, ўлиб боряпсанларми? Жой топилмай қолдимиз?

Нега бунча ҳақорат?! Ҳеч нарса, ҳеч гап бўлгани йўқ-ку ахир! – Шу вақтгача қарахт бўлиб, тошдай қотиб турган Бувиражабнинг вужудида титроқ турди. Нимадир демокчи эди, ғазабнинг зўридан тили калимага келмади. Тамшанди. Ёқасини тутмоқ ниятида қўлини кўтарди, шундагина бор-йўғи ичкўйлақда эканини англади. Ногоҳ Шукрулла айикдай айқирди, қўлида алланима ялтираб кетди. У Эшқобилга ҳамла қилди. Эшқобил чап берди. Чап бера туриб, Шукрулланинг қўлига тепди. Пичоқ бир четга учиб кетди. Қий-чув, дод-фарёд кўтарилди. Одамлар Шукруллани қўлидан тутишди, сўнг муштлай бошлашди, қўлларини орқасига қилиб боғлашди ҳам.

- Чиқ ҳамманг автобусга! – буюрди Эшқобил. – Директорга борамиз. Ё биз ишлайлик, ё Бувиражаб! Ўйнашини мелисага топширамиз. Пичоғини олдингми? Ҳамманг гувоҳсан! Ҳа, ойимча! Қилғиликни қилиб қўйгандан кейин жавобини ҳам беринг. Ё қочиб қолмоқчимилар?

Дераза раҳига юзини босиб турган Бувиражаб бошини кўтарди. Қизарган кўзларида йиғидан асар йўқ эди. Ҳатто кўрқкинч ҳам! Нафратга тўла кўзларини Эшқобилга тикканча, эшик томонга юрди. Кўлларини белига тираганча тиш қайраб турган Эшқобил беихтиёр тисарилиб унга йўл берди. Атайлаб чақиришганми, тасодифми, ҳар қалай идора олдида Норкул мелиса турган экан, Шукруллани ўшанга топширишди. Директор ҳам, партком секретари ҳам, бошқа катталар ҳам идорада эдилар. Шуларнинг олдида Бойкул ҳалиги гапларини яна такрорлади. Гувоҳлар тасдиқлашди. Сўнг тушунтириш хати ёзишга тушишди. Эшқобил рапорт тайёрлади.

- Бувиражаб! Сен нима дейсан? – Хидир Собирович гўё ҳамдардлик билан қизга ўғирилди.

Жанжал бошлангандан бери “гунг” бўлиб юрган Бувиражаб сесканиб кетди. Гарангсиб, директорга юзланди.

- Шу гаплар ростми? – Хидир Собирович мулойим оҳангда, ўзига жуда яқин олиб сўради.

- Ёлғон! Ҳаммаси ёлғон!! – Бувиражаб беҳол шивирлади. – Ҳеч қанақа болам йўқ менинг! – У тушунтириш хати ёзаётган Бойкулга ташланиб, бор кучи билан шапалоқлаб солди. Бойкул полга ағдарилиб тушди. – Ўғри! Эшқобилнинг исковуч ити! - Бувиражабнинг кирза этиги икки-уч марта Бойкулнинг биқинига бориб келди.

Одамлар Бувиражабни ушлашди. Унинг кўзларига ҳамон қатра ёш келмас, соғувчи қизларнинг кўлида ғазабдан ҳансираганча, қалт-қалт титраб турарди.

- Мушт билан, дўқ билан ҳеч нарсани исбот қилолмайсан, Бувиражаб! – деди Хидир Собирович. – Ҳозир қайта қуриш кетяпти. Демократия! Ҳар ким ўз фикрини очиқ-ойдин, яширмай айта олади. Сен ҳам ўз фикрингни айт.. Кўплашиб, маслаҳатлашиб, бир қарорга келамиз. Бу ерда битта Бойкул эмас, бутун бир коллектив сенга қарши гапиряпти. Фермаларингга йилда бир бормайман ўзи! Билмайман, Эшқобил билан нимани бўлишолмай қолдинглар... Шунча одам сен ҳақингда шунақа деб турса... Балки партком секретари фикр билдирар...

Ҳамрокул Бозорович мулойим юзини силай-силаё, ўрнидан турди, йўталган киши бўлди. Ниҳоят гапиришдан бошқа иложи қолмаганини англаб, деди:

- Бизнинг Бувиражабдан умидимиз катта эди. Шунинг учун яқинда уни партия аъзолигига кандидатликка қабул қилган эдик. Минг афсуслар бўлсинки, Бувиражаб ишончимизни оқламади. У ўзининг ёмон хулқи билан, номуносиб ҳатти-ҳаракатлари билан ёшларга салбий таъсир кўрсатяпти. Тагин ўз айбига иқроор бўлмай, бутун бир коллектив юзига оёқ тираяпти экан...

- Бузуқиларга орамизда ўрин йўқ! – деди Ўрозгул опа.

- Мен аввалги мажлисда ҳам коммунистлар олдида бу масалани кўндаланг қўйган эдим, - деди Эшқобил. – Мана, келишувчанлик оқибати. Принцип, партиявий принцип қани, ўртоқ партком секретари?! Яна айтаман, Бувиражаб масаласини партиявий йўл билан кўриб чиқиш зарур ва бу ёшларни коммунистик руҳда тарбиялашда жуда муҳим.

- Кўрамиз, - деди Ҳамрокул Бозорович, бир оз ўйланиб тургандан сўнг. – Ишонаманки, коммунистлар ферма коллективининг фикрини маъқуллайди.

- Балки биринчи сафар кечирармиз?! – гап ташлади Хидир Собирович..

- Партиявий принцип керак, ўртоқ директор! – деди Эшқобил. – Биз бу аҳволда ҳеч қачон қайта қуришни амалга оширолмаймиз. Бувиражабга ўхшаш... тўсиқларни бузиб ташлай олмас эканмиз, жойимизда депсиниб тураверамиз.

- Шунча гап-сўздан кейин агар юзи бўлса, майли, фермага бориб ишлайверсин, - деди Ўрозгул опа.

- Бас!! – Бувиражаб қизларнинг қўлидан юлқиниб чиқди. – Қирилгурлар! Қирғининг келгурлар! Ферманг билан қўшмозор бўл ҳамманг! Ўт қўяман!... – У оғзини билаги билан бекитганча, ташқарига отилди.

- Ийе! Она қизим, тинчликми? – Кадрдон овозни эшитиб, Бувиражаб бошини кўтарди. Қаршисида Аваз ака турарди. – Нима бўлди ўзи?

Бувиражаб чидай олмади. Ҳақиқатлаб йиғлаганча ташқарига отилди.

Қоронғи тушиб қолган эди.

Ўт қўяди. Ҳаммасига ўт қўяди! Куриб кетсин, қирилиб кетсин бари! Ўлиб қутулмаса, тириклай қутулмайди шекилли булардан. Оҳ-ҳ! Ўзига олов қўйган дугонаси қанчалар бахтли-я!..

Уйга кираверишда дарвозанинг олдида отаси кутиб турган экан. Бувиражаб айланиб ўтмоқчи бўлган эди, отаси қўлидан тутди. Кип-қизил маст

- Қаерда юрипсан?

- Ҳеч қаерда.

- Жал-л-лабла-аар! – Отасини ҳақиқатча тутди.

Бувиражабнинг миясига яшин ургандай бўлди. “Онамнинг арвоқларини тинч қўйинг”, демоқчи, отасини узиб-узиб олмоқчи эди, сабри чидамади. Сатқай сар... Энди гапирди нима, гапирмади нима. Яшади нима – яшамади нима. Бари бир охир оқибат ўлиб кетар қансан, бугун ўлдинг нима, яна ўттиз йил яшаб ўлдинг нима?! Қайтага ҳозир ўлсанг, ҳамма... Бувиражабнинг кимга кераги бор? – Бувиражаб шашт билан отасининг қўлидан юлқиниб чиқди-да, ошхонага кириб, эшикнинг зулфини солди. Қоронғида тимирскиланганча, тандирнинг тагидан ўзи эрталаб тракторчидан сотиб олган бир пақир соляркани топди. Кўтарганча аввал елкасидан, кейин бошидан қуйди.

- Умримни хазон қилди булар менинг! – Ҳовлидан отасининг йиғлоқи овози эшитилди.

Бувиражаб ошхонага кирганини кўрмай қолипти-да. Яхши. Энди... гугурт... Гугурт тандирнинг ёнида ҳам, ўчоқнинг бошида ҳам йўқ эди. Электр чироғини ёқди. Гугурт шундоққина ўчиргичнинг ёнида, тахмонда экан. Ола солиб, чироқни яна ўчирди.

Мана энди...

Бувиражаб гугуртни чакди. Баданига ҳарорат уриши баробари ҳовлидан кенжатойнинг “опа-а”, дея зорлангани эшитилди. – Отаси уриятими уни? Нега? Оҳ! Вой-дод! Вой-до-о-од! – Олов сочларига ўрмалади. Бувиражаб жон аччиқғида кичкириб, ўзини у ёқдан-бу ёққа ураверди. – Онажоним-эй, онажоним-эй! Дўзахи қизингни кечир, онажоним-эй! Худоёрлар-ку, бир кунини кўрар, аммо кенжатой... Нима қилиб қўйди? Дод, нима қилиб қўйди-я?! – Бувиражаб ўзини эшикка урди. Эшик ёпиқ эди. Ҳозир у эшикнинг зулфини очадиган ҳолатда эмасди. Кўз олдини кип-қизил олов қоплади. Олов аралаш кўзларига онаси кўринди. Онаси ҳилпиллаганча ёниб-ёниб келарди. Бошдан оёғигача баданларидан узун-қисқа бўлиб олов ўрмалар, ўрталарида оловдан йўлак пайдо бўлган, онаси ёнаётган кучоқларини ёзганча, Бувиражабни ўзига чорларди...

- Зулфни очинг, опа! – Бувойшанинг овози қулоғига чалинди.

Укалари, сингиллари... Энди буларнинг куни қандай ўтади? Бувиражаб эндигина ўзи керак бўлган одамлар борлигини, улар учун ҳали яшаши кераклигини англаб етди, аммо... ҳушини йўқотди...

Худоёр болта топиб келиб, эшикни бузганда у куйиб битган ва қоп-қора кундага айланиб улгурган эди...

«ЗАМОНАМИЗ ҚАҲРАМОНЛАРИ»

Эшқобил ферма мамнун ҳолда кўлидаги қалам билан бир маромда столни тақиллатаркан, яна деразага қаради. Хотини ҳамон дарвозанинг олдида ўтирганча, бақириб-чақириб қарғанарди.

Неча кунки, уйда тинчлик йўқ. Хотини Самарқанддан автобусда қайтаётиб, “Эшқобил ферма сигир соғувчиси Ўрозгул билан дон олишиб юради”, деган гапни эшитиб қолибди. Эшқобил у деса ҳам, бу деса ҳам сира гапга қўнмаяпти.

- Эҳ, ландовур! – деди Эшқобил охири тутақиб. – Мени кўролмайдиганларнинг гапи бу. Улар неча марта оёғимдан олишди, турмага тикишга уринишди. Ниёзматнинг қилғиликларни эсингдан чиқдими?.. – Эшқобил гапи қандай таъсир қилаётганини билиш мақсадида тин олди. Хотини “турма” сўзини эшитган заҳоти сесканди. – Са-ал қолувди-ку! Юрардинг йиғла-аб... саккиз боланг саккиз тарафингдан осили-иб...

- Айбингиз бўлмаса ҳам қамайверадими?

- Ўрмонга ўт кетса хўлу-қуруқ баравар ёнади. Манаман деб кўкрагига урганларнинг нечтаси турмада ётипти-ку, “ўзбеклар иши”га чалкашиб. Уларнинг қай бирида айб бор дейсан?

- Уларнинг айби бордир-ки, қамашган.

- Ўл, жинни! Айби йўқ уларнинг. Москвага керак бўлди – камалди. Мен ҳам эҳтиёт бўлмасам – ҳолим шу бўлишига зарра шубҳа йўқ.. Кеча ўзинг ҳам телевизорда кўрдинг-ку, камалиб ётган райком секретарини! Уларнинг олдида мен кимман? Булар ёмонликка оламиз дейишса, ҳеч гап эмас. Битта ўлган молнинг нархи булар учун одамдан қиммат.

- Туф, туф-э! Оғзингиздан ел учирсин! Хўжайин, унақа деманг.

- Дейман-да. Булар ҳозирча ферма томондан менга айб қўйишолмади. Шунинг учун оиламни бузишмоқчи.

- Бари бир Ўрозгулни фермадан ҳайдашингиз керак!

- Қизиқмисан? Мен фермада уч йилдан бери ишлаётган бўлсам, Ўрозгул ўн уч йилдан бери ишлайди. Номдор, илғор, депутат, делегат.

- Бари бир ўшани ҳайдамас экансиз, гап чиқаверади. Ҳеч бўлмаса болаларингизни ўйланг. Нимасига учасиз ўша ўлгурни!

- Оббо! – Эшқобил зарда қилди. – Тушунасанми, у – депутат! Ҳатто мени ҳайдаттириши мумкин, аммо мен уни ҳайдай олмайман. Кучим етмайди. Нима қиласан ақлинг етмаган ишга аралашиб?. Ўйла, Ўрозгулнинг ҳам учта боласи бор, боқиши керак, нима қилсин, бечора...

- Хе, қирилиб кетсин бечора бўлмай! Бошингизни айлантириб қўйипти. Жо-он хўжайин, - хотини ошқора йиғлаб юборди. – Саккиз болангиз ҳаққи-ҳурмати, шу юришларингизни қўйинг.

- Бўпти, бўпти, - деди Эшқобил беписанд жойидан қўзғалиб, гап тамом дегандай.

Катта-кичик саккиз бола телевизор томоша қилиб ўтиришарди. Бири Эшқобилнинг у ёнига, иккинчиси бу ёнига, бири орқасига осилди. Бири биридан ширин. Бир дақиқа шундай ширин болаларини қўйиб, қандайдир Ўрозгулга осилиб юргани ўзига таъсир

қилди. Ўзи унча чиройли эмас, аммо курғурнинг зап истараси бор-да. Мана бу билан ўн саккиз йилдан бери турмуш қилади, аммо бирон марта Ўрозгулдай эрқаланмаган. Эрқаланиш нималигини билмайди. Мол-да бу, мол!

Ўрозгул сигир соғишдан ташқари ҳар тўртинчи оқшом молхонада навбатчилик қилади. Одатда бу тунлари Эшқобилнинг ҳам фермада иши чиқиб қолади.

Ўрозгул бу оқшом ҳам навбатчи.

Телевизордан берилётган қочди-қувди фильмни болалар зўр кизиқиш билан томоша қилишарди. Хотини ош сузиб келди. Шу пайт эшиқдан кимдир келиб чақирдию, хотини шипиллаб чиқиб, бир муддатда қайтиб кирди.

- Нима гап, тинчликми? – сўради кимнидир безовта кутиб ўтирган Эшқобил, мумкин қадар ўзини бепарво тутишга уриниб.

- Тожибой аканинг аёли. Пичоқ сўраб келипти. Шўрликлар, битта пичоққинага ёлчимай умрлари ўтиб боряпти.

- Муомалани билмаган молфаҳм! – деди Эшқобил аччиқланиб. – Бунақаларга ачиниш керак эмас.

- Нега ундай дейсиз? Ўз кунларини ўзлари кўришяпти. Сизга оғирлиги тушгани йўқ.

- Тушганда қандай! Ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб юборди-ку, ревизия чақиртириб.

Битта ревизорга иккита қўй сўйдим. Учинчисини машинасига ортиб жўнатдим.

Тожибойнинг касофати шу! Баттар бўлсин!

- Бугун мажлисда ҳам Тожибой акани роса сўкишиптими?

- Сўкиш ҳам гапми? Барлосдан бадарға бўлади у ҳали.

- Хидир акаям жуда ноинсофлик қилаётган эмиш-ку!

- Ким айтди сенга шу гапни? – сўради Эшқобил калакаомуз.

- Ревизор келгандан бери Барлосда шу гап-ку.

- Ақлинг етмаган ишга бурнингни тикма, деб неча марта айтганман сенга! – Эшқобил аччиқ билан хонтахтани муштлади. – Ишинг бўлмасин! Бошқалар гапирса ҳам сен оғзингни юм.

- Мен эшитганимни айтаяпман.

- Ҳе... эшитмай ўл! – Эшқобил зарда билан қўлини сочиққа артаркан, ўрнидан туриб, эшикка йўналди. “Гуноҳ” қилиб қўйган хотини нафасини ютиб, ортидан эргашди. Болалар бамайлихотир ош еб, кино кўришарди.

- Тожибойнинг хати туфайли фермада ҳам тиним йўқ. Халатни опчиқ! – Эшқобил ўдағайлади.

Хотини зипиллаб бориб халатни келтириб, эрига кийгизаркан, сўради:

- Қаёққа борасиз?

- Қаёққа бўларди, фермага-да. Тожибой яна хат ёзган эмиш. Эшқобил ферманинг ярмини Хидир Собирович билан бўлиштириб еб ётипти, деган эмиш. Ҳозир нарядда Хидир ака “эрта-индин фермангни тафтишчилар босади, бориб, оқшоми билан тайёргарлигингни кўриб қўй”, деди. Бу ёққа ол! – Эшқобил хотинининг кўлидаги дўписини силкиб олди-да, жўнади. – Тожибойнинг оғирлиги ана шу! Ўлиб-тирилиб кечаю-кундуз гўннга ботиб ишлайсану, битта молчалик кадринг йўқ. Одам ўлса акт қилишади, мол ўлса, бўйнингга қўйишади.

Эшқобил кўчага чиққандан кейингина аччиғи босилиб, кулимсиради. “Яхши баҳона топилди” Асли Хидир ака ҳам ноинсофликни ошириб юборди. Қайта курамиз деб ҳамма раҳбарни янгилади. Янгилари “беш” букилиб, “тўрт” букилиб, саломга кириб, амал олди. Керак бўлса, ҳозир фермадан келаётган фойданинг чиноқчаси ҳам Эшқобилга тегмаяпти. Агар топган-тутганини Хидирга элтмаса, ўша куни у фермани ҳам “қайта куради”. Эшқобилнинг жойига кўз тиккан сон мингта. Эшқобил оғзидаги ошини бировга берадиганлар хилидан эмас. Хидир асли зоотехникдан чиққан эмасми, молхонани миридан сиригача билади, уни алдаб бўлмайди. Хидир унинг Ўрозгул билан алоқасидан ҳам хабар топибди. Бир-икки марта киноя қилган жойи бор. Лекин Эшқобил паст

кетмаган. “Аввал ўзингга бок” деган маънода қочирим қилган. Ўша-ўша Хидир “мен сенга тегмайман, сен менга” қабилида иш тутади.

Буям энди бир давр-да! Олдингда кўзини сузиб, дилпанглаб турса, боши очик бўлса... Бунақа хотинларнинг кўнглига қараш керак. Савоб бўлади. Жиловни сал бўш кўйса, Ўрозгул жилпанглаб, Хидир томон ўтиб кетиши мумкин эди. Аммо Эшқобил узангида маҳкам турди. Бўш келмади. Охир-окибат Ўрозгул йўриғига юрди. Бўлмаса, авваллари Хидир Ўрозгулни кунда, кунора илғор деб, депутат деб, турли баҳоналар билан идорага чақиртиравериб, жонига теккан эди. Ўрозгулни-ку, худо урган. Ҳалиям Эшқобилдан кўриқиб, ўзини тийиб юрипти. Керак бўлса, Эшқобил тургани учун Ўрозгул илғор. Унгача ўн йил ишлаб, бири икки бўлмаган. Аслида бошқа соғувчилардан ортиқ бир каромат кўрсатиб кўйган жойи йўқ.

Ўрозгул молхонада ўзининг сигирларига емиш солиб юрга экан. Дарвозадан уни кўрди, Эшқобилнинг кўзлари яшнаб кетди.

Қилиқлари тоғда сакраб юрган оҳуникидай. – Ҳавасингни келтиради.

Эшқобил Ўрозгулдан ҳол-аҳвол сўраган, соғин сигирларнинг тағларини текширган, сўнг таналар, бузоқлар турган бўлмаларни кўздан кечирган киши бўлди-да, ўз кабинетига ўтди. Кабинетнинг ичидан яна битта алоҳида хонага эшик бўлиб, уни унча-мунча меҳмонларга шайлаб кўйганди. Салдан кейин ташқи эшик қия очилиб, остонада тоғ оҳуси кўринди...

Умуман, ҳар қанча эҳтиёт чорасини кўришмасин, икковининг юриш-туришини элу-халқ билади. “Билса фалон-фалон...” деб юрган эди, йўқ ердан хотини жанжал чиқарди. Асли шу хотинлар ҳам ношукр-да! Ахир Эшқобил баъзи пулдорларга ўхшаб, топган-тутганини кўчага, Самарқанднинг меҳмонхоналарига ташиётгани йўқ-ку. Ўрозгулга пул ҳам, ҳатто қонуний эр ҳам керак эмас. Ҳар замонда кўнглини олиб турса кифоя. Бечоранинг кўнгли ярим. Хотини буни тушунишни истамайди. Кеча ҳатто “шу манжалақи билан яна юрсангиз ўзимга ўт кўяман”, деб пўписа қилди. Ҳар қалай Эшқобилнинг хотини ўта шаддод, беҳаё эмас, уни ҳурмат қилади. Шунинг учун ҳозир ичкарига кирмай, дарвозанинг олдида қарганиб ўтирипти. Ҳали замон катталар келиб қолиши бор, хотинини бу ердан жўнатиш керак. Эшқобил ишчилардан бирини “янгаси”ни чақириб келишга жўнатди.

- Тағин нима хунар бу? – сўради Эшқобил қовоғини уйишга ҳаракат қилиб, мийиғида куларкан.

- Менинг жавобимни беринг! – дедию, хотини йиғлаб юборди.

- Бу ер идора. Жавоб-павобни уйда гаплашамиз. Дийдиёингни йиғиштир-да, уйга бор, Ҳозир орқангдан етаман.

- Бу ер идора эмас, - исловотхона! Ислиқихона бу ер! – дедию, хотини кўз ёшларини артиб, жаврай кетди. – Оқшом мени алдаб, яна шу жалабнинг олдида келибсиз-да.

- Ким айтди?

- Ҳеч ким айтгани йўқ, ўзим кўрдим. Оқшом келиб тўғри унинг олдида бордингиз, кейин ўзингизнинг хонангизга ўтдингиз. Орқангиздан у келди.

- Бекор айтибсан! – Эшқобил сапчиб тушдию, шу заҳоти ўзини ўнглади. – Ҳа, яхши, кўрган бўлсанг, молхонанинг ҳамма томонини бирма-бир айландимми ахир?

- Айландингиз, кейин...

- Шошма, кейин хонамга ўтдимми?

- Ҳа.

- Ҳа. Орқамдан Ўрозгул келди. У ферма бўйича халқ назорати гуруҳи раиси. У билан буғалтерия хужжатларини текширдик.

- Бекор айтибсиз. Дарров светларингиз ўчди...

- Тўғри, - Эшқобилнинг юраги шувиллаб кетди. – Кейин икковимиз товуқ фермага комиссия бўлиб бордик.

- Ҳеч ёққа борганингиз йўқ.

- Сен қаёқдан биласан.

- Биламан-да. Шу ерда эдим.

- Ҳа майли. Сен айтганча бўла қолсин: мен ҳеч ёққа бормай шу ерда Ўрозгул билан бузуқчилик қилдим дейлик. Сен келибсан, кўрибсан, билибсан, нега дод солиб одамларни чақирмадинг? Сен нега ўзи менинг қадамимни пойлагич бўлиб қолдинг? – Эшқобил тутакди. – Сен нега менинг иш жойимга келасан? Қайта қуриш деган нарсани биласанми ўзинг?

Қарши ҳужумдан анг-танг қолган хотини оғзи-бурнига рўмолчасини босди. Катта очилган кўзларидан шашқатор ёш қуйилди:

- Сизни шарманда қилиб... кейин мен... болаларингиз... ахир саккиз болангиз...

- Мен ҳам сенга шуни айтяпман-да. Ҳар кимнинг гапига кириб шаталоқ отаверма!

- Жо-он хўжайин! – Хотини Эшқобилнинг оёғини ўпар даражада ялинишга ўтди. – Барига чидаб келаётгандим, кеча Ўрозгулнинг ўғли мактабда қизимиз билан уришиб қолипти. Анча гаплар бўлган. Муаллимлари араллашиб, зўрға ажратипти.

- Э, ёш бола нимани билади?! Гапираверади-да.

- Муаллимлари-чи?

- Қўйсанг-чи! Муаллим ҳам одамми? Ҳар куни биттаси келиб, сомон тиланиб, ярим қоп ем тиланиб, кўз ёши қилиби ўтиради. Се-ен жўна, майда-чуйда гапларингни қўй-да, уйга бориб, тушликка ўхшатиб кулчатой қил, - Эшқобил мурасага ўтди. – Биласан, мен коммунистман. Коммунист бўла туриб, битта хотинини эплай олмапти, деган маломатга қолдирма мени.

- Жо-он хўжайинжон! – Хотини боядан бери айтмоқчи бўлаётган гапини ниҳоят қийнала-қийнала тилига чиқаришга уринди. – Оиламда тинчлик бўлсин десангиз, Ўрозгулни фермадан кеткизинг...

- Оббо! Бор энди, гапни калта қил! Уйда гаплашамиз, борақол, ҳозир комиссия келиб қолади, уларнинг кўзига ҳам яхши эмас.

Хотини унинг етовида эшик томон юраётганди остонада гул-гул ёниб, яйраб-яшнаб, “комиссия” – Ўрозгул пайдо бўлди У гўё ҳеч нарса билмаган кишидай Эшқобилнинг хотини билан ачомлашиб кўришди. Кейин атайлаб қилдими, ақли етмаганнынг иши бўлдими, - Эшқобил буни ажратолмади, - “рўмолим қолиб кетибди” деганча ичкари хонага кириб чикдию, трюмо қаршисида ўзига оро бера бошлади. Хотин эрига қаради, эр – ерга.

- Янга, бола-чақаларингиз эсон-омонми? – сўради Ўрозгул. Унинг юз ифодасидан асабийлашаётгани сезилиб турарди. Афтидан эшик ортида туриб, ҳамма гапни эшитган. – Бу дейман... дарвозанинг олдида ўтириб, менинг гўримга роса ғишт қалапсизми?

Нимадир юз беришига фаҳми етган Эшқобил хотинини эшикка етакламоқчи эди, Ўрозгул бир парда кўтарилди:

- Янга, са-ал тилингни тийиб юринг, бўлмаса маиший бузуқ эрингизнинг масаласини партбюрога қўйдираман!

Ҳойнаҳой, Ўрозгул ҳам “янга”сининг ўта ювошлигини билар, шунинг учун фурсатдан фойдаланиб, пўписа қилаётган эди.

Эшқобил пайқамай қолди. Хотини учиб бориб, Ўрозгулнинг майда ўрилган қирқ кокил сочларига тармашди.

- Ўзинг бузуқ! Гижингламай ўл!

Икки аёл қийқириб, айқириб олиша кетдилар. Ферма мудирининг кабинети шовқин-суронга тўлди. Томошабин кўпайди. Ниҳоят иккови бировларнинг кўмаги билан уст-бошларини тузата-тузата бир-бирларини бисотларида бор қарғишларга кўмишди, эллик йиллик айбларини очишди. Бирининг айтишича, Эшқобилнинг хотини ёшлигидайқ ўлгудай латта, ҳеч бир ишнинг уддасидан чиқолмайдиган, чиқадиғанларни кўролмайдиган, ичи қора бўлган экан. Иккинчисининг айтишича, Ўрозгул мактабда ўқиб юргандаёқ ҳар кимга кўз сузиб юрган, сўнг аллақандай раиснинг ўғлига номусини топшириб қўйган, кейин бир камбағалнинг шўрини қуритиб тегиб олган. Зуғум қилавериб, жазманларининг гапи билан эрининг жонига қасд қилган экан. Шундан бери ҳар ким билан юрармиш.

- Алам қилдими? Юраман! Қўлингдан келганини қил! Ўзимга ўзим хўжайинман!

- Ўл! Бу кунингдан бадтар бўл! Сен яхши бўлсанг эрингни ўлдириб юборармидинг!?

Кўзларида ёш қалққан Ўрозгул жон-пони чиқиб, қичқириб ташланмоқчи эди, хотинлар тутиб қолишди. Ўрозгулнинг икки ўрим сочи юлинган, бети қонталаш, кўз ослари кўкариб кетган, кўйлаги, халати йиртилган, Эшқобилнинг хотини ҳам ундан яхши аҳволда эмасди.

- Тур, уйга жўна, шаллақи! – деб Эшқобил хотинини уришган киши бўлди. У хурсанд эди хотинидан: кўра-била туриб ёнини оляпти. Ўйнаш – бари бир ўйнаш экан-да! Партбюрога кўйдираман, деди. Лекин икковигаям, айниқса, хотинига сир бой бермаслик керак.

Эшқобил хотинининг бирдан донг қотган, саволларга, аламларга, ранжга, ўкинчга тўла кўзларига нигоҳи тушдию, ўнғайсизланди: “Шунча гапдан кейин шунча одамнинг олдида менинг ўрнимга манжалақининг ёнини оляпсизми?” деган савол бор эди хотинининг бир лаҳзалик қарашларида. Кейинги лаҳзада хотиннинг ич-ичидан титроқ туриб, ўкириб йиғлаганча, ташқарига отилди.

-Ҳамма иш жойига борсин, - деди Эшқобил астагина. Бирдан унинг юзи сўникиб кетди. Ҳамма, ҳатто Ўрозгул ҳам индамай жўнади. Эшқобил бир оғиз гапи билан тузатиб бўлмайдиган хатоликка йўл кўйганини тушуниб турарди.

Бир оз муддатдан кейин Эшқобил чиқиб, фермани кўздан кечирган киши бўлди, аммо юрагига қил ҳам сиғмай, қишлоққа жўнади. “Тагин ўзига бир кор-ҳол қилиб кўймасин” деган фикр миясига урганда ўзи ҳам даҳшатга тушиб, “Волга”сига газ берди. Бир маҳал қишлоқдан бир киши, аниқроғи Бойкул молбоқар машинанинг йўлига чиқаверди. “Аниқ бир нарса бўлган”, деб Эшқобилнинг ранги ўчиб, “Волга”ни тўхтатди. Эшикни очганча, юраги ҳовлиқиб, “Тинчликми?” дея сўради.

- Э, сўраманг хўжайин, ишлар чатоқ! Расво бўлдингиз, ҳайдайверинг тез! – Бойкул ундан бадтар ҳовлиқиб, машинага ўтирди.

Эшқобил титраб кетди, вужуди дармонсизланиб, беҳол ўриндикқа суянди.

Яқинда Барлосга бориб, тўй устидан чиқдим: Эшқобил ферма уйланаётган экан. Айтишларига қараганда хотини раҳматлининг ўлимида унинг заррача айби йўқ. Ўша хотини аслида сал қадам олиши ундайро-оқ, эси ҳам кирди-чиқди-оқ бўлган экан. Ҳатто бу тўғрида жиннихонадан маълумотномаси ҳам бўлган эмиш Эшқобилнинг кўлида. Фақат Эшқобил саккиз боласини ўйлаб, у билан турмушини бузмай юрган экан.

Тўйда район газетаси қўлма-қўл бўлиб кетди. Газетадаги суратда Эшқобил ака ферманинг илғор сут соғувчиси, депутат, делегат, совхоз халқ назорати қўмитасининг аъзоси Ўрозгул Турғунтўраева билан биргаликда зотдор сигитлар рационини текшираётган пайт тасвирланган, суратнинг тепасига катта ҳарфлар билан: **“Замонамиз қахрамонлари”** деб ёзиб қўйилган эди...

А Н О Й И

ёки ечилмаган еттинчи тугун

Ҳамма гап шундаки... Ниёзмат уч кундан бери уйдан чиқмас эмиш, ҳар замонда дарвозадан кўчага умидвор мўралаб, тагин ичкарига уриб кетармиш, худди чиллали келинчаклардай. Ҳамиша соқол мўйлови ўсиб, таппиюқи кирзавой этик кийиб юргувчи Ниёзмат уч кундан бери худди меҳмонга бораётгандай – ясан-тусан, оёқда хром этик, ҳар куни икки марта мойлаб, соқолини қайта-қайта қираётган эмиш. Айниқса, ҳовлида Эшқобил фермага ўхшаб, қўлларини орқасига қилиб, кўкрагини кериб, дамба-дам томоқ кириши бошқача эмиш. Умуман, ҳеч ким билан гаплашмаётган эмиш. Жин чалганми, бало текканми, ҳеч бир инсон билмайди. Тўрт кун бурун Эшқобил ферма “эзиб ташлагач”, молхона ортига ўтиб тавалло қилгани, “ишқилиб ўзинг қўлла, ҳеч бўлмаса бир кунгина мени шунинг ўрнига ферма қил, бу касофат менга ўхшаб молбоқар бўлсин, бир тесини шилай”, дегани жўраси - Қосим артисга маълум экан. Қосим артистга у: “Эртага ишга чиқмайман, шаҳарга бораман, етти сўмга гўшт олиб келиб, уйда маза қилиб ейман, юраман маза қилиб”, деган экан. Эртаси кун уйдан етти сўм олиб, шаҳардан гўшт олиб келаман, бир қайнатма шўрва қилиб ичамиз, деб чиқиб кетган экан. Кечкурун шип-шийдам бўлиб қайтипти: на гўшт бор, на пул. Хотинининг саволларига жавоб бермай, ичкарига кириб кетипти. Аввалига хотини аҳволни бировга атийша истиҳола қилипти. Ниҳоят учинчи куни қўрққанидан қўшнилари Мамат билан Усмонни чақирипти. Қўшнилари жиннихонага олиб бориб ётқизсакмикан, деб маслаҳатлашиб турган маҳал Ниёзмат ичкаридан чиқиб, каллаларинг ишламайди сенларнинг, қабилида ғалати қарабди, сўнг кўчага ишора қилиб, уч бармоғини кўрсатибди ва яна ғоз юриш билан ичкарига кириб кетибди. Шунақа...

Воқеа аслида, кейинроқ баён қилишларича, қуйидаги тарзда кечган:

Ниёзмат ҳақиқатан ҳам етти сўмга икки кило гўшт олиб қайтаётганда жуда салобатли, салласи саватдай, тўни узун ва кенг, оппоқ соқоли кўксига тушган, бошдан-оёқ кийими оппоқ, ҳассаси ҳам ғаройиб, кинолардаги уламоларникидай – бир оқсоқол рўпарасидан чиқди. На ёш деб бўлади уни, на кекса.

- Худойимга тавалло қилган сенмидинг, эй ҳокисор банда?! – деди у чўзиб, ҳар бир сўзига алоҳида урғу бераркан. – Ҳасратинг жойига етиб борди, бўтам! Уч кун ичида хаётингда катта ўзгариш содир бўлади.

Ниёзмат хангу-манг бўлиб қолди. Ким экан бу?! Овози, қарашлари, қандайдир танишмией. Аммо эсла олмади. Нахотки Ҳазрати Хизрга дуч келган бўлса?! Ниёзмат эсини танигандан бери Барлосда бунақа салобатли нурунийни кўрган эмас. Соқол ҳам шунчалар узун бўладими, оппоқ. Кийимлариям оппоқ. Тўнининг барлари ерни супараман, дейди. Қуёш тафтида қорайган пешонасидан нур ёғилаётгандай. Кўзлари кишига ўқдай қадалади. Айтишларича, Ҳазрати Хизр ҳар бир йигитга умри давомида уч марта дуч келармиш, нимани тиласанг бажо билармиш. Қарабсанки, сендан бадавлат одам йўқ. Ундан сўнг сомоннинг ғамини емасанг ҳам бўлаверади. Нахотки у... Ёши бир жойга борганда... Ҳозир шартга оёғига йиқилсамикан? Ҳазратим, бир тилагим бор десамикан? Йўқ, унинг ўзи кўнглидагини айтяпти-ку! Ё биронтаси... ундай деса...

Чол қўлларини узун энглари ичига тортиб, салобат билан турарди.

- Эй бандаи гумроҳ! Тез худо йўлига хайр қил! Йўқса тилагинг ушалмайди. Катта давлатдан маҳрум бўлиб қоласан. Кейин етти пуштинг сени ношудлигинг учун қарғаб ўтади. Кўряпсанми яратганнинг қўлларини. – Чол кўзларини осмону-фалакка қадади.- Ана, муборак қўллар сенинг манлайнга яқинлашяпти. Хайр-эхсон қил, бўлмаса у қўллар сендан ранжур!

Ниёзмат муборак қўлларни кўриб қолай деб осмонга тикилди. Ҳеч вақони илғамай, куёш нурида кўзлари қамашиб, ерга қаради. Уни энг хайратлантираётган нарса шу эдики, анави чол куёшга тик қараётган эди.

- Бандаи мўмин! Осийлик қилма! Сенинг кўзингга ул ўзини кўрсатмагай! Ул нур шаклидадур! Тез еттита чалпак ёки етти танга садақа қил. Ўшанда тилақларинг ушалгай.

Ниёзмат шошиб қолди. Чолнинг бир қарашда кўпол, аммо ширадор сўзлари, мағрурлиги, бир текис гапириши Ниёзматни тамоман ўзига ром этган эди. Энди у қаршисида ҳазратнинг ўзлари турганига сира ҳам шубҳа қилмасди. Айтишларича, ҳазрат кимга рўпара келса, унинг қандай одамлигини билиш мақсадида ё пул, ё бир кеча ётарга жой, ё таом сўрармиш. Саховатли эканингни билгач, саховатманд бўлар эмиш – юз йилга етгулик мол-давлат инъом этиб кетармиш. Ана ўшанда мана бундай – икки кило гўшт учун район маркази – шаҳарчага қатнаб, овора бўлиб юрмайсан. Ниёзмат фарзанд тиламайди. Худога шукрки, етти боласи бор. Ўшаларни тарбиялаб, вояга етказиб олса ҳам катта гап. Ниёзмат ҳеч вақоси йўқлигини билса-да, нимадир қилиш керак бўлгани учун киссаларини кавлаштирди. Ҳазрат жўртта синаш мақсадида пул солиб қўйиши ҳам мумкин экан-да. Пулим йўқ, десанг киссангдан олиб кўрсатиб, изза қиларкан.

- Қўлингдаги нима? – сўради Ҳазрати Хизр, Ниёзматнинг безовта бўлиб қолганини кўриб.

- Бобожон! – деди Ниёзмат жон ҳалпида, - кўлимдаги икки кило гўшт. Етти сўмлик. Уйда ортиқча пул йўқ эди, борини олиб чиққандим. Агар рухсат берсангиз, мен гўштни кассобга топширай, пулни опкелиб сизга топширай...

- Гўштинг аниқ етти сўмликми? – сўради чол, Ниёзматга синовчан тикилиб.

- Ҳа, ҳа, бобожон, етти сўмлик.

- Ёлғон гапирмаяпсанми? – чолнинг ишонгиси келмадими, ё синамоқ ниятидами, Ниёзмат англай олмади.

- Йўқ, бобожон! Ёлғон айтсам тил тортмай ўлай! Айтмоқчи, ишонмасангиз, бориб тарози тортиб кўрайлик.

- Қани олчи бу ёққа!

- Ниёзмат гўштни ўроғлик белбоғи билан узатди. Хизр бобо гўштни чамалаб кўрди.

- Боракалло! Боракалло! Яратганнинг йўлига пул садақа қилиш шарт эмас... Сўзларимга кулоқ сол, бандаи мўмин! Ёинким, айтмоқ ниятидаманким, сўзларимдан бирини ёдингдан чиқарсанг, айтилган шартларнинг бирини салгина бузсанг ҳам... сен бояги-бояги ҳолингча қолаверасан. О гумроҳ инсон! Сенинг бошингга ё эртага, ё индин, ё учинчи кун - уч кун ичида бахт қуши қўнмоқ истайдур. У қўна оладиму, ё қайтиб учиб кетадим, бу сенга боғлиқ. Шу уч кун ичида кўчага чиқмаслигинг даркор. Шу уч кун давомида сен оғиз очмаслигинг, ҳеч ким билан гаплашмаслигинг лозим. Билъакс хаёлингдан ёмон ўёй ёкиёмон ният ўтказмаслигинг керак. Ўшанда сен Эшқобилнинг ўрнига ферма мудирини бўласан. Ўзлари келиб, сени машинада олиб кетишади. Ҳовлиқма инсон, ҳовлиқма! Гапларимни ук! Ёдингдан чиқарма, уч кун қаноат қил, сабр қил! Гуноҳга ботма, бўтам! Хў-ўш, бошқа белбоғинг борми, йўқми?

Ниёзмат анграйганча Хизр бобога ихлос билан термулиб турарди.

- Бошқа белбоғинг борми, эй гумроҳ!?

Ниёзмат тимирскиланди, сўнг Хизр бобонинг қўлларига қаради. Гўштни яп-янги белбоққа туккан эди-да. Аммо шундай-шундай гап, дейишга ҳадди сиғмади.

- Нега жимсан, бошқа белбоғинг йўқми, бандаи мўмин?!

- Белбоғимга... – Ниёзмат қийналди. Айтишга мажбур бўлаётганини, бунга бобонинг ўзлари ундаётганини сездириш мақсадида юзига қаттиқ изтироб тусини берди-да, тугунни кўрсатди.

- Бор-йўқ белбоғинг шуми? – дея сўради Хизр бобо нимагадир норози бўлиб. – Ҳа майли, хайр-эхсон учун белбоғ керак эмас. Гўштнинг ўзи етгим сўмлик бўлса кифоя. Бир тий ин ортиқ ё кам олмайман. – Хизр бобо ён чўнтагидан янги туман газетасини чиқариб, гўштни яхшилаб ўради. Кейин белбоғни олди-да, шошилмай етти жойидан тугди. – Ма, ол мўмин банда. Ҳар куни эрталаб, кечқурун битта-битта тугунни ечасан. Уч кун тўлганда санок олтитага етади. Агар шартларни рисоладагидай бажарсанг, еттинчи тугун ўз-ўзидан ечилади. Кейин кўчани чангитиб, машиналар уйингга келади-да, сени идорага олиб кетади. Ўша куниёқ Эшқобилнинг уйи куяди, ўрнига сен тайинланасан. Кейин ўчингни оласан. Шунга розимсан?

- Розиман! Ҳаммасига розиман, Хизр бобо! – деди Ниёзмат, бобони таниганини, шу билан ўзининг унчалар анойи эмаслигини билдириб қўйиш ниятида мактангиси келиб. – Мен ҳамма шартларингизни бажараман, ҳазратим!

- Билибсан-да,а? – деди Хизр бобонинг кўзлари шодон чакнаб. – Қандай танидинг мени?

- Шундай. Юрагим сезди, Хизр бобо! – деди Ниёзмат, бемисл шодликдан тиззалари қалтираб. Тиз чўкишга, бобонинг оёқларини ўпишга ҳам тайёр эди айни дамда.

- Яратганнинг муборак қўллари сенинг пешонагда. Ҳозир... эрий бошлайсан. Қара, менга эмас, куёш тарафга қара! Кўзларингни юм!

Шусиз ҳам Ниёзмат куёш нурларидан қамашган кўзларини юмди. Ҳақиқатан ҳам қандайдир мулойим қўллар пешанасини, юзини силаётгандай... Ниёзматнинг боши айланди. “Бунчалар олий мукофот нечун?” – Ниёзмат ногоҳ хаёлан Хизр бобо тили йўсинида гапириб юборганини англаб қувониб кетди. Раҳбар кишининг гапи маданиятли бўлиши керак-да. Демак, унга ҳазратнинг нуқси урипти. Гапнинг қуюлиб келишини қаранг. Назарида калласи оғирлашиб кетди Ақлга тўляпти шекилли. У бошини эгди. Шундагина ҳамон кўзлари юмуқлигини эслади. Кўзларини очса, ён-верида ҳеч ким йўқ. Наридеда ҳам ҳазрат кўринмас эди. Ана энди кароматга, илоҳиётга ишонмай кўр. Ниёзмат кўзларини ишқалади. Қўлига қаради: белбоғ, етти жойидан тугилган. Ҳаммаси ҳақиқат. – Ниёзмат ҳавойи ўйлар оғушида маст бўлиб, аста йўлга чиқди. Дўконларни би-ир ораласа-чи? Ўзлари машинада олиб кетишса... Эшқобил ферманикига ўхшаш кийимларни кийиб юриш керак бўлар. Совхоз директори доим галстук такади, шляпа кияди. Ферма мудир – ўнг қўли. Аммо... “дарров уйингга бор, ҳеч ёққа чиқма”, дедилар шекилли. Шартни бузмаслик керак. Бунинг устига ҳозир ёнида пули ҳам йўқ. Майли, гап кийимда эмас, - каллада!

Ниёзмат агар фермага мудир бўлса, директор билан гапни бир жойга қўйиб, аввал Эшқобилни қуритади. Эшқобил ферма қанча молни гумдон қилганини, умуман ҳамма ўғирликларини яхши билади. Мана энди унинг жазосини бериш керак.

... Эшқобилнинг қўллари орақасига боғлаб, қишлоқнинг ўртасига олиб чиқишса, кейин барлосликман деганнинг бари йиғилса. “Нопокни қувғин қиламиз”, деса халқ бир овоздан. Ҳамма уни тошбўрон қилишга шайланса. “Шошманглар ўртоқлар!” деса Ниёзмат ўртага чиқиб. Ҳа, ҳа, айнан “ўртоқлар!” дейди. Ниёзмат қандай қилиб бу сўз ёдига тушганига ҳайрон бўлди. Кейин қойил қолди: калласи виж-виж ақл. Ҳа, яна бир марта “Шошманглар, ўртоқлар! - дейди бир қўлини баланд кўтариб. – Биз бу инсон қиёфасидаги блғични ер юзидан супуриб ташлашимиз ҳеч гап эмас. – Ана, ана, чиройли сўзлар шундоққина қуюлиб келяпти. Кейин: - Биз юлғичга шунақа жазо берайликки, инсон бўлиб туғилганига минг-минг пушаймон есин. Уни чўлу-биёбонларга ҳайдайлик, токи ўлгунича элга элакишолмай, одамлар билан гаплашолмай юрсин!”

“О! Баракалла! Қойил!” – Барлосликлар Ниёзматни олқишлашса, шунчалар ақлли ҳукм чиқарганига тасаннолар ўқишса. “Ўзимизнинг Ниёзматми шу?!” дея ажабланишса. Ниёзмат эса чуқур ўйга толгандай, кўзларини бир нуқтага қадаб тураверса... Кейин

директор билан маслаҳатлашиб, ҳамма ишчиларга янги-янги уйлар куриб берса... Эҳ-хе! Ҳали жуда кўп яхши ишлар қилади. Зўр бўлади!..

Ниёзмат ҳовлисига етиб келганини сезмай қолди У уйига кўчадан қаради. Деворлар эскирган. Ўтганқишда ёғингарчилик кўп бўлиб, томидан томчи ўтиб кетди. Молхоналари қийшайган... Ферма мудир – совхоз директорининг ўнг қўли бунақа уйда яшаши уят! – Ниёзмат ҳовлига ўтди. Молхонадан чққан гўнг томорқага тўкилган. Бир гала товук ку-кулашиб, гўнгни титяпти. Тезда бу гўнгни ҳам, товукни ҳам йўқотиш керак. Ҳозирдан бошласачи? Йўқ, Хизр бобо “уч кун сабр қил!” дедилар. Кейин... бола-чақаси билан гўнгни тозалаб, ўрнига совхоз идораси ёнидаги каби иккиқатор чиройли гул ўтқизади. Ана, ана, калласига яна ақлли фикрлар келяпти.

Ичкаридан хотини чикди. Эрининг томорқага ғалати тикилаётганини кўриб, хайрон бўлди.

- Гўшт олиб келдингизми? - деб сўради

Ниёзмат хотинига бир қарадио, индамай ичкарига кирди. Кира туриб “икки кило гўштининг ғамини еяпсанми, хотин!” деб юборишига сал қолди. Хотини орқасидан эргашиди, яна суриштирди Ниёзмат мум тишлаганча каравотга борди-да, узала тушиб, тескари қараб ётди. Ундан садо чиқмагач, хотини лол бўлиб, дахлизга чикди. Ниёзмат чарчаган эканми, кўп ўтмай уйқуга кетди. Туш кўрди, тушида яна Хизр бобо... билан етаклашиб бораётган эмиш. Кейин иккови совхоз директорининг “Волга”сига ўтиришипти-да, тўппа-тўғри совхоз идорасига йўл олишипти. Йўл четидаги бир дарахтга ферма мудир ярим яланғоч занжирбанд қилиб ташланган эмиш. “Туноҳимдан ўтинлар! Ахмоқ эканман! Иккинчи бу б...ни оғзимга олмайман”, дея ёлборар эмиш. Кўзларидан юм-юм ёш оқармиш. Ҳар қанча ёмон кўрмасин, Ниёзматнинг унга раҳми келипти. Бора солиб Занжирни ечмоқчи экан, ҳазрати тўхтатишти: “Кўй, нопокнинг жазоси асли шу!”

“Ҳар қалай буям одам, - дермиш Ниёзмат, ичи ачиб, - бола – чақаси бор”.

“Йўқ, бу инсон қиёфасидаги юлғич! Биз уни чўлу-биёбонларга ҳайдаймиз...”

Кейин Хизр бобо Ниёзматни совхоз директори олдига бошлаб кирибди: “Танишинг, бу киши ферманинг янги мудир Ниёзмат Фаёзматович бўладилар Бугундан бошлаб бирга ишлашасиз”.

Директор ўрнидан туриб, Ниёзмат билан кучоқ очиб кўришибди. Роса хурсанд эмиш. Кейин биргалашиб, “Волга”да фермага жўнашипти. Йўл бўйи қизлар рўмолларини силкитармиш. Ниёзмат эса гўё бунақа ҳоллар одат тусига кириб қолгандай, директор билан келгусида қилиниши зарур ишларни муҳокама этармиш...

Ниёзмат уйғонди. Хаёлида “Волга” ростдан ҳам йўлга тушгандай бўлиб, шошилиб ҳовлига чикди. Кўчага қаради. Аммо идора томон тинч.Кўча чангиётгани йўқ. Машина тугул мотоцикл ҳам кўринмайди. – Унинг шашти тушиб, ичкарига қайтди. Ҳа майли, ҳали ыиринчи кун. Дарров олиб бориб кўйишса, қизиғи қолмайди. Озроқ кутиш керак. Кеч кириб қолипти. Энди биринчи тугунни ечаверса бўлади, шекилли.

Қолган воқеалар, азиз ўқувчим, сизга маълум.

Шундай қилиб, еттинчи тугун ечилмади. Кўчани чангитиб, идорадан Ниёзматникига “Волга” келмади. Устига устак тиш қайраб юрган эканми, уч кун ишга чиқмаганини баҳона қилиб, ферма мудир буйруқ чиқарди – Ниёзмат ишдан ҳайдалди. Тўртинчи кун Ниёзматникига пою-пиёда болалик дўсти – Қосим артист кириб келди Бир пиёла чой устида дўсти туш кўрганини, тушида Хизр бобога ўхшаш бир одам Ниёзматдан гап очганини, фирром экан, гўшти икки килодан кам экан, деганини айтди. “Шу боис тилагинг ушалмай қолганга ўхшайди”, деди дўсти. “Ундай эмас, ундай эмас, - дея эътироз билдирди Ниёзмат, - гўшт роппа-роса икки кило эди”. “Мурод қассобдан олгандирсан-да”. – “Ҳа, ўшандан олганман”. – “Фирром-ку у. Ўзим ҳам ўйловдим, а. Нукул суяк экан...”

Алқисса, Ниёзмат фермага мудир бўлиш ниятини хайлидан чиқарди. Бориб, Султоннинг бригадасида яна сувчилик қила бошлади...

ТАФТИШ

Барлос қишлоғи арининг бузилган уясидай тинчимай қолди. Ўз элингдан ёзувчи чиқса қийин экан: ҳали дўконни, ҳали пахтани, ҳали фермани тафтиш босган... Биттасини босди-босди қилиб улгурмай, иккинчи жанжал бошланади.

Ўзимиз билан Маматнинг укаси, ўша, бир вақтлар Банот кўр билан олишиб юрган Маматнинг мўмин-қобил, бечорагина укаси – Тожибой ҳам ёзувчи чиқиб қолди.

Барлосдан одамлар кесакдан ўт чиққанини кўрган, лекин Тожибойнинг бировга тик гапирганини эслай олишмайди. Замонанинг зайли шу экан-да. Қаёққа қарасанг – ёза-ёз. Икки энлик чизиб, почтага ташласанг, қарабсанки, сал кунда ҳамма ёқ – тало-тўп.

Бир ҳафтадан бери гаражда тинчлик йўқ. Тафтиш. Нима эмиш, Тожибой ўз имзосини қўйиб, юқорига шикоят ёзган эмиш, хатни ўзим ёзганман, деб тан олиб ҳам турганмиш. Шикоятида: “Ҳамма ёқда қайта қуриш авж олган бир пайтда бизнинг Барлосда ҳамон порахўрлик, қўшиб ёзишлар давом этаяпти. Ошна-оғайнигарчилик тугамаяпти. Аввалги директор ишни бошқара олмагани учун вазифасидан озод этилганди Ўрнига порахўрликда ундан таълим олган бош зоотехник Хидир Собирович тайинланди Илгариги директор битта янги машинани беш юз сўмга сотса, буниси нархни тўрт баравар қимматлаштириб юборди. Йигирма йилдан бери менинг пешанам эски машина капотидан кўтарилмайди, кечагина гувоҳнома олган болачалар пора эвазига янги машина оляпти...”, деб кўп гапларни роса қойиллатиб ёзган эмиш.

Аввалига ҳаммани зир титратган тафтишчи ҳафта охирига келиб, бирмунча юмшаб қолди. Ҳатто охириги кунга гараж ишчи-хизматчиларининг мажлисига район вакили, совхоз директори билан оғиз-бурун ўпишгудай бир ҳолатда кириб келди.

- Ўртоқ Тожибой Тошбоев, бу ёққа чиқинг! – деди тафтишчи, гўё судланувчини қора курсига таклиф қилаётгандай.

Юзи қорайиб, кўзлари киртайиб, бир ҳафтадаёқ буткул ўзгарган, ҳеч нарсага тоқат қилолмайдиган жирттаки кимсага айланган Тожибой одамларга назари тушмаслиги учун тақир бошига силаган киши бўлиб, ўртага чиқди.

- Бизнинг эл жуда билимдон бўлиб кетган-да, - деди Хидир Собирович истехзо билан.

Бу гап ҳамма эшитди. Ҳамма эшитгани учун ҳам бу гап Тожибойга қаттиқ таъсир қилди. Директораг ўқрайиб, нимадир демовчи бўлган эди, тафтишчи “улоқни илиб кетди”:

- Этикани сақланг, ўртоқ директор! Хўш, ўртоқ директор! Хўш, ўртоқ партком секретари! Йиғилишни бошлайсизми?

Партком секретари Ҳамрокул Бозорович чаққонлик билан ўрнидан туриб, мажлисни очиқ деб эълон қилди. Кейин тафтишчига сўз берди. Тафтишчи партия ва ҳукуратимиз ишлаб чиқаётган янги қарор, қонун ва бошқа норматив ҳужжатларнинг афзаллиги ҳақида, турли ерларда амалга оширилаётган қайта қуришлар ҳақида узоқ маъруза қилди. Ниҳоясида деди:

- Хў-ўш, ўртоқлар, демокчиманки, бизда меҳнаткашларнинг ҳақ-ҳуқуқларини қаттиқ туриб ҳимоя қилишади. Шу пайтгача менинг кўлимга тушган бирон-бир шикоят натижасиз қолган эмас. Ўзларингиз гувоҳсизлар, ҳамқишлоғингиз Тожибой Тошбоевнинг

шикоятини обдон текширдик. Баъзи бир фактлар тасдиқланса-да, асосий айбномалар фақатгумон асосида ёзилганига, замирида мустаҳкам пойдевор йўқлигига амин бўлдик. Лекин бу гапим, шикоятдаги фикрлар тасдиқланмади, деган нарса эмас...

Тожибой ҳамон ўртада доскага чиқариб қўйилган ўқувчидай қакқайиб турар, ўтириш на ўзининг, ўтир дейиш на раҳбарларнинг хаёлига келмасди.

- Бизда ҳозир демократияга кенг йўл очилган, ўртоқлар, - давом этди нотик руҳланиб, Ҳар қалай у жуда илҳомланиб, равон ва силлиқ гапирар, бу ҳолатни ўзи ҳам пайқаб, ўзидан ғурурланар, бадтар тўлқинланиб борарди. – Хуллас, сўнгги нуқтани сизлар, ана шу гаражнинг ишчи-хизматчилари - бутун бир коллектив қўйиши керак. Хўш, фикр билдирувчилар?..

- Мен гапирай! – деди гапнинг нишабини англаган Абдулла. У намунали хулқи пионердай қўл кўтарганча сакраб ўрнидан турди. – Мен Тожибой акани жуда ҳурмат қиламан, - деди у, беғам лунжини тўлдириб. – Оғзи очилганда қатор, қип-қизил тишлари ярақлаб кетди. – Кўп йиллардан бери бирга ишлаймиз. Бирон марта сан-манга бормаганмиз. Менимча, бундай хатни ёзиш Тожибой аканинг қўлидан келмайди, ўртоқлар! Тожибой акани тезлашган.

- Мени ҳеч ким тезлаган эмас! – Боядан бери қакқайиб туриш жонига теккан Тожибойнинг жазаваси тутди. – Мен сизларга бир ҳафтадан бери айтяпман-ку, хатни ўзим ёзганман! Ҳеч ким мени мажбур ҳам қилган эмас. Менинг навбатим бўла туриб, Хидир ака янги машинани жиянига бериб юборгани учун алам ўтиб – ёздим.

- Қачон мен янги машина минибман?! – Директорнинг жияни ўрнидан туртди.

- Икки кун миндинг-ку! Мен жанжал кўтаргандан кейин бир ҳафта тўхтатиб, тоғанг бир ярим минг эвазига Сафарга ўтказиб юборди.

- Тухмат! – Сафар найнов лопиллаб ўрнидан турди. – Ўртоқлар, ёзганларининг ҳаммаси туҳмат экани аллақачон маълум бўлди. Мен Тожибой Тошбоевни туҳматчи сифатида судга беришларингизни талаб қиламан.

“Суд” сўзини эшитиб, Тожибойнинг кўзлари аланг-жалаңг бўлиб қолди. Мадад излаб, ўтирганлар орасидан нажоткорларининг нигоҳини кидирди. Лекин: “Ёзавер, сен ишчи одамсан, сени ҳеч нарса қилишолмайди, қолаверса, сен юз фоиз ҳақсан. Агар директор бўлиб қолсам, биринчи янги машинани сенга бераман. Бемалол гапиравер, бирон кор-ҳол юз берса, ўзимиз сени қўллаб-қувватлаймиз”, деганларнинг нигоҳи ерга қадалган. – Тожибойнинг бир ўзи нима қилсин? Гап билмаса, ҳалиям бир ҳафтадан бери ўзини ўзи еб, ғижиб, ғижиниб, чираниб, гап талашишни анча-мунча ўрганди. Тўғриси, одамлар Тожибойни мўмин-қобил дейишгани билан Тожибой айтарли мўмин-қобил эмасди. Ҳар кимга оғзидаги ошини олдириб юради. Бу – рост. Лекин ўлгудай ўжар, тўпори, шунинг учун учоворага қўшилолмаи умри ўтиб бораётган, Мамат акасига зид феълли бир кимса эди. Нажоткорлар нозик фурсатдан фойдаланиб қолишди. Ҳар қалай бировга гап беролмайдиган, бировдан гап ололмайдиган, мужмал деса мужмал ҳам эмас – Тожибой ҳақида қирқ йилдан бери Барлосда бирон марта гап тарқаманган. Тожибой ундай депти, Тожибой бундай депти, Тожибой фалончини сотипти, деган гапни эшитишмаган. Шунинг учун ҳам кишлоқ орасида “Тожибой шикоят ёзипти”, деган гап чиққанда ҳамма ажабланди, ишонқирамади. Баъзилар бу иш ким-бироларнинг қўли билан амалга оширилганини тахмин қилди. Аммо Тожибой илло-билло ҳаммасини ўзим ёздим, деб икки оёғига қўшиб икки қўлини ҳам бир этикка тиқиб олди.

Гаражнинг айвонида давом этаётган мажлис қизигандан қизиди. Машиналарнинг капотида, олдида, темир-терсақлар устида, ерга шолча ёзиб ўтирган одамлар бир тебранишди. Тўрда, олдида қизил латта тўсилган столнинг орқасига ола-қора каптарлардай тизилган “катталар” ҳам кўз уриштиришди.

- Ўртоқлар! Бу нима деган гап? Бир-бирингизга ҳурмат, этикани сақланг, - деди тафтишчи аччиқланиб.

- Раҳмат сизга, ака! – деди Абдулла, навбат яна ўзига текканидан қувониб. Доим шу: мажлис бўлса, Абдулла албатта гапириши шарт. Абдуллага гап тегмаса, мажлис

тугамайди. Мажлисни расман ёпик деб эълон қилиб қўйишса ҳам Абдулла халққа қарата икки оғиз гапирмаса, кўнгли жойига тушмайди, хумори тарқамайди. Одамлар ҳам шу одатга ўрганиб қолишган. Йигирма йилдан бери Тожибой шофёрлик қилиб, умри эски, шалоғи чиққан машиналарни ремонт қилиб ўтаётган бўлса, Абдулла биронта мурватни у ёқдан бу ёққа олиб қўйган эмас. Йил сайин машинасини янгилайди. Биринчи “ГАЗ-51”ни ҳам, биринчи “ГАЗ-53”ни ҳам, биринчи “ЗИЛ”ни ҳам, биринчи “КАМАЗ”ни ҳам Барлосда Абдулла ҳайдаяпти У “синовчи-ҳайдовчи”. – Мен айтмоқчиманки, - давом этди Абдулла, - Тожибой акамиз бу шикоятни бировларнинг маслаҳатисиз, ўз қўли билан ёзган бўлиши мумкин, лекин муҳими бу эмас. Умуман, барлосликлар бир-бирини ейишиб, бир-бирининг тагига сув қуяпти, деган гапнинг тарқаша биз учун - уят! Ўртоқлар!

Қолаверса, биз ҳаммамиз биргаликда – катта коллектив, бир аҳил оиланинг қондош-жондош жигаргўшаларидек бир овоздан Тожибой акани ўз кафиллигимизга оламиз. Ва сизларни: “Тожибой ака бундан кейин ёзмайди”, деб ишонтирамыз. Сиздай улуғларимизнинг ўта қимматли вақтлари бекорга сарф бўлаётгани туфайли бутун коллективимиз билан ўта хижолатдамыз. Мен мана шу ўтирганлар номидан, қолаверса, Тожибой ака номидан... Ийе! Сиз ҳамон тик турибсизми? – Абдулла қизариб-бўзараётган Тожибойга эндигина эътибор берди. – Раҳмат сизга заҳмат чекканингиз учун, ўтиришингиз мумкин, жон ака! – деди бир қўлини кўксига қўйиб, иккинчиси билан жой кўрсатаркан. Аммо ўтирадиган ўриндикнинг ўзи йўқ эди. Оёқдан толиб, бир имони кутиб турган эканми, Тожибой ҳам турган жойига чўка қолди. У ёқ-бу ёққа қараб безовталанди, типирчилади, кимнидир излаб, алаҳсиди. Абдулла эса гапида давом этди: - Хуллас, биз... биздан ўтган, агар таъбир жоиз бўлса, камчиликлар учун узр! Қуллуқ, акалар!

- Қисқароқ бўлсин! – луқма ташлади орқароқдан кимдир.

- Сиздан бошқа ҳам гапирадиганлар бор, - деди олдинда кўкрак тугмаларини ечиб, шеригига суяниб ўтирган Қурбон тракторчи.

- Тўғри, гапингизнинг интиҳосини айтинг, - деди район вакили, завқ билан Абдуллага тикиларкан.

- Этика сақлансин! – Тафтишчи столни муштлади. – Бу қанақа ғала-ғовур? Бу киши... – исмингиз нимаиди? Абдулла? Абдулла ўртоқ тўғри айтяпти. У сизларни ҳимоя қиляпти. Битта ичи бузук тана чиқса, бутун бошли подани булғаркан. Бир ҳафталик текшириш борасида мен шундай ҳолнинг гувоҳи бўлдим. Бу одам... Абдулла ўртоқ, энди бутун бошли пода номидан кечирим сўраяпти. Бу жуда катта олижаноблик, ўртоқлар! – қандайдир дақиқа орасида тафтишчининг мувозанати бузилиб, тебраниб кетди. Кўзлари сузилди. «Мажлисга ям ичиб келадими?» - пичинг қилди кимдир.

Хуллас, у бўлди-бу бўлди, мажлис: “Шикоятдаги фактлар тасдиқланмади”, - деган қарорга келди. Янги машина олганларнинг ҳаммаси директорга пора бермаганлиги тўғрисида тушунтириш хати ёзгани инобатга олинди. Аввал-бошда Тожибойни ҳаволатганлар писиб кетди, Тожибойни гўё уришди, тепишди, йиқитишди, ўласи қилиб калтаклашди, кейин яна қўлидан тортиб турғизиб, орқасини супурги билан тозалаб, “кўзингизга қараб юрсангиз бўлмайдами, ака!?” - дея огоҳлантиришди. Мажлис қарорига “туҳмат уюштиргани учун Тожибой Тошбоевга қаттиқ ҳайфсан эълон қилинсин ва яна ўзбошимчалик қиладиган бўлса, коллективдан ҳайдалсин”, деган гапларни тиркаб қўйишди.

Тожибойга алам ўтиб борарди. Аммо илож йўқ. Бирда-иккида бировлар билан уришиб юрган одам бўлсаки, роса муштлашиб, хумордан чиқса. Анави номардларнинг жиллакурса далда учун кўз уриштиришга қурби етмади. Тожибойнинг бир ўзи иккиланиб, талмовсираб қолди. Мажлис тугагандан кейин Тожибой кечгача бировга бир нима демади. Бировнинг кўзига тик қарамади. Кечгача калитларини кўтариб, шалтоқ машинасининг таъмири билан банд бўлди.

- Камбағалга қийин бўлди, тезлаган бировлар, бу маломатга қолди, - деди Қурбон тракторчи.

- Бадтар бўлсин! Маломати гапми! Мен уни судга бераман, - деди Сафар найнов гезаниб.
– Мен унга тухмат қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман.

- Э, ўпкангни бос! Бир яримтани қоғозга ўраб, мана шу диспетчерскийда кўпчиликнинг кўз ўнгида берганингни ҳамма билади-ку! – деди Қурбон тракторчи қизишиб.

- Билганда-чи!? Ким кўрипти? Ким кўлимдан ушлапти? – Сафар найнов баланддан келди. – Қайсинг шу гапни исботлай оласан? Балоба қолиб кетма баринг. Сафарга осилганинг бели чиқади.

- Ҳа, ношукр банда-я! Шу бечора йигирма йилда бир жанжал қилгани сабаб сен янги машинали бўлиб қолдинг. Икки мингга қўлтиқлаб ҳам ўтган йили Абдулладан қолган “ЗИЛ”га етолмаган эдинг-ку.

- Бари бир мен қўймайман. Менга исбот керак! – Найнов хезланди.

Тожибой бу гапларнинг барини эшитди. Қолаверса, найнов атайлаб эшиттириб гапирди. Мендан ҳайиқсин, яна ёзадиган бўлса, хатига мени чалкаштирмасин, деган ўйда замзама қилди. Тожибой ўшанда бир оғиз директорнинг жиянига гап қайтаргандан кейин нажотсиз, нажоткорларсиз қолганини англаб, қайта оғиз очмаган, бош кўтариб, бировга тикилмаган эди. – Ичида нима борлигини билиб бўлмайди Тожибойнинг. Қачон қарасанг хўмрайганча кўзларини лўқ қилиб, ўз дардида юргани юрган. Йигирма йилдан бери машинага ёлчимайди. Уч кун ишга чиқса, уч ой таъмирдан чиқмайди. Унинг шу юришига қишлоқда ҳамма, ҳатто хотини, бола-чақаси ҳам кўниқиб кетишган. Кечга томон кабинадаги ўриндиққа қўйилган кўрпачани текислай туриб, Тожибойнинг кўзи оёқ остида ётган ошпичоққа тушди. Чархлатиб келинг деб хотини кўлига тутқазганига икки ҳафта бўлди-ёв. Шунча кундан бери ҳатто шугина ишнинг уддасидан чиқолмайди. Чархчи бошқаларнинг белўроқларигача, болтаю-тешаларигача бир оғиз илтимосга чархлаб бераверади. Тожибой пичоқ кўтариб борса, ё электр токи келмай қолади, ё чарх бузилади. Чархчининг Тожибойга қолганда “эртага, эртага”си кўп. Тагин “бехосият одам экансиз, қачон сиз яқинлашсангиз бир бало бўлади”, деб дағдаға ҳам қилиб қўяди. Сўнги ҳафта шикоят баҳона бўлдию, Тожибойдан ҳамма қочишга тушди. Гаплашаётганимни директорнинг ошна-оғайнилари кўриб қолса – етказди, деб чўчишди. Уйда хотини ҳар куни “чархлатмасангиз ордона қолсин, келтиринг, ўзим тошқайроқ билан ўткирлаб оламан”, деб ғиринглайди. Ўша куни бир фалокат босиб, машинаси юриб қолгани туфайли тушликка уйга миниб борган эди, Пичоқни ўшанда олган. Қайтишда далага етмай машина тўхтади. У қилди-бу қилди, машина юрмади. Шатакка олиб, гаражга келтириб ташлашди. Ўшандан бери машина яна таъмирда. Ўшандан бери ошпичоқ ҳам ётипти. Кейинги кунлари жанжал билан алаҳсиб, унутган экан. Тожибой чархчига қаради. У ниманидир қайрапти. Жуда яхши бўлди. Тожибой пичоқни олиб, ўша томон юрди. Чархчи буни илғаб қолди шекилли. Шоша-пиша чархни ўчириб, ғилофини кийгизди. Тожибой етганда у чархнинг атрофини супуриб-сидираётган эди.

- Иш вақти тугади, Тожибой ака. Эрталаб вақтли келсангиз чархлаб бераман пичоғингизни, - деди у шоша-пиша йўлга чиқаркан.

Нима? Тожибой юқумли касалликми? Нега ҳамма ундан қочади? Бунча кўрқимаса бу одамлар Хидирдан? Еб қўярмиди у? Тўғри, аввалги омон-омон замонларда Тожибойга ўхшаган ёзувчиларни қуритиб, йўқ қилиб, изини ҳам ўчириб юбориш Хидирга, Хидирнинг устозига чўт эмасди. Мана, энди Тожибойнинг икки энли хати туфайли обрўли жойдан тафтишчи келиб, бир ҳафта ҳамма ёқнинг тит-питини чиқарди. Шунинг ўзиям катта гап. “Кўкрагини кериб юрадиган Хидир бўйинини қисиб қолди”, деган эди текшириш бошланган кунлари ўша ҳомийларидан бири. Кеча оқшом биттаси: “Тулқининг терисини кийган Хидир баччағар бу тафтишчининг ҳам қўйнига бир нима тикди-ёв, муомаласи бирдан ўзгариб қолди”, деганди ҳовлиқиб келиб. Ростдан ҳам текширишни бутунлай бошқача ўткизган одам бугун мажлисда мутлақо тескарисини айтиб, ўзи калака бўлди. “Ҳаммаси майли, нега анавилар?..” - Тожибойнинг индамай юриб-юриб бирдан жаҳли чиқадиган одати бор эди. Ҳозир шундай бўлди. Жаҳл билан пичоқни қаршисидаги дарахтга отди. Пичоқ тўғри бориб санчилдию, дастаси дириллаб тураверди. Кейин

пичокни суғуриб олиб, машинасининг ёнига қайтди. Кабинага улоқтирди. “Эрталаб деяпти-ку! Шунча кутган хотин яна бир кун кутса, ияги узилиб қолмайди” – Тожибой шалоқ машинасига суянганча, диспетчер хонаси қаршисига кечагина келтирилган янги “ГАЗ-53”ни қандайдир орзиқиш билан: “Шуни менга бериб қолармикан”, деган ўйда кузатди. “Бермаса-чи”, деган изтироб бир неча сонияда зардага айландию, тура солиб, идорага жўнади. Ҳозир директор билан гаплашади. Энди ортга қайтган номард. Бермаса яна ёзади. Қойиллатиб ўргатадиганлар етарли. Ёзиб ҳам беришади. Директор уни мажлис бошланмасдан масхара қилди-я! Демак, ўшандаёқ иш уларнинг фойдасига ҳал бўлган, мажлисни эса жўрттага ўтказишган. Бу Хидирдан чиққан фикр. О, у жуда ташаббускор. Унинг қўлидан ҳар бало келади-ю, замонида директорликни ололмади-да!

- Хў-ўш, эшитаман!? – сўради директор у киргандан сўнг креслога ястанганча, мийиғида ҳақоратомуз кулимсираб. – Гапинг бўлса тез айт! Мен нарядга киришим керак.

- Янги “ГАЗ-53”ни менга берасиз! – деди Тожибой ўшшайиб, чўқиқишга ҳозирланаётган хўроздай.

- Унинг эгаси бор.

- Ким?

- Хўп, ўша машинани сенга бермасам нима қиласан?

- Устингиздан яна ёзаман.

- Ёзиб, қўлингдан нима келди? Бирон каромат кўрсатдингми?.. – Директор ғазаб билан гапирса-да, ўз муомаласидан ўзи ҳузур қилаётгани яққол сезилар, буни яширишга ҳам уринмасди.

- Менинг қўлимда сизни йўқ қилиб юборадиган ҳужжатлар бор. Шикоят ҳам тайёр! Бир неча нухада! – деди Тожибой авзойини ўзгартирмай, лўқ кўзларини директорга тикаркан.

Хидир Собирович сакраб ўрнидан туриб кетди. Қандай қилиб Тожибойнинг ёнига етганини ўзи ҳам сезмай қолди. Кейин сал босили-иб, хонани айланиб, оёғининг чигилини ёзган киши бўлиб, хаёлчан гапга тушди:

- Та-ак, та-а-ак, ҳаммаси аён. Ҳужжатларни ким бергани, хатни ким ёзгани маълум.

- Ўзим, ҳаммасини фақат ўзим қиляпман.

- Э, эски ашулангни қўй. Газетани зўрға ҳижжалаб ўқийсан-ку, шикоят ёза олармидинг! Ким ёзганини айт, демаяпман-ку сенга. Айтмасанг ҳам биламан. Фақат... қўрқмайсанми?

- Нимадан?

- Ким билади, омонат жон. Техникани билиб бўладими, тормоз шланги узилиб қолиши мумкин, бизнинг паст-баланд йўлларда... Бола-чақангни ўйламайсанми? Нима қиласан бировларнинг ноғорасига ўйнаб? Ўзинг шохид бўлдинг, пусиб кетди-ку ҳаммаси, сени бозорга чиқариб. Менга – ку бари бир... тафтишчиларни бир амаллайман. Ишқилиб, жон омон бўлсин... Бу ёғи мана – демократия! Халқнинг ўзи мени қувватлади... Қўл учида кун кўраётган одамсан. “Ёзувчи” деган тавқи-лаънат бўйнингга осилди. Бўлди-да энди, қўй! Ё то Барлосдан ҳайдаб чиқишгунча қилиғингни давом эттираверасанми?

Тожибой кўз олдига аварияни келтирди. Хидирнинг қўлидан келади авария уюштириш. Бунинг қўлидан ҳар бало келади. Тожибой бир дам “отам”лаб турган ўн битта боласини кўз олдига келтирди. Кўнгли бузилди. Буни ўзича тушунган директорнинг ҳам дили қайишди шекилли, давом этди:

- Майли, мен сендан ўпкаламайман. Биламан, жўжабирдай жонсан. Ҳақиқатан ҳам биз кейинги пайтларда инсон омили деган нарсани унутиб қўйган эканмиз. Майли, сен қўймасанг ҳам мен гинани қўйиб, сенга бир ёрдам берай. Э, ўзи латта деса латта эмассан, муомалани билмайсан! – Директор бош қа кўрсаткич бармоқларини бир-бирига ишқалади. – Ўтган кетганда кириб туради одам деган раҳбарнинг олдига. Ҳол-аҳвол сўрайди. “Ассалому алайкум” деб қўл узатади. Нима, бизларга осон тутасанми? Қани, мен икки кун қўлимни бурнимга тикиб юрай, учинчи куни “бу қайта қуришни хали англаб етмапти”, деб ишдан бўшатиб ташлашади...

- Машина берасизми менга? – сўради Тожибой ҳамон ўша алфозда.

- Э... – Хидир Собирович сўкинишдан ўзини зўрға тийиб қолди. – Ғалча! – Кейин бир пас ўйланди-да, янаям тушунар деган хаёлда умидвор қилди. – Эрталаб гаражга борчи, маслаҳатлашиб кўрармизю

Ҳар доимгидай, Тожибой тўрсайганча уйига қайтаётганда акасининг ўғли велосипедини йўлига кўндаланг қилди: “Отам сизни уйга чақиряпти”. Йўл-йўлакай Тожибой аввал Ниёзматга дуч келди:

- Нима бўлди ўзи? – сўради у ачиниб.

- Ай-й!

- Ҳар қалай яхши иш бўлмапти-да. Мен-ку, бир вақтлар Йўлдош билан Бахрининг тухматига қолгандим. Сизники чатоқ бўпти. Э, булар ёмон. Дарров бирикиб кетишади.

Тожибой судралиб йўлида давом этди. Дўконнинг қаршисида бир тўда одамлар турган экан. Уларнинг орасидан Йўлдош югуриб етди. Оғзи қулоғида эди:

- Энди нима қилмоқчисиз, шоввоз?

Тожибой индамади.

- Бўш келманг! Бошланган ишни охирига етказиш керак. Барлосдан ўзингиз чиқдингиз-да отилиб!

Йўлдошнинг гапи ўзи шунақа. Қачон ҳазиллашяпти, қачон жиддий гапиряпти, қачон чин дилдан куйиняпти – билиб бўлмайди. Мамат акаси уйида болишга ёнбошлаб ётган экан. Зўрға кўзғалиб, ўтирди. Кўришишга қўлини ҳам чўзмади. Қовоғи солиқ..

- Ўтир.

Тожибой ўтирди.

- Янги машинани олдингми?

Тожибой индамади.

- Ҳа? Нега жимсан? Кейинги кунларда тилинг узайиб кетган эди-ку!

- Э, нима бўлса бўлди-да, ака, ҳадеб ижикилайверасизми? Нима фойдаси бор?

- Нима, ака бўлиб жим ўтиришим керакми? Таёқнинг бир чеккаси бизгаям тегади.

Хидирнинг авзойи бузук. Бир кун кўққисдан мелиса чақиртираман-да, икковингниям уйингни тинтув қилдираман. Йўқ деганда бир пақир ем чиқади-ку. Ана ундан кейин додингни худога айт, деди. Укам-ов, ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар хар боб билан! Сени касрингга қолиб кетмайлик. Саккизта боламнинг қарғишидан кўрқ.

- Э, мунча вой-войлайсиз, ака! – деди энсаси қотган Тожибой жеркиниб. – Мендаям ўн битта бола бор. Биронтангиз: “қани ука, ахволинг қандай?” деб сўрадингизми. Ничоқ суякдан ўтиб кетди-да. Ё менинг янги машина минишга ҳаққим йўқми?

- Бермаса нима қиласан? Уриб, тортиб оласанми? Сафарларга ўхшаб пулинг кўп бўлса экан...

- Акангман, акангман, дейсиз, жағ урасиз, ўша машина келганда беш юз қарз сўрадим, янгамдан ўтолмай ерга қарадингиз. Қарз сўрагандим, еб кетарга эмас. Жоним омон бўлса, янги машинада даромад қилиб, қайтардим.

- Йўғиди-да ўшанда пул.

- Э, бу эртагингизни кўп эшитганман, ака! Давлатнинг катта бедазори қўлингизда, неча йиллардан бери...

Ака-ука сукутга чўмди. Бир пас хонада ноқулай жимлик ҳукм сурди. Ниҳоят Мамат бошини кўтарди:

- Ука-а, бу ўпка-гинангни кўй. Ҳадеб даъво қилаверганча, ўзинг ўзингни эпла. Бировни ака де, бировни ука де, кунингни кўр. Синглимиз уч боласи билан менинг қўлимга қараб ўтирипти. Каттаси Шониёз бўлса, шаҳарда юриб ўрганган, топар-тутарга уқуви йўқ. Кўчириб келдим, директорга илтимос қилиб, уй сўраб олиб бердим, пул ҳисобига бўлса ҳам жойлаштирдим. Бир тийин қўшиш у ёқда турсин, тузукроқ қарашганинг йўқ-ку. Ёмон одам эмас директор. Бугун юзимга солди, яхшилиққа ёмонликми деди. Бу ёғи нима бўлса бўлди. Мен директордан сен учун ҳам ўтиндим. Билмай бу ишга қўл урган, фалончилардан гумоним бор, ўшалар ўргатган бўлса керак, менгаям бу тўғрида сира оғиз очмаган, деб сени орқаваротдан ёмонлаган киши бўлдим. Айтаман, келиб ўзи сиздан

кечирим сўрайди, дедим. Ҳар қалай ўшанинг гапи гап. Ў-ў, Хидир билан ўйнашма. Мажлисида ўзи чеккада мук тушиб ўтириб, қайраб қўйган одамлари гапирган эмиш-ку. Шундан ранг олавер... У хатни сенга ким ёзиб берувди ўзи?

- Нима, директор сиздан шуни билиб беришингизни сўрадимиз?

- Э, падарига минг лаънат ўша!.. Нима, ҳали мендан ҳам сир яширадиган бўлиб колдингми? Ў-ўвв ука, биласанми...

Энди нима қилиш керак? Акасидан яна беш юз сўрасамикан? Директорга ҳеч бўлмаса минг сўм бермаса бу машина ҳам бошқа бировга ўтиб кетади. Акасидан пул чиқиши қийин. Ўртада янга бор... Директорнинг устидан ёзиб, қўрқитиб бўлмас экан. Икки ўртада... Анавилар ўргатган гапни айтиб тўғри қилдимиз, йўқми? “Менинг қўлимда сизни йўқ қилиб юборадиган ҳужжатлар бор. Хат тайёр”. Олдинга шошилиб колди, кейин дарров ўзини босиб олди-да, қўрқитишга ўтди. – Тожибой қўрқиб-қўрқиб етган жойи шу. Энди ортга йўл йўқ. Бари бир ёзувчи деган номни олди. – Тожибойнинг бармоқлари мушт бўлиб тугилди. Қачонгача индамай юради? Жонидан ўтиб кетди-ку!

- ... бўлмаса шу гап, ука. Эрталаб идорага бор-да, куллуқ қил. Аҳмоқ эканман, де. Зора кўнгли эриб – одамку уям, аҳволингизни билади, ўлдими, пул сўрамас – “ол кулим”, деб юборса, ажабмас, сен ҳам машинали бўлиб қоласан. Жа-а, пул сўраса, айтасан-да: “Бир-икки ой ишлай, чиқариб бераман,,,”. Бордир ўзингизга, сандикнинг тубига...

Қўшни хонада қий-чув кўтарилди. Янгаси овозини қўйиб қарғанди. Кимларнидир шапиллатиб урди, болачалар чириллаб йиғлади.

- Ҳов-в хотин! Тинчит улларингни! Меҳмоннинг олдида дастурхон ёзсангчи!

“Акажон, ўзи атайлаб уриб йиғлатди-ку!”

- Ҳе ўл, амакингга ўхшамай, писмиқ! – Янга авжланди. Мамат ўсал бўлди. Томоқ қириб у ёк-бу ёкка аланглади:

- Ҳўй, сенга айтяпман, чой келтир!

- Газ тамом бўлган! – шанғиллади янга, ака-ука ўтирган хонага кираркан. – Мен сизга уч кундан бери баллонларни алмаштириб келинг, деб худонинг зорини қиламан. Нима, энди қорақуяга ботиб, ўчоқ титайми? – Янга Тожибойнинг тепасига келиб, тахмондаги бўғжомани тортиб олди. Шу пайт бўғжоманинг тагида турган олача сирилиб, Тожибойнинг елкасига тушди. Янга бўғжомани силкиб, бир четга отди-да, олачани кўтариб, жойига ташлади. Буюмларни олганча-қўйганча Тожибой янгасига йўл бериб, эгилиб-букилиб турди. Янганинг турқи совуқ. Қовоқлари учиб борар, “ха” дегудай бўлса, юлишадиган вазоҳатда эди. Янга Тожибойни бормисан-йўқмисан, демади, бетига қарамади.

-Ў-ў, янга, мен қарз сўрагани келганим йўқ”

- Нега унча шовқин соласан? – деди Мамат хотинига, юраги бетламайроқ.

- Ана, девдай арзандангизни қаранг, эртага мактабга борадиган бўлиб турибдию, ҳалигача иштонига сияди. Иштон илаяпман. Ҳу, уруғ-пуруғинг билан қуриб кетгур! Излаганда топилмайди!

- Э, жин урсин иштонингни! Чик, бор! – Мамат ҳам орланиб, жойидан қўзғалди.

- Менга дўк урганча олдин ўғлингизга эгалик қилинг, - деди янга бўғжомани кўтариб жўнаркан. – Биронтасининг янги қийими йўқ. Олиб беринг. Давлатнинг бедасини сотиб, пу тўплаб ётибсиз-ку!

“Янгам гапимизни пойлаб турган экан-да!”

- Ма ол, кий савилингга! – Янганинг овози нариги хонадан эшитилди. – Калнинг касри уриб, отанг қамалиб кетса, Шу ҳам йўқ эртага. Кейин кўчага чиқиб, тиланчилик қиламиз.

Акасини билмади-ку (акаси ҳар қалай бундай муомалага кўникиб кетган), Тожибой ер билан битта бўлди. Аммо нима десин? Жигари-да! У-бу деса, оиламни бузмокчимисан, деб яна тармашади. Умуман, бирини жигар деб, иккинчисини жиян деб, бошқасини ҳамқишлоқ деб, андиша қила-қила Тожибой етадиган жойига етиб бўлди. Аммо, бари бир...

- Ака, майли, мен энди борай.

- Ўти-ир, чой ичардик, -деди акаси журъатсиз.
- Йў-ўқ, майли, кеч бўлиб қолди. – Тожибой кўзғалди.
- Калласида хуши йўқ, оғзида бир тиши йўқ, не бўрилар билан олишмоқчи. Топгани битта иштон, унинг ҳам кети йиртиқ... Тез кийиб ол, қирилгур! - Янгасининг овози ҳовлига чиққанларида ҳам эшитилиб турди. – Кал бўлсак ҳам кўнглимиз нозик!.. Киявер, сени кетингга ким зарил?..
- “Мен кетмасам энди янгам авжланаверади. Кейин акам муштлайди. Сўнг янгам бир ҳафтагача пешанасини танғиб, мени қарғайди: “Бехосият, қачон шу келса, уйимиздан барака арийди!”
- Йўл-йўлакай анавиларнинг бириникига кирди. Бахтига учови ҳам шу ерда йиғилиб ўтирган экан. Каттаси ҳам, кичиги ҳам: “Тожибой ака, келинг-келинг”лаб, тўрга ўтказишди.
- Боплабсиз, Тожибой ака, - деди кичиги. – машинани сизга бермасдан иложи йўқ.
- Ҳай билмадим-да, - иккиланди Каттаси, - бермайди-ёв. Гапини қаранг уни: “Устингдан янги хат тайёр!” деб кўрқитишга уринди эмиш. Шу гапни нарядда айтиб ўтирипти. Кўрққанини билдирмайди. Бир нимани бошлайди у ҳали.
- Бари бир оёғи қалтираб қолди. Катта ака. Иккинчи хат борса – йиқилади. Мана кўрасиз.
- Унчалик эмас, Хидирнинг елка тирагичлари ҳали мустаҳкам: “Ким ёзганини, ким ўргатганини жуда яхши биламан”, деди менга ўқрайиб.
- Ишқилиб, Тожибой акамизга худо куч-қувват берсин-да, - деди ўртанча. – Минг гумон қилсин, тожибой ака маҳкам бўлса... Хидир оёқлари тушовланган қўйдаи типирчилаяпти. Эрта-индин бўғизланишини ҳам билади, аммо иложсиз. Қайралаётган пичоққа мўлтайиб-иб қараб ётипти.
- Ўзи, сиз са-ал шошиб қолдингиз-да, Тожибой ака! – деди кичик ўпкалаб. – Шофёрларга ҳужум қилиб адашдингиз. Кейин ҳаммаси шу гапга тармашиб олдию, директорнинг устидан ёзилган бошқа гаплар, бухгалтерия ҳужжатларини “унутишди”. Шунинг учун бизлар ҳеч нарса дея олмадик.
- Асли “Сафарга машина сотди”, деган жумлани олиб ташласак бўлармиди? – фикр билдирди ўртанча.
- Ҳа, бу сафар Хидир бизларга нисбатан пухталиқ билан ишлади, - деди Катта ака. – Тожибойни чалкаштириш учун Абдуллани тайёрлаган. Ўзи доим мажлисларда гапириб юрадиган одам, ҳеч ким ундан шубҳаланмаслиги тайин. Абдулла эса кўпчиликнинг фикрини ўзгартириб, чалғитиб юборди. Ҳечқиси йўқ, - Катта ака шоп мўйловини силаркан, аллақаяқларга умидвор тикилди. – Энди биз ҳам пухта бўламиз.
- Иккинчи тафтишчини ҳам тиқиб юборсакчи. Битта пункт тасдиқланмаганидан фойдаланиб, пора эвазига шикоятни йўққа чиқарди, деб, а? – Ўртанча яна фикр билдирди. – Ўша хат бўйича бошқа тафтишчи сўрасак.
- Жуда маъқул. Ёзишни бошлаймизми? – Кичикнинг кўзлари илҳом билан порлаб, ручкасини чиқарди.
- Шошилманглар, шошилмангла! Шошқалоқлик ишнинг белига тепади, - деди Катта ака вазмин. – Кўрдиларинг-ку ўзларинг. Бу ёғи пухта бўлиши керак. Иккинчи хат ҳал бўлсин, қолганини кейин гаплашамиз.
- Иккинчи хатни беринглар, мен бир кўрай, - деди боши қотиб қолган Тожибой.
- Кўргансиз-ку, - ҳайрон бўлди кичик. – Нима, кўрқаяпсизми?
- Нимагадир шу ишлар менга ёкмаяпти, - деди Тожибойнинг асаби таранглашиб. – Қўйинглар, шу машмашаларга мени аралаштирманглар.
- Хат кетди, - деди Катта ака бамайлихотир.
- Қаёққа кетади?
- Тафтишчини вилоятга ўзим ташлаб келдим-ку! Бу ишни ҳам Хидир жўрттага қилди... Хатни ўша ердан почта қутисига ташладим.

- Ухх! – Тожибой пешанасига қўл тиради. Акаси, янгасини ўйлади. Бир нима бўлса душманку душман, янгасидан тириклай қутулмайди.

- Сиз тап тортманг, - деди Катта ака насиҳатомуз. – биламиз, Хидир Мамат акангизга дўк урди. Бир оғиз гап билан қамаб юбораверадиган замонлар ўтиб кетган. Бошқа давр ҳозир. Тожибой ака, қўзингизни очинг! Шунақа сотилиш ниятнгиз бор экан, эртарок айтмайсизми? Номингизни ўчириб, мана буларникини қўярдим.

- Нега энди фақат бизларникини?

- Менинг номимни қўйиш мумкин эмас. Директорликка даъво қилиб юрувди. Хидир тайинлангандан кейин аламзадалиқдан ёзпоти, деб жанжал қўтаришади, - деди Катта ака тушунтириш бериб ва Яна Тожибойга юзланди. – Бизга ҳам сизни аралаштириш жуда зарил эмасди. Шу камбағалнинг ҳовлисиғаям имкон борида куёш тегиб қолсин, деган эзгу ниятда айтган эдик. Сиз рози бўлдингиз. Биз ахир сизни мажбур қилганимиз йўқ-ку! Шундайми? Энди аравани қўчанинг охиригача тортинг. Йўлда йиқилиб қолсангиз оёқоти бўласиз. Шунини унутманг. Хидир - илон. Олдин авраб чакиради, кейин ютади. Ютолмаса – чақади. Яхши гапирди, деб бизга тайсалланг. У яхши гап билан ишингизни тўғрилаб қўяди, ўзингиз ҳам билмай қоласиз. Эрталаб янги машина оламан, деб ўйладингизми? Олиб бўлсиз! Икки минг ҳисобига машина Абдуллага кетди.

- Биринчи хатни ёзмаганингиздаям майлийди, - дея кичик Катта аканинг гапини маъқуллади. – Номим ёзувчига чиқди, деб ўйлаясизми? Сиз ёзувчи эмас, ўз ҳаққингизни талаб қилаётган жабрдийда инсонсиз! Барлосдагиларнинг кўпи сиздан хурсанд. Кейинги бир ҳафтада Хидирнинг ўзи ҳам хийла тийилиб қолди-ку!..

- Ҳа-да, - ўртанча чуққалади. – Хидир ҳам, ундан олдинги директорлар ҳам сизга “одаммисан” демаган, хатдан кейин эса Хидир сиз билан ҳисоблашишга мажбур бўлди.

- Хидир ҳали-бери ҳисоблашмайди. – Катта ака оталарча бош чайқади. – У ўйин кўрсатяпти... Энди подпольедан чиқишимиз керакка ўхшайди. Яна текшириш келса, ишонган Тожибой акамиз оғзидаги ошини олдириб ўтирса... Бизга натижа керак! – Катта ака хонтахтани муштлади, дераза зириллаб кетди.

- Хатни булар ёзганди десангиз ўзингизга қийин бўлади, Тожибой ака, - деди кичикнинг важоҳати ўзгариб. – Хатдаям, конвертдаям сизнинг ёзувингиз. Тухматчига чиқиб қоласиз. Тухматчи эса Жиноят Кодекси бўйича бир йилдан уч йилгача қамалади...

Тожибой мум тишлади. Бармоқларини юзига босди. Бутун бадани, юз-кўзи, сочларини ҳам совуқ тер босди.

- Нима керак шунақа гаплар!? – Катта ака суҳбат оқимидан мамнунлигини билдириб қўймаслик учун ўз оёқларига тикилиб, пастки лабини қимтиб-қимтиб, давом этди. – Йўқ десангиз – ихтиёрингиз... Аммо айтиб қўяй: Хидирга бари бир, лекин икки мингсиз янги машина ололмайсиз. Хидир нархни қўтариб юборган. Агар тоат-ибодатларимиз қўкка етиб, ўрнига мен бўлиб қолсам, то мен тургунча мандан ҳам яхшилик умид қилманг. Майли, боринг. Сизга рухсат.

Хонага оғир жимлик чўқди. Тожибой чиқиб кетарини ҳам, ўтирарини ҳам билмасди.

- Хўш, нима қарорга келдингиз? – жиқиллади кичик. – Айтинг-да, кетаверинг.

- Бўпти, - деди Тожибой афсус-надоматга тўла нигоҳини уйнинг бурчагига тикиб. – Иккинчи хат ҳам меники, аммо кейин мен ўйиндан чиқаман.

- Ҳа, бу эркакча гап, - деди ўртанча эркинсиниб.

Катта ака қовоғини уйиб, аразлади.

- Бўпти, мен кетдим. Шу гап – гап! – Тожибой ҳорғин кўзгалди.

Ўртанча Тожибойдан олдин кўчага чиқиб, у ёқ-бу ёққа қаради, пойлоқчи йўқлигига ишонч ҳосил қилгандан кейингина Тожибойни дарвозадан чиқара солиб, эшикни ичкаридан занжирлади. Тожибой ўз кўчасига етганда йўлини иккита девдай-девдай йигит тўсди. Бири директорнинг машинасиз қолган жиннисифат жияни, иккинчиси нотаниш.

- Хўш акам, қўлингиздан нима келди? – Жиян хунук ишшайди, юзини Тожибойнинг юзига тираб. – Яна ёзасизми?

Тожибой индамади. Қаради, қаради, унча-мунча ҳадиксиради, лекин кеч тушгандан бери турли-туман дўқларни эшитавериб, дийдаси котиб кетгани учунми, “э қўй, бир камим сен қолганмидинг!”, дегандай Жиянни айланиб ўтаётганди, шериги қулоғининг тагида қўлини кўтарди. Алланарса яраклади, шарақладию, томоғи тагига ўткир тиғли бир нарса қадалди. Тожибой эсанкиради. Кўзларидан ўт чиқиб кетди. Қуруқ дўқ бошқаю, бунақа қилиб кўз ўнгинга ўлимни нақд қилиб қўйса бутунлай бошқача бўларкан. Оёқлари қалтиради. Ичи тўкилди.

- Ол, пичоғингни ол! – деди Жиян шеригига. Шерик пичоқни олди. – Билиб қўйинг, - деди яна Жиян таҳдид билан, - болаларингиз хурмати бу сафар омон қоляпсиз. Бундан кейин қадамингизни билиб босинг. Ҳеч кимга “мени сўймоқчи бўлди” дея айта кўрманг. Мабодо айтсангиз, мен қамалсам, умуман яна хат ёзсангиз мана шу шеригим шериклари билан бир оқшом келади-да, бола-чақангизни чавақлаб, уйингизга ўт қўйиб кетади, инсон ақли етмайдиган иш бўлади.

Тожибойнинг кўз ўнги қоронғилашди. Қирқ беш йил умр кўриб, бугунгичалик кўп дўқ эшитмаган, ўлимни бу қадар бўйнига олмаган эди. Биридан қутулиб иккинчисига, иккинчисидан қутулиб, учинчисига тутиляпти. Шунча яшаб, бирон киши билан қаттиқрок гаплашган, гап талашган одам эмасди. Тинчгина, амал-тақал рўзғорини тебратиб келаётганди. Анавиларнинг гапига лаққа тушдию... Ўша машинани тайин менга беришади, деб ишонч билан кутаётганди-да. Ҳеч нарсани бекорга беришмас экан. Қутиш эмас, оёқни қўлга олиб югуриб керак экан... Алам ўтиб турганди. “Қараб қолаверасанми, сен ҳам одам бўлиб, би-ир ёз!”, деди бири. Иккинчиси қалам тутқизди. Учинчиси айтиб турди, аламзада Тожибой ёзди. Ёзган билан ҳам, мана, ҳеч иш чиқмади. Қайтага ҳамма юз ўғирди, Йўлдош мазахлади, акаси сўқди, янгаси қарғади, анавилар кўрқитди, Жиян пичоқ тиради. Бу нима кўргулик? – Тожибой ўзига келганда ёлғиз эди. Жиян шериги билан қандай пайдо бўлганини ҳам, йўқолганини ҳам пайқамай қолибди. Ростдан улар пичоқ тирадими ё туш кўряптими? Нималар бўляпти ўзи? Тожибойнинг гуноҳи нима? Ҳақини талаб қилганими? Анавилар ўргатмаганда ҳам ахир... одам-ку Тожибой ҳам... Бозордаги мол эмас, ўтган ҳам, қайтган ҳам турткилайверади! Жиян нимага зуғум қилди? Машинасини унга эмас, сафарга бериб юборишди-ку. Эҳх! Ахир... Ҳали директор заррача парво қилгани йўқ.. Катта аканинг гапи тўғри.. Янаям эрталаб аниқ бўлади. Жиян “тоға ўзимники!” деб ҳеч бўлмаса иримига қўл узатмай, янги машинани миниб юраверган, Сафар пул тикиштирса ҳам етолмаётганди. Тожибойнинг хати директорга дастак бўлгану, Жиянини авраган... Ў, Хидир!!! Сени тулки деганларича бор экан. Ҳали менга ҳам роса эзғилаб тушунтирдинг! Опкелиб беради деб ўйладингми? Мана буни оласан! Шошмай тур!.. Аммо... пичоқ тираганлари жон-жонигача қақшатиб боряпти. Энди нима бўлади? Наҳотки шундай замонда ҳам катта бир оилани оппа-осон бўғизлаб кетаверишса?!

Тожибой ҳовлисига ўтиб, толчивикдан ясалган дарвозасини наридан-бери маҳкамлаган бўлди. Бари бир дарвозанинг икки томони очик қолди. Хоҳиш бўлса дарвозанинг ҳар қандай бурчидан бемалол ошиб ўтса бўлаверади. Умуман, дарвозанинг ўзини яхшилаб бир тепса ҳам ағанаб тушади. Лекин ҳарна, кўнгилга мадор-да. Дарвозанинг табақаларини бир-бирига сим билан ўрадию, уйига жўнади. Гўё ҳовлининг нимқоронғи бурчакларидан кимлардир пичоғини яланғочлаб, йўлини пойлаб тургандай, кимдир ҳозир орқасидан шарпасиз етиб келадию, елкасига пичоқ санчадигандай бўлаверди. Супа ҳам жимжит. Деразаларда чироқ ёғдуси кўринмайди. Гўё боягилар аллақачонлар киришгану, болаларини хотини билан қўшиб... – Тожибой додлаб юборай деди. Ўйи шу ерга етганда ўзининг кўргуликларини ҳам унутиб, қора тер ичида эшикни тортди.

Эшик ичкаридан қулф эди.

- Онаси! Ҳо онаси! Эшикни оч! – Тожибой жон аччиғида талпиниб, эшикни силкилайверди.

Хотини ҳали ухламаган шекилли, бошига рўмолини елвагай ташлаганча, тезда етиб келиб эшикни очди. Тожибой ўпкасини қўлтиқлаганча ўзини ичкарига урди. Нималардир

демоқчи эди, тили оғзига тикилди. Кўзлари косасидан чиккудай бўлиб, атрофга олазarak тикилди.

- Тинчликми? – сўради хотини хавотирланиб, эшикнинг зулфинини яна соларкан. – Мунча ҳаяллаб кетдингиз?

Тожибой индамай ичкарига ўтди. Хоналарга назар ташлади: болалари ўринларида ётишарди!

- Нима бўлди? Нега индамайсиз? – Хотинининг ҳам юрагига ғулгула тушди. – Қаерларда юрибсиз? Боя директорнинг жияни сизни излаб келди. Уруғ-аймоғи билан умрида остонамизга қадам босмаган одам!

- Ҳеч гап йўқ, акамни кига боргандим... Керак бўлсам топиб олади-да, - деди Тожибой. Дедию, вужудини қалтироқ босди. Аҳволини билдириб қўймаслик учун чинни косани пақирдаги сувга тўлдириш баҳонасида эгилди. Кейин косани кўтариб ичди.

- Овқат ейсизми?

“Шу вақти томоқдан овқат ўтармиди?”

- Йўқ, янгам ош пиширган экан. Қорин тўқ, - деди Тожибой, ўз хонасига бурилиб.

- Қала-ай? – деди хотини кулимсираб. – Қайнисига эрипти-да бир...

- Ким билади, ишқилиб, охири бахайр бўлсин. – Тожибой ўзига солинган тўшакка бориб, ҳали тахлами билан ётган ёпинғич кўрпасига чўқди.

- Машина нима бўлди? – сўради хотини эшикка суяниб.

Тожибой: “булар менга машина берармиди?” дегандай қўл силкиди. Ичидаги титроқ сув ичганда камайгандай бўлганди, энди яна авжланди. Ишқилиб, эрталабгача жинни бўлиб қолмасайди.

- Қўйинг, отаси, эски машина минсангиз ҳам кунимиз ўтяпти-ку. Ёзманг ҳам, олишманг ҳам булар билан. Очдан ўлмасмиз. Жияннинг турқи ёмон. Кўзларига қарадим, ичимга бит оралади.

“Ў-ў, хотин! Ана шундай деб, андиша қили. Умримиз ўтиб кетди. Билмайман, эртанги кунимиз қандай кечади. Жонгаям ишонч қолмади. Мени ўлдириб қўйишса... – Тожибойнинг ичи музлаб кетди. – Ишқилиб, болаларга тегишмасин!” - Тожибойнинг ичидан хўрлиги келди. Кўзларига ёш қадалди. Юзига сизиб чиқаётган ёшларни кўрсатмаслик учун кўйлагини ечаётган киши бўлиб, қўлларини кўтариб, кўйлаги билан юзини тўсди. Шу баҳона ёш томчиларини артди. Ўкириб йиғлаб юбормаса бўлди. Бунчалар ҳокисор бўлмаса хотини! Ўзи-чи? Ундан бадтар! Шунинг учун ҳеч ким ҳурмат қилмайди. Шунинг учун акагинаси билан янгагинаси ҳар сафар дуч келганда қоп-қоп насихатларни қўлтиқлатиб жўнатади. Тожибой – укам, бу – укамнинг хотини, дейишдан, керак бўлса, орланишади. Ана шундай бўлиб тургандан кейин бошқалардан ўпкаламаса ҳам бўлаверади. Дуч келган одам ақл ўргатади. Ўзининг ақли ўзига етар, куни ўтяпти-ку шуниям, демайди... Жияннинг пўписаси баридан ошиб тушди. Бошқа одамга бундай қилолмасди. – Қачонгача? Қачонгача буларнинг замзамасига чидаши керак? Етар ахир?! Ёруғликка чиқар кун борми? – Тожибой тўшагига ўтиб, кўрпани устига тортди. Ўзи сезмаган ҳолда қаттиқ уф тортди. Юраги куйиб борарди.

- Онаси, қатик-патиғинг борми?

Хотини шипиллаб бориб қатик келтирди. Шу пайт икки ёшли кенжаси уйқусираб, ғингшиди, нималарнидир пичирлаб, ағдарилди. Хотини қатик тўла косани Тожибойга тутқазса солиб, ўғлини кўтарганча ташқарига чиқиб кетди. Тожибойнинг томоғи яна ғиппа бўғилди. Эшикнинг олдида пойлаб туришган бўлса. Хотини чиқиши билан орқасидан... Кейин ўғлини биғиллатиб... Тожибой ич кийимда қандай қилиб ташқарига отилганини ўзи ҳам билмай қолди.

- Қани, “а-а” қил-чи, ўғлим. Кейин яхши ухлайсан, ширингинам! Иштонини ҳўлламайди-да бу! – Хотини олманинг тагида бамай лихотир кенжатоини авраб, тўсиб ўтирарди.

Тожибой бир пас термулиб турди-да, ичкарига қайтди. Ҳаприқиб бораётган юрагини бошиш учун косадаги қатикни бир кўтаришда охиригача симириди. Сал ўзига келгандай

бўлди. Ҳар қалай, жинниликка бир баҳя борга ўхшайди. Кейин ўзи бориб, косани яна қатикка тўлдириб келди-да, хотини қўйган дастурхонни очиб, нон олди. Қорни қаттик очганини энди сезаётганди.

Эрталаб ишга отланаётганда хотини: “Бугун пичокни опкелақолинг, ўзим тошқайроқда ўткирлаб оларман”, дея тайинлади. Йўқ, таъна қилмади, жанжаллашмади. Шунчаки айтгани учун ҳам жиззакилашиб кетган Тожибойга қаттик таъсир қилди. Қанийди хотин дегани ҳам гапингга гап қайтариб, талашиб, жанжаллашиб турса... Баъзан юракнинг чигили унча-мунча ёзилармиди. Шунчаликка боришганки, оилада фақат битта пичок бор. Етишмовчилик-да. Хотини айтмаса ҳам Тожибой сезиб юрипти. Бир у қўшнининг, бир бу қўшнининг пичоғи опкелиб, рўзғорга ишлатишяпти. Битта пичокқа пул орттиролмагандан кейин Тожибой нима қилиб юрипти, эркакман деб?! – Йўл-йўлакай дуч келган бир-иккита ҳамқишлоқлар қўл бериб кўришишди. Хушхол, хушмуомала. Тожибой ҳайратланди. Сира бунақа бўлмасди. Илгарилари салом берса, оғриниб алик оладиган одамлар.

Тожибой гаражга киргандан чархчининг ўзи чақирди:

- Пичоғингизни опкелинг, Тожибой ака! Яхшилаб ўткирлаб бераман, уч сўм чўзасиз.

Ҳазиллашдимиз, чиними, Тожибой машинадан пичокни опкелди ҳамки, тушуниб етмади. Ахир уч сўмга бунақа пичокдан тўртта сотиб олиш мумкин. Уч сўм ортиқча пули бўлганда ўн беш кундан бери ялиниб юрармиди.

- Майли, Тожибой ака, пул бермасангиз ҳам, соғлигингиз керак. Худо йўлига ўткирлаб берай. Баъзан савоб иш ҳам қилиб қўйишимиз керак-ку, тўғрими?

Шу пайт директорнинг “Волга”си гаражга кириб келди. Диспетчер хонаси яқинидаги янги машина атрофида одам уймалашди. Директор ичкарига кириб кетди. Тожибойнинг кўзлари тўрт бўлиб кузатаркан, бетоқатланди. Чархчи бемалол ўз ишини давом эттирарди. Тезроқ бўла қолмайдими? Тагин Тожибойни излаб қолишса? Тожибой топилмаса. Кейин “Тожибой йўқ экан”, деб янги машинани бошқа бировга бериб юборишса-я?

- Болта бўлиб кетибди-ку бунингиз, - деди чархчи бамайлихотир. – Умрида чарх кўрганми, йўкми?

Тожибой индамади. “Бўласанми, йўкми?” дегандай сабрсизланиб чархчига қараб қўйдию, яна директорнинг йўлига умидвор кўз тикди. Агар янги машинани берса, унинг тўғрилигига ишонади.

- Шошиб қолдингиз-да кеча, Тожибой ака, - деди чархчи семиз гавдасини оғир қимирлатиб, пичокни пақирдаги сувга ботириб оларкан. – Бу аблахларнинг адабини бериш керак эдию... “Тожибой аканинг ёзганлари юз фоиз тўғри” деб ўрнимдан туриб кетай дедиму, сал қолди-да, тагин шайтонга ҳай бердим. Йўқ жанжални нима қиламан ўзимга сотиб олиб? Мен-ку майли, нуқул орқаваротдан директорни сўкиб юрадиган, ундан қилиб йўқотиш керак, бундай қилиб қуритиш керак, деганларга кеча бир фурсат келиб қолганди, ҳаммаси димиқиб кетди. Э, бу одамлар!.. Сиз саға-ал тажрибасизлик қилдингиз. Ҳа-а, ҳали ҳаммаси изга тушиб кетади. – Чархчи чархни тўхтатди-да, пичокнинг тиғини силаб кўрди. Кейин тошқайроқ билан тиғнинг қировини кеткиза бошлади. – Тожибой ака: шуни билиб қўйинг, қишлоқда кўплар сиз тараф. Бу оқшом Барлосда ҳеч ким ухламаган. Эллиқдан ортиқ киши бирлашиб, юқорига хат тайёрлашяпти. “Мана, Тожибойни ҳеч нарса қилолмади-ку, - дейишяпти одамлар. – Қачонгача писиб юрамиз?” Пичоғингиз тайёр, ака. Тиғи етса бўлди, ўзи кесиб кетаверади. Мен розиман. Яхши кунларингизга буюрсин. Тўйларда ишлатинг...

Тоқати тоқ бўлиб кетган Тожибой чархчига эвини келтириб миннатдорчилик билдиришга ҳам сабри чидамай, ўнг кафтида пичокнинг сопини тутганча, чап кафтида тиғнинг ўткирлигини билиш мақсадида пайпаслаб, одамлар йиғилган тарафга юрди. Ярим йўлга етмасданок ичкаридан отилиб чиққан Абдулла янги машинанинг эшигига калит солди. – Тожибойнинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Бир дам анграйганча, йўлнинг ўртасида туриб қолди. Демак, Катта ака тўғри айтган экан. Демак... аввал хўрлиги келди. Кейин

алам қилди. Алам эса ғазабга айланди-да, одамларга яқин борди. Ичкаридан Хидир Собирович ҳам чиқиб кела берди.

- Бу машинаниям энди... бермайсизми менга? – сўради Тожибой маҳзун, ички бир алангадан хансираб-қоврилиб.

- Сенга янги машина нима керак? Қаламинг бор, қоғзинг бор, ёзавер! Машинани Катта акангдан оласан. – Директор масхараомуз ишшайаркан, мадад тилаб йиғилганларга тикилди. Лекин одамларнинг биронтаси директорга қўшилиб кулмади. Ҳамма сукут сақларди.

- Беринг шу машинани менга! – Тожибойнинг овози секин, аммо таҳдидли янгради.

- Э бор, дўк урганча олдин ўзингни эплаб ол! – Директор ён тарафга ўгирилиб, кимларнидир қидира бошлади. – Сенга янги машинани ишониб бўладими? “ГАЗ-53” ҳайдаб кўрмагансан. Бузинг қўйсанг нима бўлади? Давлатнинг моли, қимматбаҳо нарса. Отамники эмас. Ҳар бир машина учун катталар олдида жавоб бераман.

- Хидир ака, шу ишингиз адолатдан бўлмаяпти лекин, - деди одамлар орасидан Қурбон тракторчи. – Ҳеч бўлмаса, Абдулла аканинг эски машинасини беринг бу кишига. Ҳаққи бор!

- Ҳаққи бўлса ҳисоблаб олсин. Сен ўртада адвокатлик қил. Абдулланинг эски машинаси ҳам эскимас ҳали. Энди икки йил бўлди. Қўлидан иш келмайди тарафини олаётган одамларнингнинг. Ана, битта болти йўқ деб отдай машинани бир ойдан бери қантариб ўтирипти. Асли тагидагини ҳам тортиб олиш керак! – директор овозини баландлатиб, кўрсаткич бармоғини бигиз қилди. – Бошқа шофёр бўлганда бу машинани аллақачон одам қилиб оларди.

- Бермайсизми? – Тожибойнинг овози жуда бўғиқ,, йиғлоқи, ҳатто кўрқинчли ва яна аянчли эди.

- Э, менга ёзувчилар керак эмас! Бор! Қаёққа арз қилсанг қилавер! Менга деса ЮНЕСКОга бор. Қишлоқдан бутунлай чиқиб кет! – Директор терс ўгирилди.

- Хидир ака, менга қаранг! – деди Тожибой. У ҳамон асабий титраётган кафтида пичоқнинг тиғини сийпар, кўзларидан шашқатор ёш оқиб борарди.

- Нима дейсан, урасанми?.. – директор аччиқ билан ўгирилди ва кўзлари даҳшат ичра тепага битиб, қўллари осилди. Папкаси ерга тушиб, очилиб кетди.

Тожибой ошпичоқни ярмигача директорнинг биқинига тикиб юборган эди... Бир зум ҳамма қотиб қолди. Кейин ичиккан, хайиққан, изиллаган товушлар, нидолар эшитилди. – Папкадаги қоғозлар сочилиб кетган, қоғозларнинг устига директор юзтубан тушган, ёнида қоғозларга аралаш-қуралаш икки боғлам ўн сўмлик пул кўриниб турар, биқинидан булоқдай тўкилаётган қоп-қора қон боғлам пулларнинг устидан сизиб ўтиб, ерга ёйиларди.

Шалвираб қолган Тожибой бир дам лоқайд одамлар бу манзарага тикилиб турдию, инграб юборди. Қўлидаги узун ошпичоқ сирғалиб, ерга тушди. У қонли қўлларини (ўзи ҳам бундан беҳабар) юзига босди. Осмонга қаради. Ғайритабиий бир овозда хо-холаб кулганча эгри таёқдай аввал осмонга отилиб, кейин ерга гупиллаб тушди.

УЧИНЧИ ЙЎЛ

О, дўстгинам!
Ахир беш бармоқ
Тугилмасди сабаб бўлмаса.
Унинг ноҳақ тугилмаганин
Исботлайман агар ўлмасам.

Абдулла Қўшбоқ.

Ҳадемай тонг отади. Кеча кечқурун бошланган ёмғир ҳамон майдалаб, эзиб ёғаяпти. Шошилиш керак, аммо...

Барлоснинг йўлида “Волга”-такси лойга тикилиб қолган. Шофёр ҳамроҳи билан ёмғирда ивиб, тўрт соатдан бери овора, лекин такси тобора ботса ботиб боряптики, асфальт йўлга қайтиб чиқолмаяпти. Ярим кеча йўл усти халқоб бўлиб қолганини кўриб, шофёр айланиб ўтмоқчи бўлганди. Асфальтнинг шундоқ чеккаси яқинда уйилган тупроқ экан, такси ботиб кетди. Лаънати ёмғирни айтмайсизми? Бир дам тўхтаб турай демайди. Бир-иккита машина ўтди, шофёр уларни ёрдамга чақирмоқчи эди, Тожибой кўнмади. Бунинг устига то улар ўтиб кетганча таксининг чирокларини ҳам ўчиртириб қўйди. “Шундай қилганимиз маъқул. Менга бари бир, агар сизга тинчлик керак бўлса, айтганимни қилинг”, деди. Шофёр ноилож кўнди. Оз эмас, кўп эмас, роса беш юз сўмга келишиб, йўлга чиқишган. “Бизнинг қишлоққа борамиз, Бор-йўғи ярим соат, нари борса бир соатлик ишим бор. Сиз кўчада кутиб турасиз. Мен ишимни битираману, қайтиб чиқаман”, деган. Шофёр рози бўлган. Тўғри-да, унга бари бир. Тожибой қанақа ишни битиргани билан унинг неча пуллик иши бор, фақат савил ёмғир... йўл... Бу ёғи Барлосга яёв ўртача тезликда юрилса, бир соатлик йўл. Шудгор ораласа, янаям яқин, аммо бу ёмғирда... Етдик деган жойда йиқилиб ўтиришипти. Шофёр йўл четларидан хас-хашак топиб келиб, ғилдиракларнинг тагига ташладию, яна моторни ўт олдириди. Бефойда. Тожибой соатига каради, машинани бир айландию, йўлга чиққанча, оёқларини қоқиб, ботинкасидан лойларни туширди.

- Шўпир ака, энди мен қишлоққа кетдим. Ўзингиз бир амалларсиз. Бундан бу ёғига машиналар серкатнов бўлиб қолади. Илтимос қилсангиз, тортиб чиқариб қўйишади. Эплаб чиқолсангиз, қишлоққа кирадиган жойда йўлнинг четида турунг. Мен дарров қайтаман.

Шофёр маъқул ишорасида бош силкиди. Тожибой плашига маҳкам ўрандию, асфальт йўл бўйлаб, жадал юриб кетди. – Аввал-бошдан омади юришмаган одамнинг омади кейин

хам юришмас экан. Бўлмаса оқшомги “саёҳат” учун роса икки йил тайёрланганди ахир. Бошлиқни кўндириш учун роса икки йил керак бўлди. Энди аламимдан чиқаман деганда, лойга тикилиб ўтиришганини... Тезроқ юриш керак. Тонг отиб қолса, кейин қишлоққа кириб ҳам бўлмайди, чиқиб ҳам... Ишни кўнилдагидай битиролмаса... “Тонг отганча қайтиб келаман!” деб ваъда берган. Соат тўққизгача етиб бормаса, “Тожибой қочипти” деб эълон қилишади. Бошлиқ билан шунга келишишган. “Лекин иложини топ. Кечикма. Кечиксанг, менга бари бир, чора кўришади”, деган бошлиқ.. Уни алдамаслик керак... эди. Мўлжал аниқ: тўрт соат қишлоққа, тўрт соат ортга қайтишга, икки соат ишни битириш учун, яна икки соат ҳар эўтимолга қарши... Жами ўн икки соат ичида, яъни эрталаб соат саккиз яримда Тожибой ўз жойида бўлиши керак эди. Афсус... афсус, энди... Тожибой ўз юришига қаноат қилмай, югуриб кетди. Тезроқ, фақат тезроқ. Ҳалиям имкон бор. Ярим соатда қишлоққа кириб, ўн минутда ишни битирсаю, ярим соатда қайтиб келолса,.. улгуришлари мумкин. Бадбахт шофёр! Сал кўзига қараб ҳайдаса ўлармиди. Текис асфальт йўлда тикилиб ўтирипти.

Ёмондан худо безор деганлари рост. Икки йил бурун Тожибой битта машина деб директор Хидир Собировични пичоқлаганда эс-ҳушини йўқотган, сал бўлмаса, ўзини ўзи ўлдириб қўяёзган эди. Кейин билишса, пичоқ директорнинг бикинига суқилгани туфайли жон жойларига зарар етмаган, икки ой касалхонада ётиб, яна директорлигини қилаверган эди. Икки ўртада Тожибой кесилиб кетди. Кесилгани алам қилмасди. Майли, тезлик қилди, бировларнинг йўриғига юрди, терговчи айтгандай, “мансабдор шахсга хизмат вазифасини ўтаётганда суиқасд қилди”, ўлдирилмаган бўлса ҳам берирок, ишқилиб, Хидир Собировичнинг кўзини қўрқитиб, ўзини яримжон қилди. Тожибой бу қилмиши учун жазога тортилиши муқаррар, деб ҳисоблаган, ҳатто ҳеч бир қаршиликсиз ўзини милиционерларга тутиб берган эди. Терговда ҳам бор гапни рўй-рост айтди. Директор ҳар бир янги машўинани икки минг сўмдан сотяпти, деди. Менинг пулим бўлмагани учун бермади, деди. Устидан ёзгандим, итдан бадтар қилиб ҳайдади, тафтишчиларга пора бериб, мени тухматчига чиқарди, деди. Кейин алам ўтиб, қандай пичоқ урганимни... Э, Тожибой бўлиб ўтган воқеаларни роса эзғилаб тушунтирди. Фақат терговчи – юзи-кўзи захил, башараси қаримсиқ терговчи – аввалига уч-тўрт кун у билан яхши муомалада бўлиб, ҳамма гапларини батафсил ёзса-да, кейин бирдан ўзгарди.

- Аввал ораларингда нима гаплар бўлиб ўтгани мени қизиқтирмайди, - деди. Хидир Собировичга ўзингиз пичоқ урганингиз ростми?

- Рост, - деди Тожибой ажабланиб. – Ишонмасангиз, бориб гараждагилардан сўранг. Ҳаммаси тасдиқлашади. Янги машинани Абдуллага бергандан кейин алам ўтиб...

- Абдулла мени қизиқтирмайди, - терговчи унинг гапини кесди. – Демак, сиз алам ўтиб, яъни қасддан Хидир Собировичга суиқасд қилгансиз.

- Суиқасди нима?

- Яъни Хидир Собировични ўлдирмоқчи бўлгансиз. Шундайми?

- Ҳа, ўша янги машинани Абдуллага бергандан кейин менга: “йўқол, ёзувчи! Барлосдан чиқиб кет!”, деди.

- Ёзувчилигингиз бошқа масала. Буни қўя турайлик. Сиз шикоят ёзиб, ўз даъвонгизни исботлай олмагансиз, яъни тухматчисиз. Бунинг учун сизга беш йил, суиқасд учун ўн йил, жами ўн беш йилга кесиласиз. Лекин... лекин икки кундан бери Хидир Собирович ўзига келиб қолди. Гапиряпти. Менинг Тожибой Тошбоевда даъвом йўқ, уни қўйиб юборинглар, деяпти.

- Ўлмаптимми?! – Тожибой ёқа ушлади. Нега ўлмайди?! Узун пичоқни ярмигача тикиб юборгандим-ку!

- Қизиқ одам экансиз! Хидир Собировичнинг ўлмай қолгани сизнинг бахтингиз-ку! Қувонмайсизми?

Тожибой маъюсланиб, ерга қараб қолди.

- Ана шунақа, - деди терговчи насихаткорона, - сиз ҳақиқатан ҳам Хидир Собировични ўлдириш ниятида пичоқ ургансиз. У киши эса ўз жаллодини оқлашларини илтимос қиляпти.

- Хидир ака ростданам шундай дедими? – Тожибой ишонқирамади.

- Ҳа, “от тепкисини от кўтаради, Тожибой ҳақиқий йигит экан, мен уни шу вақтгача тушунмаган эканман. Баъзи бировларнинг гапига кириб, унга қаттиқ гапириб юборибман. Асли айб мендан ҳам ўтган. Тожибойда ҳеч қандай даъвом йўқ. Иложи бўлса, Тожибойни кўйиб юборинглар. Унга янги машина бераман”, деди. Сиз эса...

Тожибой бошини эгди. Кўнгли юмшади. Ҳар қалай Хидир аканинг унчалик ёмон одам эмаслигини ўзи ҳам билади. Унга ҳам қийин. Раҳбарликнинг ўзи бўлмайди. Сендан бир нима олсам, ўндан бири ҳам менда қолмайди. Сендан битта мен сўрасам, тепамда мендан сўрайдиган ўнта, деб неча бор тўғри гап билан тушунтирган. Тожибой тушунарди ҳаммасини, аммо йўқчилик курсин... Бунинг устига анови учови тезладию,.. ана энди қовоқ бошини тошларга урсин... Янаям Хидир ака мардлик қилипти. Тўғри-да, раҳбарман деганнинг бари бир гўр. Барлосда нечта катта ўтган бўлса, ҳаммаси Хидир акадан бадтар бўлса бордир, яхшироқ эмас. Хидир ака ҳар қалай муомала қиларди. Тушунтирарди. Э. Хидир ака тилла одам! Шундай одамнинг қонига зомин бўлиб ўтирибди-я! Яхшиям ўлмай қолипти. Лекин нега Хидир ака ўлмай қолагина у суюнмаяпти? Ахир жазо муддати камаяди-ку! Енгиллик берилади. Негадир юраги тош. Ҳамон оғир юк елкасидан босиб турипти.

- ... Ана шунақа, - дерди терговчи, - Хидир Собирович асл коммунист, инсонпарвар киши экан. Хидир Собирович Лениннинг ишини қиляпти. Бунақа раҳбар камдан-кам топилади.

- Энди мен нима қилишим керак? – сўради Тожибой, “озодманми? Кетаверайми”, дейишга юраги бетламай.

- Мана бу делони тўлдирайлик, ёпайлик, катталарга топширайлик. Нима қилишингизни ўшалар айтади, - деди терговчи. – Фақат сўроқларимга тўғри, холисона, ёлғон аралаштирмай жавоб беринг.

- Шу вақтгача ҳам тўғри гапни айтяпман, - деди Тожибой мунғайиб.

- Йўқ, сиз ишни чалкаштиряпсиз. Хидир Собирович сиз учун илтимос қилгани билан бу ер давлат идораси. Жабрланувчи индамагани билан давлатнинг ўзи даъвогар бўлади. Сизнинг жавобларингиз эса жиноятингизни енгиллаштиришга эмас, оғирлаштиришга хизмат қилади. “Эс-ҳушим жойида эди, ўзим қасддан пичоқ урдим”, деяпсиз. Бу жавобингиз учун эртага судья сизга камида ўн беш йил беради, бўлмаса отувга ҳукм қилади. Сиз ахир давлат кишисига хизмат вазифасини ўтаётганда суиқасд қилгансиз.

- Нима, Хидир Собирович давлат одами бўлиб, биз ердан чиққанмизми? Биз ҳам шу давлатга хизмат қилиб юрибмиз-ку, - деди Тожибой аччиқланиб.

Терговчи столнинг ортидан узалиб, Тожибойнинг башарасига мушт туширди. Тожибой ўтирган стулига кўшилиб ағдарилиб тушди. Алам қилди, лекин аламини ичига ютишга мажбур эди. Шу даргоҳда ётганидан бери калтакларга ўрганиб қолди. Агар қаршилиқ кўрсатадиган бўлса, чет хонага олиб ўтадилар-да, ўч-тўртта бўлиб ўртага оладилар. Яхшиси, мум тишлаб туравериш. Ҳеч ким сенинг оҳ-войингга қулоқ солмайди. Ичи ачимайди. Минг ёмон дегани билан ичи ачиган, ҳолини сўраган янаям ўша Мамат акаси билан янгаси бўлди. У деди-бу деди, зорланди, сўқди, лекин бари бир жигарчилик экан, келиб хабар олди. Тезлаган анови хабар олиш у ёқда турсин, Барлосда унинг устидан гап тарқатишипти: “Асли ўзи тентакнамо эди, қилғилиғига яраша!”, деганмиш Катта ака. Ана шунақа. Бу жойга тушганингдан кейин одам сонидан чиқар экансан. Ёмон бўлса ҳам акасининг бориға шуқр. Мана булар эса... Асли тилни тийиш... Тожибой чаппа гапни айтишга айтиб юбориб... Барлосда асли шунинг учун ҳам ҳамма ундан ўзини олиб қочади. Бу ерда эса дарров суробингни тўғрилашаркан. Э, бу жойларни душманингга ҳам раво бўрмайсан. – Тожибой дарров ўрнидан туриб, стулини тўғрилади. Ҳеч нарса бўлмагандай, ачиётган лабини артганча, жойига ўтирди.

- Ким сизни урди? – сўради терговчи.

- Ҳеч ким ургани йўқ, - Тожибой бу борада анча-мунча таълим олиб қолган эди. Кўпроқ калтак емаслик учун “рост” гапириш керак.

- Ҳеч ким урмаса, - терговчи таҳқирона кулимсиради, - унда нега лабингиз кўкарган?

- Ўзим,.. қаттиқ тишлаб қўйибман.

- Яхши, демак сўроқни давом эттираемиз. Бу ердан тезроқ чиқиб кетишни истайсизми? Тожибой анграйди.

- Модомики, тезроқ чиқишни истар экансиз, саволларимга аниқ, қисқа ва лўнда жавоб беринг. Яна мени чалғитадиган бўлсангиз... Фақат ростини айтинг. Икки минг сўм пул кимники эди?

- Сизга мен бир ҳафтадан бери айтяпман: Икки минг сўм Хидир Собировични пичоклаганимдан кейин қўлидан тушиб кетган сумкасидан...

Тожибой гапини тугатолмади. Мушт зарбидан учиб бориб, боши деворга урилди. Гангиб қолди. Бир муддат кўзлари тиниб, деворга суянди. Терговчи юзига сув сепди ва яна жойига ўтирғизди.

- Сиз агар жиноятингиз енгиллашишини истасангиз тўғриси айтинг. Икки минг сўм пул кимники эди?

- Меники эди, - деди Тожибой беҳол, ортиқ чидай олмаслигини англаб. Ахир бир ҳафтадан бери шу саволни беришади. Тўғриси айтса, “нега ёлғон гапирасан?” деб уришади Э, борсин энди. Нима бўлса бўлди. Бир бошга бир ўлим, пишириб ейишсин.

- “Икки минг сўм пул меники эди”, деб ёзинг, деди терговчи, унинг олдига катта дафтарини суриб, қўлига қалам тутқизаркан.

Тожибой калтироқ қўллари билан эгри-бугри ёза бошлади. Терговчи бир пиёла сув тутди. Тожибой сувни ичаман, деб тиши такиллаб, пиёлани ағдариб юборди. Сувнинг бари нақ дафтарни бўярди, яхшиям терговчининг ўзи эпчиллик қилди. Ўзи дафтарни бир четга олиб, столнинг ҳўл бўлган тарафини кассасидан рўмолчасини олиб, артди. Ниҳоят Тожибой у талаб қилган нарсани ўз қўли билан ёзди.

- Икки минг сўм пулни нега гаражга кўтариб бордингиз?

“Қанақа пул?” демоқчи эдию, терговчининг гурзидай муштига кўзи тушиб, чўкди. Ютинди ва бир ҳафтадан бери талаб қилишаётган “тўғри гап”ни айтди.

- Янги машинани менга беринг, деб директорга тутқизмоқчи эдим.

- Ёзинг.

Тожибой дафтарга ёзди.

- Директор пулни олдимиз?

- Йўқ, олмади.

- Ёзинг.

Тожибой ёзди.

- Директор пулни олмагандан кейин сиз нима қилдингиз?

“- Аламимдан унга пичоқ урдим. Ўша пайт қўлимдаги пул директорнинг ёнига тушиб қолган. Буни мен қаттиқ ҳаяжонланганим туфайли сезмаганман, - деб ёзди ва яна қўшди. – Юқоридаги гапларнинг ҳаммаси тўғри. Аввалгилари нотўғри. Тушунтириш хатини ўз қўлим билан тўғри ёздим деб имзо чекувчяи Тошбоев Тожибой”.

- Ҳа, мана бу бошқа гап, - деди терговчи хурсанд бўлиб. – Тўғри гапни айтсангиз ҳеч ким сизни қийнамайди. Шу бир оғиз гап учун мени бир ҳафта овора қилдингиз. Хў-ўш, судмедэкспертиза хулосаси бор, гувоҳларнинг кўрсатмаси бор: Сафар, Абдулла,.. совхоз партия ташкилоти скеретари Ҳамрокул Бозорович... Сизнинг ўз кўрсатмангиз ҳам бор. Бўлди. Етади. Энди биз делонгизни ёпамиз. Ишимиз битди.

Тожибой ялт этиб терговчига қаради. Демак, энди мени чиқариб юборишаркан-да, деган хаёлга борди, лекин хурсанд бўлолмади. Терговчи қоғозларни жамлаб, папкасини ёпди-да, столга тарсиллатиб ташлади.

- Энди, Тожибой ака, делонгизни судга ўтказамиз. Бу ёғи осон кўчсин десангиз, катталарни чалғитмай, бугунги тўғри гапингизда тулинг. Акс ҳолда... биласиз, Хидир

Сорбировичнинг томири маҳкам. Район, областда унга ҳеч кимнинг тиши ўтмайди. Так что сиз тилингизга эҳтиёт бўлинг. Бу менинг сизга биродарлик маслаҳатим. Уч-тўрт йилда чиқиб келасиз. Агар у-бу деб ўтган кунлардаги гапларингизни яна валдирасангиз, нақ ўн беш йилни бўйингизга илишади. У дунё-бу дунё туғилганингизга пушаймон еб кетасиз. Калтаклар эса,.. – терговчи дўстона кўз қисди, - бунинг учун хафа бўлманг. Сизга ичим ачиганимдан... соқчиларга топширганимда сизни пўла қилиб ташлашарди. Ўзим озгина чиниқтирдим, холос. Ҳали ҳаммаси олдинда...

Ҳақиқатан ҳам олдинда экан. Мана икки йилдан бери ахлоқини тузатяпти. Бу маскан шунақанги ахлоқ тузаткичларга бойки... Тожибойнинг ерговчида гинаси йўқ. У ҳақиқатан ҳам тожибойни сал-пал чиниқтирган экан, холос. Судда эса... Тожибой бир сўзли мард йигит-да. Терговчига берган ваъдасида турди. Хидир Собирович ҳам мард экан. Хўжалик ишлари билан бандман, деб судга келмади. “Тожибой Тошбоевда менинг даъвом йўқ”, деб ёзиб берипти. Абдулла билан Сафар найнов қатнашди, улар ҳам Тожибой ҳақида ёмон гап айтишмади. Судлов ими-жимиди ўтди, биров билиб, биров билмай қолди. Ишлар шундай осон битаётгани учун (ахир Тожибойнинг ўзи ҳам камида ўн йилни бўйнига олиб ўтирганди-да) у терговчидан ҳам, Хидир Собировичдан ҳам, Сафар найнов билан Абдулладан ҳам, ҳаттоки ўзидан ҳам рози эди. Беш йил нима деган гап? Ҳа-ху деганча ўтади-кетди. Лекин бу ахлоқ тузатадиган жойида шунақва билимдонлар, калласи зўр ишлайдиганлар бор эканки, уларнинг гапларини эшитиб, Тожибой беихтиёр “товба!” деб ёқа ушлади. Айниқса, Ирисмат дегани икки оҳиз гапини эшита солиб, нима бўлганини, нима қўйганини, терговчи нимага уни бир ҳафта урганини ойнада кўриб тургандай Тожибойнинг ўзига айтиб бердики, беихтиёр унинг муши тугилди. “Оббо Хидир тулки-ей, янаям менга панд берипти-да”, деб янди.

- Хидир Собировични сўйган билан иш битмайди, - деди ўша билимдон. – Унинг ўрнига талабгор бўлган Катта акангиз ундан яхшими?

- Йўқ, ундан-да ифлос.

- Мана кўрдингизми? Раҳбарни алмаштириш билан иш битмайди. Аслини олганда қайта куриш негизи бу – кишиларнинг асосан паст табақа – ишчи-деҳқонларнинг ўзлигини танишидир. Ўз ҳақларини талаб қилиб ола билишни ўрганишидир...

Э-э, Тожибой қойил қолди. Қирқ йил очикда яшаб, сира бунчалик ҳайратланарли гапларни эшитмаганди. “Ўғрининг бари очикда. Калласи зўр ишлайдиганлар, ҳамма нарсага ақли етадиганлар бу ерда... ахлоқини тузатяпти”, деб ўйлади. Шуларнинг гапини эшитиб, Тожибой баъзан шу жойларга тушганига ҳам шукр қилиб юрди. Бўлади-да, баъзан шунақа дамлар. – Қишлоқда қирқ йил яшаб, учоворага қўшилолмаган одам, - унинг қайсидир бир хислатини ахлоқини тузатаётганларнинг Қоплон деган энг зўри ёқтириб қолди. Шу-шу Тожибойнинг ҳурмати ошиб кетди. Лекин Қоплон бошқача гап қилди.

- Сен жўра, тўғри иш қилгансан, маладес! Фақат ўлдирилмаганинг са-ал чатоқ бўлипти-да. Пичокни тикқандан кейин бура-аб олмайсанми? Жойида қотарди. Хидирингга ўхшаганлар ҳамма ёқда итдай болалаб ётипти. Барини сўйиш керак! – деди у. – Сени бир мартага ўзим чиқариб жўнатаман. Хидирни бир ёқли қилишинг шарт. Ҳаётингда энг катта савоб иш шу бўлади.

Айтишларига қараганда Қоплоннинг бир қанча душманлари бор эмиш. Биринчи марта бирваракай тўрттасини сўйиб, ўн икки йилга қамалган экан. Тўрт йилда чиқиптию, яна иккитасини тинчитиб, ўн беш йил олипти. “Ҳали сўйишим керак бўлган яна уч-тўртта мараз бор, деб қўяди.

Бир сафар Тожибойни кўргани келган Мамат ақаси куйиб-пишиб келиб қолди. Учрашув пайти анча панд-насихат қилди. Яхши юр, яхши тур, бошлиқларингни гапидан чиқмасанг эртароқ жавоб бериб юборишлари мумкин экан, деди. Турган гапки, куруқ насихат Тожибойга ёқмади, бир неча бор ақасини қайтариб ташлашга оғиз жуфтлади, лекин...

лекин Тожибойга қайишган, Тожибой деб харажат тортиб, йўл юриб келган, янаям келадиган битта шу ёмон акаси-ку! Уни ҳам ранжитса, кейин... Ишқилиб, кўп мулоҳазаларга борди-да. Тожибой бўйин эгиб ўтираверди. Ниҳоят акаси Барлосдаги воқеаларга кўчди. Яқинда қишлоқни мелиса босипти. Уйма-уй кириб, текшириш ўтказишипти. Уч-тўрт кишини ўғирлик устида қўлга тушириб, бирданига машинасига босиб кетиб, қамаб қўйишипти.

- Мен жиянингни велосипедига ўтирғизиб, уйлариинга юборувдим, - деди Мамат кизишиб, - гумондор нарсаси бўлса, ҳозирлигини кўриб қўйсин, девдим. Шалвираган хотининг кўра-била туриб, то ховлига мелисалар кириб келганча чойини ичиб ўтираверипти...

Тожибойнинг ичи музлаб кетди.

- ...кейин улар молхонанинг эшиги оғзидан ярим халта ем топиб олишипти-да, хотинингнияам шарманда қилиб, Барлоснинг ўртасидаги кўчадан ҳайдаб ўтиб, машиналарига босишди.

- Мен ўша, Хидир акани пичоқлашдан икки кун аввал дўқондан сотиб олиб келган тўрт халта емнинг қолгани бўлиш керак у, - деди Тожибой зирқираб.

- Хотининг шундай деди, менам айтдим. “Дўқондан сотиб олган бўлсанг ҳужжати қани?” деди. Ҳужжат кўрсатолмагандан кейин ҳайдади. Минг ялиндим, мелисалар кўнмади. “Ҳозир қайта қуриш, биз ташмачиларга, меҳнатсиз даромад топувчиларга қарши аёвсиз курашамиз, бу ҳақда ЦК КПССнинг алоҳида қарори бор, бу ем Эшқобилнинг фермасидан ўғирланган”, дейишди. Мен ҳам бир хизматкор одам бўлсам, қўлимдан ҳеч иш келмади. Асли, уриб ўлдирадиган хотининг бор! Одам юбордим, айтдим, худонинг зорини қилдим, бари бир... бўлмайдиган хотин бўлмас экан-да.

“Хотиним ҳақидаги фикр янгамни-ки!”

- Хотинимнияам қамашдимми? – Тожибой қаҳр, алам билан ўрнидан туриб кетди. “Қоплон айтган ишни қилиш керак. Энди Хидирни бир ёкли қилмаса,... бошқа илож йўқ”.

- Бор-йўғи уч кун, - деди Мамат. – Айтишларига қараганда ярим халта ем учун уч йилгача қамаш мумкин эмиш. Қамайдиган қилиб, бир талай ҳужжат ҳам йиғишган экан. Шунин билдим, менда жон қолдимми? Югуриб, Хидирга бордим... Ў-ў, укам, сен учун қилмаган ишларни қилдим, емаган б...ларни едим. Ишонсанг, Хидирнинг оёғига йиқилдим, этагини кўзларимга суртдим, кўнмади. “Режали текшириш. Союз бўйича ташмачиларни жазолашяпти. Мен илтимос қилсам жинойтчиға шериклигингиз борми, дейишади, менга ҳам гап тегади”, деди. Безрайиб туриб олди...

Тожибой ўтирганча бошини чангаллади: “Хидирлар хоҳлаганча ўғирлик қиладилар. Газеталар уларни “замонамиз қахрамонлари” деб мақтайди. Ярим халта ем учун менга ўхшаш худо урганларни пайғамбари ҳам тепиб ўтади. Нимага мен Катта аканинг гапига кирдим??? Тинчгина юрсам ўлармидим...”

- Ў-ў номерд!? Қанча алами бўлса мендан олавермайдими? Нега оиламга чангал солади? Аҳ-х!

- Шу напинг хато, ука. Мен кейин ҳам суриштирдим, билдим, бундай текширишлар бошқа қишлоқлардаям бўлипти. Кўп одамлар қўлга тушган. Эпчилроқлар тайёргарлигини кўрган, сенинг хотинингга ўхшаганлар... Асли ҳамма касофат хотинингда. Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин, деб бекорга айтишмаган.

“Бўлди-да-е! Мунча хотинингизни мақтайсиз!” деб юборишига сал қолди. Ўзи не аҳволдаю, жеркинишга бало бборми.

- Хотининг яхши бўлганда ука-а, сени аллақачон йўлгаям соларди, бой ҳам қиларди. Эр топиб келган нарсани хотин деган тугиб, биттасини иккита қилиб ўтирмаса, бир сўм топгандан бозорга чопаверса, рўзгорнинг баракаси бўладими? Ундай хотинга ҳайф! Нима деётган эдим? Ҳа-а... Хидир аввалига кўнмади, менам бўш келмадим, қўлтиғига сув пуркадим, отанг яхши, онанг яхши, сандан ит яхши. Барлоснинг отаси, бутун бир халқнинг эгаси сенсан, шу халқнинг савобиям, уволиям сенинг бўйнингда, деб гапни узоқдан айлантириб келдим. Ҳа энди... яхши гапга илон инидан чиқипти, дейди. Аврадим,

кў-ўп аврадим. Янганг айтиб қолди-да, - калласи ишлайди унинг! – Хидирдан бошқа одам буни уддалай олмайди, деди. Боринг, нима қилсангиз қилинг, Хидирни ккўндилинг, ёмон бўлсаям жигарингиз, бола-чақаси тўзғиб кетмасин, касофати бизга тегади, деди.

“Янгам ташвишдан қочиб айтгандир бу гапни”.

- Хуллас, шу маслаҳат билан мен Хидирни идорасида маҳкам ушлаб олдим. Ўнта боланинг зиғирча гуноҳи йўқ, дедим Шуларнинг уволи тутмасин, дедим.

“Нега ўнта. Ўн битта-ку!”

- Шундаям кўнмайди, занғар. Иш судга ошиб кетган, энди уни тўхтатиб бўлмайди, дейди. , Хидир ака, сиздан зўр эшшак йўқ, сиз бажаролмайдиган иш йўқ, деб этагига ёпишдим. Ўтган гапларни унутинг, агар Тожибой гуноҳ қилган бўлса, жазосини тортиб ётибди, дедим. Хуллас, кўндирдим. “Бўпти, бораверинг, ўзим телефонлашиб кўраман”, деди. Шу куни кечкурун хотининг уйга келиб турипти-да.

- Индамасдан чиқариб юборавериптими?

- Ҳа энди-и,.. Хидир ҳам илтимос қилган бўлса керак, бечора хотин дегандир, ўнта боласи кўчада қолди, дегандир...

“Нега яна ўнта деяпти? – Тожибой сергакланди.

- Ўнта эмас, ўн битта!

- Ҳа, ишқилиб, хотининг бажаролмасаям итдай, йилма-йил туғиб ташлайверган экан, мен соғ-омон борини айтяпман.

Тожибой ниманидир англагандай, вужуди қақшаб, акасига саволомуз тикилди. Акаси ерга қараб, жим бўлиб қолди. Тожибой беихтиёр ўрнидан туриб кетди, яна ўтирди.

- Нима бўлди??!

- Ишқилиб, қолганлари омон бўлсин, ука, қолганининг дуосини қилавер. Бандачяилик экан, худо оламан деса, бандасининг кўлидан ҳеч иш келмас экан.

Тожибой еб кўйгудай бўлиб акасига қаради: - Қайси бири?

- Кенжатоинг!

Тожибой ихраб, панжаларини юзига босди.

- Касал экан, камбағал. Отанг қамалиб кетди, бадтар бўлларинг, деб хотининг яхши карамаган шекилли-да, менинг билишимча. Янгам ҳам шу гапни айтди...

- Қачон?!

- Нима қачон?

- Қачон ўлди?

- Ҳа, шу, хотинингни опкетишдандан кейин эртаси куни кечаси узилди камбағал. Мен ҳам, янганг ҳам бошида эдик, духтурларни тизиллатиб чақирдик. Келди, тинмай укол қилиб турди. Яхши хизмат қилди лекин бечоралар.. Ўлимга шак йўқ. Биров эрта кетади, биров кеч. Ҳозир болалар ўлими кўпайиб кетган, деб ҳамма ёқда гапиришяпти-ку. Иложинг қанча, қолганининг ҳаққига дуо қилаверасан. Ўзингни юриш-туришинг бу бўлса. Хотининг айтган гапни қилмаса. “Кенжатоим оқшоми билан йиғлаб, мени ҳам ухлатмади. Каллам гаранг бўлиб турган эди, ўғлингиз нима деганини англамапман”, дейди. Ўл англамай! Мана энди, битта халтани сал панага олмагани эвазига ҳам шарманда бўлди, ҳам фарзанддан ажради, тагин беш юз сўмга тушди.

- Яна қанақа беш юз сўм?

- Э-э, ука, сен нимани тушунардинг? Қамаб қўйгандан кейин чиқариб юбориш осон иш эмас экан-да! Мен Хидирга “унча-мунча харажати бўлса, қариндош-уруғлар ўртада қарз-ҳавола қилиб йиғиб берамиз, дедим. Хидир бўпти, девди. Бу гап эрталаб бўлди. Уйга борсам, озроқ пул бор эди, мен хабар топмай қолибман, янганг сарфлаб қўйган экан. Кейин Йўлдош, Баҳри, Усмон учовидан илтимос қилиб, беш юзни жамлаб, тушгача Хидирга оббориб бердим. Бу замонда пулсиз иш битадими, ука. Сен учун қилдим-да, иложим қанча. Хотининг ишлаб топиб берар, тополмаса сен бор. Чиқарсан-да бир кун. Ётмайсан-ку бу ерда бир умр, тўғрими? Янаям Хидирга раҳмат. Кек сақламади. Бошқа одам сенинг шу ишинг учун у дунё-бу дунё ёрдам бермас эди. “Даъвом йўқ”, деб судга ёзиб берганини айтмайсанми. Тушуниш керак-да, ука. Булар билан олишиб бўладими?

Қайта қуриш дегани ҳаммаси қуруқ гап. Қани, нима ўзгарди? Яхширов яшайпмизми? Яхшироқ кийиняпмизми? Аввал қандай бўлса ҳозир ҳам шу. Хидир ҳалиям Барлосни еб ётибди. Эшқобил фермада билган ахлоқчилигини қияпти. Энг бечорадан биттаси мен бўлсам, “битта харидор келса, бир боғ беда сотсам”, деб ўтираман. Шу-да энди. Лекин ўша ўғрилари ушлаб бериб кўр. Ушлолмайсан. Сендан зўрроқларнинг ҳам қўлидан келмаган бу. Сен эса... Эҳ-хе... – Мамат қўл силкиб, ўрнидан туриб кетди. – Энди қайтиб борсанг Хидирга қуллув қил. Қуллуқ қилади, деб мен айтдим. Бошқа иложинг ҳам йўқ. Юитга одам Хидирдан ортиқ одамгарчилик қилмайди. Раҳмат ўшанга!

Мамат акаси ўша куни яна кўп гапларни айтди. Тожибой бошини эгиб, эшитди. Қайтармади. Финг-динг демади. Кейин... акаси кетгандан кейин мунғайи-иб қолди. Уч-тўрт кун шу аҳволда юрди. Уйини, оиласини, болаларини шунақа соғиндики... Иложи бўлсаю, “Э бор-э, нима бўлса бўлар”, деб қочиб чиқиб, Барлос қайдасан, деб жўнаса, аммо...

- Бадтар бўласан, - деди Ирисмат, - уйинга етмай ушлаб келишади, яна уч-тўрт йил қўшишади. Хидирни кўр, қанчалар ақлли инсон у. Аслида кенжатоинг нобуд бўлгандан кейин қўрққанидан хотинингни чиқартирган. Лекин... хотинингни қаматган ҳам ўзи. Шубҳа уйғотмаслик учун ҳатто бошқа қишлоқлардаям тинтув ўтказишни таклиф қилган. Бу ёғи ташмачиларга қарши кураш авжида. Жуда пухта тадбир. Ў-ў, бу одамга қойилман. Министр бўладиган калласи бор экан. Ҳозир у қаҳрамон. Ҳамма уни дуо қилиб, сени сўқяпти. “Ўз қотилига яхшилик қилди”, деб уни алқашяпти. Энди сен ҳам пухта бўлишинг шарт.

- Борасан, Хидирни ўлдириб келасан. Ўлдирмасанг гуноҳинг бўйнингда кетади, - деди Қоплон, - бу ёғини ўзим тўғрилайман.

Қоплон айтганини қилди. Қамоқxonанинг бошлиғи билан гаплашди, кўндирди, бошлик кеча кечқурун эртагабгача етибкелиш шарти билан Тожибойни чиқариб юборди. Бир ҳафта олдин Тожибой “фалон куни учрашувга рухсатномам бор, келинг”, деб акасига телеграмма юборди. Акаси ҳозир қамоқxonанинг эшигида сарғайиб ўтиргандир. Тожибой ҳақиқатан ҳам тонг отганча етиб бориши керак эди-да. Барлосда ҳеч кимга кўринмасдан, ҳеч кимга билдирмасдан Хидирни тинчителиши ва қайтиб бориб, “ҳеч нарса кўрмадим, билмадим, акамни кутиб ётибман”, дейиши керак эди. Ахир қайтиб бормаса,.. Тожибойнинг кўлига сафар харажатлари учун пул тутқизган ҳам Қоплон. “Агар Хидирни ўлдириб келсанг қарзимдан кечаман”, деган. Қизиқ одамлар ҳам кўп-да дунёда. Одамнинг қонига бунча ташна бўлмаса? Хидирнинг унга нима алоқаси бор? Ўзининг душманлари бўлса бошқа гап. “Биз ёмонларни қанча кўп қирсак, шунча тез яши жамият қураимиз”, дейди. “Бунинг учун ҳамма бир жон, бир тан бўлиб, кўлига қуроли олиши керак” эмиш. Ётган жойни қарангу, гапини қаранг. Қоплон шундай дегандан кейин Ирисмат ҳам индолмади. Қўрқади-да бари Қоплондан. Бу масканларда одамнинг жони сариқ чақа турмайди. Нечтасини Тожибойнинг кўз ўнгида тинчителиши. – Қоплоннинг иштирокида. Бунинг Ирисмат яхши билади. Шунинг учун Тожибойга “борма” дея олмади. Қизиқ-да, қамоқда ўтириб ҳам хоҳлаганча пул ишлаш мумкин экан. Қоплоннинг кассалари доим тўла. Ҳатто баъзан қамоқxonанинг бошлиғига қарз берганини кўрганлар бор. Бошлиқ айнан Қоплоннинг ҳурмати учун Тожибойга рухсат берди. Тожибой эса... бораяпти, ёмғирда ивиб, шалвираб. Тожибойнинг келмаслиги мумкин эди, лекин кенжатоининг ўлимига чидаб бўладими? Янаям индамаслиги керакми? Хидирдан қандай бўлмасин қасос олиши шарт. Ана ундан кейин тўпнинг оғзига кўйиб отиб юборишсин. Аввали худо хоҳласа, иш ўнгидан келса, пирлар мадаккор бўлса, ҳеч ким ҳеч нарсани пайқамай қолади. Ишқилиб, такси эсон-омон лойдан чиқиб, ортидан етиб келса эди. Бу ёғи таваккал. Тўғри уйга кириб, ухлаб ётган жойида бўғизмайди. Агар ёнида хотини, болачақаси бўлса, уларни ҳам... Ҳа-а, керак бўлса ахлоқ ё кўр эмас. Ирисмат, Қоплонларнинг кўлида таълим оляпти. Ў-ў Хидир-а! Уч кун қаматса, беш юзини олса-да, яна чиқарса. Бу орада Тожибойнинг кенжатоий нобуд бўлса... Шунча қилғилиқдан кейин ҳам нахотки Хидир: ҳеч ким ҳеч нарсани пайқамайди, деб юрган бўлса. Мамат акасики алқаяптими,

пайкамагани рост. Битта-яримта пайкаганлар жим. Бундан ташқари Абдулла, Эшқобилга ўхшаганлар эса “ол, Хидир ўз душманига яхшилик қилди”, дейди. Ирисмат айтмаганда, балки Тожибой ҳам... Э, ўзи халқнинг кўзи кўр! Халқ – пода, қаёққа бошқарсанг, ўша ёққа кетаверади, деганлари ҳаққас рост. Биргина ўзидан мисол. Қирқ йилки, подадай яшади. Одамдай бўламан, деб энди... йў-ўқ, Хидир билан ҳисоб-китобни тўғрилаб қўймаса ўғлининг, энг яхши кўрган кенжатоийининг қисдини олмаса, Тожибойнинг кўзи будунёдан очиқ кетади. Раҳмат Қоплонга! Қани энди Қоплондек одамлар кўп бўлса... Катталик қиламан, деганнинг биттаси омон қолмас эди. Кичкинагина “катта” Хидир ака бўлса, шугина ҳам ўғлини ўлдириб, ҳам беш юз пора олиб, ҳам халқнинг раҳматини олиб... Э-э, бу... Хидирниям...

Тожибой кийими устидан ёнини силаб кўрди. Пичоқ жойида турипти. Қоплон атайлаб Тожибой учун тайёрлатиб берди. Алланимадан эмиш, учи оғирмиш, мабодо отсанг ҳам учи бориб кирармиш. Кирдими, орқасидан ҳаво кирадиган, яъни ўлдирадиган қилиб ясалганмиш. Қоплон Тожибойни сафарша қаттиқ тайёрлади. Қоплоннинг ўзида ҳатто тўппонча бор. Буни Тожибойдан бошқа ҳеч ким билмайди. Фақат ўзи кам. Бор-йўғи иккита. Ҳозир Қоплон ўқни кўпайтириш режаларини тузаяпти. “Иккита ўқ билан курашга тушиб бўлмайди”, дейди Қоплон. Э, у аломат! Ана ўшанақаларга дуч келса экан Хидир. Лекин... Хидир ўшаниям алдайди, ўшангаям дум буради. Бўлмаса... йў-ўқ, Хидир энди Тожибойнинг эси кирганини билиши шарт. Ҳозир бошқача замон. Ирисмат айтгандай, “қайта куриш, ошқоралик замони. Ана шу замон шарофати билан одамлар ўзларининг кимлигини, бир умр молдай яшашганини билиб қолдилар! Лекин бари бир ҳалигача ҳеч нарса ўзгаргани йўқ. Бир хил кўриқчилар бор, ёқмаган маҳбусни эрмакка чиқариб олиб, ахлоқини тузатиш билан шуғулланишаи. Ҳар куни уч-тўрт маҳбус ҳамма ёғи шишиб, моматалоқ бўлиб, ахлоқи тузалиб қайтади. Аввалига икки ой Тожибой ҳам ўша кўриқчиларнинг қўлида кўп “чиникди”. Туғилганига пушаймон еди. Лекин ғзаби ортса ортди, камаймади. Кейин Тожибой Қоплоннинг назарига тушиб қолдию... Ўша жойгаям тафтишчилар боради, денг. Хидирни текширишга келганлардан ҳеч қанча фарқи йўқ. Бир оғиз арз қилиб кўр, кейин... озодликда шикоят қилсанг, ўзинг тухматчига чиқасан, ўзинг қамаласан. Қамоқхонада шикоят қилсанг, тафтишчилар кетгандан сўнг ўзингга алоҳида “ахлоқ тузатиш чоралари” кўрилади. Иккинчи бор тафтишчи келса, “ҳаммадан яхши, жаннатдагидай яшаяпмиз. Коммунистик партиямизга минг раҳмат”, деб тураверасан.

Тожибой Барлосга кирди. Бир-иккита кўчани айланиб ўтди. Катта аканинг ҳовлисидаги радиодан овоз эшитилди: “Энди тонгги концертимизни бошлаймиз...” Кейин кўшиқ эшитилди:

Мунофиқлар бахтли,
Аблаҳлар шодон,
Гоҳи разил зотлар қаҳрамон, жасур.
Сенинг бир сўзингга муштоқдир замон,
Сенга кўз тикади бечора аср.

Тонг отар,
Тонгнинг ҳам вужуди яра.
Кетиб бораяпсан янги кун томон.
Оёғинг остида кўринар, қара,
Хоин журъатсизлик қурбони – жаҳон.

Йўқ. Тожибойнинг журъатсизлик даврлари ўтиб кетди. Тожибой энди чиникқан, оқу-қорани таниган, ўз ҳаққини ажратиш ола билади. Тожибой Барлосга ўзининг кимлигини, нималарга қодирлигини кўрсатиш, Қоплон айтгандай, икки йил бурунги хатосини тўғрилаш учун келяпти. Отаётган тонг – Тожибойга тегишли. Тожибой шу дунёда яшаб, энг катта савобли ишини ҳозир амалга ошириши шарт. Барлос халқини Хидирнинг

чангалидан озод этади. Одам фидойи бўлиши керак. Ирисматнинг гапи хато. Хидирни, Хидирга ўхшаганларни ўлдириш, ўлдиравериш керак. Токи, Қоплон айтгандай, ёмонлар сони камаяверсин. Тўғри, Тожибойнинг Хидирда алами бор. Тожибойнинг мушти тугилган, аммо... Радио овози тиниб қолди. Тожибой симтўр билан ўралган томорқанинг четидан – кўчадан ҳовлига қаради. – Катта ака ҳовлига чиқиб, айвондаги радиога чўзилиб турибди. Ҳали бу одам билан ҳам ҳисоблашади. Шошмай турсин. Вақти келади, ҳозирча... ҳозирча тезроқ Хидирга етиши керак. Бошқа ҳар қандай нарса – аҳамиятсиз. Аксл ҳолда... акс ҳолда режа амалга ошмайди.. Ҳали қоронғи, лекин тезда тонг отади. Умуман, таксининг тикилганини ҳисобга олмаганда ёмғир ёғаётгани ҳам яхши. Ҳеч ким кўчага чиқмайди, яъни Тожибойни ҳеч ким кўрмайди. – Ғазабкор ўйлари далда бўлиб, Хидирнинг ҳовлисини ўраган пахса девордан енгил сакаб ўтди. Гупиллаб ерга тушдию, ўзини деворнинг панасига урди. – Елкасига чопон ташлаган Хидир келбатли кимса ойнаванд айвон эшигини ёпганча, ҳовлининг нари чеккасидаги ҳожатхона тарафга имиллаб кетиб борарди. Гусурни эшитиб у ўгирилди. Тожибой миқ этмай ўтиргани, атроф қоронғи бўлгани учун ҳеч нарсани илғамай, яна йўлида давом этди. Ўгирилганда Тожибой унинг юзини Хидирга ўхшатди. – Аниқ ўзи. Хидирнинг ҳовлисида Хидирдан бошқа яна ким бу қадар эмин-эркин юра олади? Аммо унинг нимасидир Хидирга ўхшамасди. Қоронғиликда эса аниқлаб ўтиришга фурсат йўқ.. Худонинг ўзи Тожибойни қўллаяпти. Кутмоқчи, иложи бўлса, ётган жойига кирмоқчи эди. Мана, ўз оёғи билан дуч келиб турипти. Бола-чақаси ҳали ухлаб ётган бўлса керак. Биттасиям пайқамай қолади. Бундан ортиқ омаднинг ўзи бўлмайди. – Тўғри юрса, ҳожатхонанинг эшиги. Кўриб қолиши мумкин. Шунинг учун Тожибой шошилганча томорқа бўйлаб, девор чети билан айланиб ўтаверди. Бир жойда оёғи қўлмакка тушиб, ботинкаси сувга тўлди. Ҳар қадам босганда ғирчиллайверди. Аммо ҳозир бунга эътибор бериб ўтирадиган фурсат эмас. Шошилди. Сезса сезар. Қочишга улгурмаса бўлди. Тинчитади. О, тангрим, ўзинг мадакдор бўл! Бир марта, би-ир мартагина умр бўйи кўр бўлиб яшаган банданг Тожибойга ҳам “ол қулим!” де. Тожибой сандан давлат тиламайди, амал тиламайди, қилиқлари сенга ҳам ёқмайдиган Хидирни ҳузурингга жавоб бериш учун жўнатмоқчи. О художон! Ўзинг қўлла! Қўлла! – Тожибой титроқ ичида қўйнидан пичоғини олди. Ўнғайлаб ушлади. – Қасос! Қасос!!! – Тожибойнинг вужуди ёнди. Бу бир неча лаҳзалик ёнишдан кийимларининг нами куриб кетди. Ўзиям алангага айланиб, шу ерда коврилиб қолмаса бўлгани. – Тожибой ҳожатхонага ён томондан яқинлашиб борарди. Хидирни ўтирган жойида... Ишқилиб титраётган қўллари панд бермасин. Нега титраяпти? Ҳа майли, ҳар қалай бу титраш кўрқишдан эмас, балки ғазабдан-ку! Ий-е! Оббо лаънати-е! Сезиб қолдими? – Тожибой етиб бормасдан Хидир ҳожатхонадан чиқди. Тўнининг ёқаларини тўғрилаганча, имиллаб, ойнаванд айвонга томон юрди. Қандайдир имиллашими-ей, Хидирга ўхшамайроқ кетарди, лекин ҳозир... тезроқ, тезроқ... Хидир яна ўн-ўн беш қадам юрса, кейин... кеч бўлади. Энди етиб олиш мушкул. Жуда яқинлашса, сезиб қолиши бор, шунинг учун... Тожибой пичоқни отишга мўлжаллаб – бу борада Қоплондан яхши таълим олган – маҳкам қисимлади, тезлик билан яқинлашаркан, пичоқни боши узра кўтарди ва “Хидир ака!” дея чақирди. “Хидир ака” имиллаганча елкасини буриб, орқага ўгирилди. Ўгирилаётганда шиддат билан отилган пичоқнинг учи бўйнининг бир томонидан кириб, иккинчи томонидан тешиб чиқиб кетди ва... Тожибойнинг кўзларида ўт чакнади. Сўнди. Кулга айланди. Аламдан инграб юборди. - Тожибой шунинг учун беш юз чақирим йўл босиб келдими? Э худо, бу нима кўргулик!? Омадсизлик шунчалар бўладими? Бу ўлимнинг Тожибойга нима кераги бор?

Тожибойдан уч-тўрт қадам нарида Хидирнинг етмишга кирган қар отаси қонига беланиб ётарди.

- Хидир ака, хў Хидир ака! - кимдир дарвозани тақиллатиб, чақирди.

Ичи куйиб, бир бурда бўлиб қолган Тожибой жойидан кўзғалиб, тезлик билан ўзи ошиб кирган жойдан қайтиб кўчага чиқди. Кўчада кетаётиб, Хидирнинг ҳовлисида аёл

кишининг, - хотинидир, қизидир, нима аҳамияти бор, - чинқириғини эшитди, лекин парво қилмади.

Қишлоқ четида такси йўқ эди.

Бемақсад, беҳис, фақат тирик жон бўлгани, яъни нимадир қилиши кераклиги учун, бу кўргуликлардан тезроқ нари кетиш учун шудгор оралаб, кесакларга уриниб-суриниб, лойларга ботиб, такси томон жўнади. Йўл-йўлакай болалари эсига тушиб, энди яқин орада уларни кўриш насиб қилмаслигини, энди улар буткул шўрпешана отасининг касрига қолишини. Бу тунда кириб, бир оғиз уларга мақсадини тушунтириш имконини бой берганини англаб, йиғлаб юборди.

Тожибой таксига яқинлашганда ёмғир тинган, тонг ёришиб қолганди. Ўз ўй-хаёлларига ғарқ бўлиб бораётиб ногоҳ ғовур-шувур қулоғига чалинди ва бошини кўтарди: Такси қошида беш-олти одам турар, бир-иккитаси милиция формасида эди. Тожибой беихтиёр қўйнига қўл югуртириб, иккинчи пичоғининг дастасини маҳкам тутди ва йўлини ўзгартириб, қишлоққа ҳам эмас, таксига ҳам эмас, учинчи тарафга жўнади.